

ІВАН ФРАНКО

АКАДЕМІЯ НАУК
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ІНСТИТУТ
ЛІТЕРАТУРИ
ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

ІВАН ФРАНКО

ЗІБРАННЯ ТВОРІВ
У П'ЯТДЕСЯТИ ТОМАХ

ХУДОЖНІ ТВОРИ
ТОМИ 1—25

ІВАН ФРАНКО

ТОМ 5

ПОЕЗІЯ

ВИДАВНИЦТВО
«НАУКОВА ДУМКА»
КИЇВ — 1976

Редакційна колегія:

І. І. Басс
М. Д. Бернштейн
Г. Д. Вервес
А. Т. Гордієнко
О. І. Дей
Б. А. Деркач (заступник голови)
В. Ю. Євдокименко
О. Є. Зисенко
Д. В. Затонський
С. Д. Зубков
Є. П. Кирилюк (голова)
П. Й. Колесник
Н. Є. Крутікова
В. Л. Микитась
Ф. П. Погребенник (відповідальний секретар)
Є. С. Шабліовський

Редактор тому

Ф. П. Погребенник

Упорядкування та коментарі

М. Л. Гончарука,
Ф. П. Погребенника

Редакція художньої літератури

ПОЕМИ

ПЕРЕДМОВА [ДО ЗБІРКИ «ПОЕМИ»]

Звичайно — крадене.

Тарас Шевченко.

Коли правда те, що головне значення поезії в тім лежить, що вона розширює нашу індивідуальність, збагачує душу такими враженнями і почуваннями, яких вона не зазнала би в звичайнім житті або не зазнала би в такій силі і ясності, то думаю, що передача чужомовної поезії, поезії різних віків і народів рідною мовою збагачує душу цілої нації, присвоюючи їй такі форми і вирази чуття, яких вона не мала досі, будуючи золотий міст зрозуміння і спочування між нами і далекими людьми, давніми поколіннями.

В такій думці я подаю нашій громаді отсі поеми. Дві перші належать до найстарших продуктів людського слова і людської творчості, які дійшли до наших днів. «Істар» — се виривок із старовавілонської космогонічної епопеї, що була зложена на яких 2000 літ перед Христовим різдвом і мала головною темою геройські діла і пригоди вавілонського національного героя Гішдубара (Німрода). Богиня Істар (ранішня зірниця) грає в тій поемі визначну роль, а епізод про її зступлення до аду належить до найліпше захованих частин вавілонської поеми. Те, що подано ось тут, се по змозі вірний і дослівний переклад вавілонського тексту; тільки деякі уступи додані мною для заповнення лук. Попри всю наївність старезної старовини ми бачимо тут величну символіку любові; новочасні символісти мають дуже давніх предків.

Друга поема «Сатні і Табубу» може вважатися прародичкою сучасної новели, дарма що написана була яких 200 або 250 літ перед Христом. Се також є один епізод із більшої цілості — оповідання про царевича Сатні-Хамойса, що зрештою дійшло до нас без початку. Сила

сліпої любові у мужчини і жіночої кокетерії ледве чи була коли змальована такими простими і сильними рисами, як у тім египетським творі. І тут я даю позмозі вірний переклад, не додаючи від себе ані слова, крім остатніх двох рядків, що заступають місце іншого, казочного закінчення в оригіналі, де Табубу в остатній хвилі перемінється в страшну почвару.

Дальші три поеми побудовані на основі західноєвропейських середньовікових оповідань. Пайка моєї власної праці в тих творах неоднакова. Коли в «Біднім Генріху» я міг покористуватися майже зовсім чужими взірцями, то в «Поемі про білу сорочку» мені прийшлося надати оповіданню весь колорит, а в «Похороні» і ще дещо більше. Зрештою в увагах до кожної поеми я подаю її джерела, а хто цікавий, може з них виробити собі поняття про те, що в них є могого, а що я знайшов уже готове.

Може, зустріне мене закид, пощо я літаю фантазією в такі далекі часи і краї, чому не співаю про сучасне і близьке? Винуватий! Та що пораджу на се? Як умію, так пію. Зрештою думаю, що не в тім річ, з якої бочки бере поет напій, що подає своєму народові, а в тім, який напій він подає йому, чи чисте покріпляюче вино, чи наркотик на приспання. Я наркотиками не шинкую.

Обкладинка збірки І. Франка «Поєми» (1899)

ІСТАР

Текст отсеї поеми, котрої зв'язок з епосом про Гішдубара не є ще докладно вияснений, заховався на глиняній табличці, що була зладжена для бібліотеки асирійського царя Ассурбаніпала і в наших днях з руїн його палати відкопана англічанами. Віднайдено сю табличку, розбиту на кілька шматків, 1873 р. Я користувався німецьким перекладом її тексту, який опублікував з коментарем Е. Шрадер (Dr. Eberhard Schrader, *Die Höllenfahrt der Istar, ein altbabylonisches Epos, nebst Proben assyrischer Lyrik*, Giessen, 1874), а також французьким перекладом Росні (I. K. Rosny, *Textes originaux, Égyptiens et Sémites*, Paris, 1895). Початок і люку в другій частині доповнив я сам, користуючися уривками і зворотами оригінального тексту.

Поміж небом і землею
 День і ніч блукає Істар,
 День і ніч ридає гірко,
 Небо б'є своїм риданням,
 А сльозами землю мочить.
 Далі перед батьком своїм,
 Перед Сіном¹, стала Істар
 І ламає білі руки,
 І говорить тее слово:

«Горе, горе, батьку Сіне!
 Розранила в мене серце,
 Розранила в мене душу
 Злая відьма завидюща,
 Аллата, землі богиня!
 На мое вона кохання
 Обернула злюще око,
 На героя Еабані.
 І наслала скорпіона,
 Що вжалив його у ногу
 І звалив чудову квітку;
 Із престолу золотого
 Повалився геній земний.
 І лишилось сиротою
 Сонце ясне, чисте поле,
 І ріка, й ліси дрімучі.
 Вхопила та чорна відьма,
 Вхопила мое кохання,
 Понесла в свій дім глибокий,
 В непросвітну безодню».

Пригорнув до себе доню
 Батько Сін, втирає сльози
 І говорить тее слово:
 «Не ридай, моя дитино!
 Адже знаєш, що всесильна
 Мати є землі богиня,
 Що й богам непереможні
 Є святі її закони».

---

¹ С і н — бог місяця.

Та ще дужче заридала
Істар, ясная богиня,
І ламає білі руки,
І говорить тее слово:

«Ні, якії ж то закони?
Се є зависть тої відьми,
Се погана, низька злоба!
Не покину я ридання,
Не зупиню сліз потоку
І думками не спочину,
Поки з темного пробутку
Не добуду друга свого.
Я піду, піду, мій батьку,
В непросвітную безодню,
Стану їй самій до ока,
Кину їй в лице докором.
Поборюся з нею, батьку,
Та не силою ручною
І не зброєю зо спіжу,
Але серцем і чуттям».

І пішла блискуча Істар,
І всі думи, всі бажання
Обернула в ту країну,
Відки вороття немає;
В той далекий край гнилизни.

Істар, Сінова дочка,
Обернула весь свій помисл
На те сховище зотління,
На житло Іркалла¹, бога;
На той дім, де входять всі,
Але виходу не мають;
На той шлях, що йде ним кожний
Та ніхто не повертає;
На пробуток, де прихожий
Тінь знаходить замість світла,
Де поживою є порох,
І де стравою є глина,
Де не видно дня ніколи.

---

¹ Дослівно — великий дім, грецький Гадес.

Де житлом є вічний морок,
І де тіні, наче пташки,
Знай, літають під склепінням;
Де за всяким, хто входить у браму,
На землі виростає могила.

Істар підійшла до брами
Невідмінної країни,
Відки вороття немає,
І придверному, що був там,
Коло брами над водою,
Свою волю висловляє:

«Вартовий отсього місця,
Відчини мені сю браму!
Відчини мені ворота,
Щоб ввійшла я до нутра!
А як брами не відчиниш,
До нутра мене не впустиш,
То я кинуся на браму,
Поламаю всі завіси,
Порозвалюю одвірки
І замкї всі розіб'ю.
Випущу мерців відсіля,
Мов вовків голодних стадо,
Щоб живих вони пожерли.
І на світі швидко буде
Більш мерців, аніж живих».

Вартовий, уста розкривши,
Відозвався так до Істар,
До блискучої богині
Ось які слова сказав:

«Не сердись на мене, пані,
Не роби так, як говориш!
Я спішу твоє бажання
Передать моїй богині,
Цариці великих богів».

Воротар ввійшов у залу
Всемогучої княгині
І отсі слова сказав:

«О царнице сього місяця!
Істар тут, твоя сестра.
Перейшла велику воду,
Що від сонячного світу
Ділить нас.
Бачиться, вона зневажить
Захотіла заборону
Невідмінного закону».

Аллата, землі богиня,
Відкрива свої уста:

«Хто осмілився зневажить
Невідмінні закони,
Що життям і смертю правлять?
Всі ми, мов те стяте зілля,
А вони з твердої бронзи;
Всі ми, мов трава зів'яла,
А вони, мов древо в цвіті.
О, я знаю, що пригнало
Ту сестрицю блідолицю
Через гори, через море,
Через ті великі води,
Що від сонячного світу
Ділять нас!
Заздрість, заздрість се, що ярим
Полум'ям горить у серці
І жене її до бунту
Проти вічного закону,
І жене її сюди,
Щоб на прою зо мною стати!
Та не їй зо мною пертись
І на гутірку ставать!
Ті могутні наші води,
Мов гірські потоки рвучі,
Мов великая потопа,
Хай на неї бухнуть всі!
Хай живе ось тут при мужах,
Що жінок своїх лишили
Удовами!
Хай живе ось тут з жінками,
Що я вирвала з обіймів
Мужів їх!

Хай живе ось тут з синами,
Що погибли передчасно,
Всиротили матірок!
Хай гризе тут власну душу,
Наче хліб!
Кров свою хай п'є ось тут,
Наче воду із потоку!
Поспішайся, воротарю,
Відчини їй нашу браму
І зніми одяжу з неї
По старинному звичаю!»

Поспішає воротар,
Відчиняє темну браму.

«Ввійди, богине!
Твоя сповниться воля.
Радісний прихід твій буде
Для підземної палати».

Вона увійшла у першу браму.
Він доторкнувся її
І зняв велику корону,
Що над чолом її ясніла.

«Чом ти, чом ти, воротарю,
Зняв велику корону,
Що чоло мое вкрашала?»

«Ввійди, богине!
Землі великої цариці
Закони так велять».

Вона увійшла в другу браму.
Він доторкнувся її
І познімав ковтки із вух її.

«Чом ти, чом ти, воротарю,
Познімав ковтки блискучі,
Що в ухах моїх ясніли?»

«Ввійди, богине!
Землі великої цариці
Закони так велять».

Вона ввійшла у третю браму.
Він доторкнувсь її
І зняв намисто дорогее,
Що в неї висіло на шиї.

«Чом ти, чом ти, воротарю,
Зняв намисто дорогее,
Що мою вгinalo шию?»

«Ввійди, богине!
Землі великої цариці
Закони так велять».

Вона ввійшла в четверту браму.
Він доторкнувсь її
І зняв одeжу довгу, що
Її вкривала тіло.

«Чом ти, чом ти, воротарю,
З мене зняв одeжу довгу,
Що моє вкривала тіло?»

«Ввійди, богине!
Землі великої цариці
Закони так велять».

Вона ввійшла у п'яту браму.
Він доторкнувсь її
І зняв із неї пояс,
Камінням дорогим набитий,
Що стан її стискав.

«Чом ти, чом ти, воротарю,
Зняв із мене добрий пояс,
Дорогим камінням вкритий,
Що обхоплював мій стан?»

«Ввійди, богине!
Землі великої цариці
Закони так велять».

Вона ввійшла у шосту браму.
Він доторкнувсь її

І з неї познімав перстені,
Що руки й ноги їй вкрашали.

«Чом ти, чом ти, воротарю,
Познімав мені браслети,
Що вкрашали в мене руки
І вкрашали в мене ноги?»

«Ввійди, богине!
Землі великої цариці
Закони так велять».

Вона ввійшла у сьому браму.
Він доторкнувсь її
І з неї зняв ослону,
Що закривала соромність її.

«Чом ти, чом ти, воротарю,
Зняв із мене сю ослону,
Що вкривала сором мій?»

«Ввійди, богине!
Землі великої цариці
Закони так велять».

Тоді богиня Істар
Ввійшла в пробуток вічний,
В країну, де ніколи
Немає зміни.

II

Землі всесильная княгиня
Побачила сестру свою
І не могла свого гніву скрити.
«Чого прийшла сюди, блідая?
Пощо в душі своїй приносиш
Зухвальство й злість?
Чи думаєш на прою зо мною стати,
Уст своїх подихом марним
Закони вічні перегнути?»

Не втерпіла богиня Істар,
Уста свої розкрила

І все важкее горе серця свого
В прокляттях вилила страшних.

Землі всесильная княгиня
Уста свої відкрила
І мовила до свого слуги,
До Намтара, дала йому приказ:
«Гей, Намтаре, візьми сестру мою!
З моїх очей візьми сю божевільну,
Веди її у місце лютих кар,
Веди її на муки!
Хай очі ті її блискучі
Зожре сліпота!
Хай бедра її розкішні
Зв'ялить сухота!
Хай ноги ті її стрункії
Покривить лютий біль!
Хай те лице її рум'яне
Зв'ялить турбота!
І хай оте її гаряче серце
Втишить розпука!
Нехай за всі провни
Вона стражданням заплатить!»

І відвели богиню Істар
У місце лютих кар.
І застогнала вся земля жалібно:
Не стало на землі любові.
З ослицею осел не парувався,
І не зближався до рабині пан
З любовними речами;
Не стало в пана волі до розказу,
А у слуги до послуху охоти.

III

Нассір, слуга богів великих,
Склонився перед Гішдубаром,
І мовив так герой до нього:
«Нассіре, лети відсіля
Перед трон богів великих,
Перед трон ясного Сіна,
Перед трон прабатька Еа

І скажи їм, що ти бачив.
Істар, ранняя зірниця,
Істар, огнище любові,
У підземний світ вступила
І назад нам не верта.
Вже давно вона вступила
У те царство тьми й зотління,
Відки вороття нема.
Стогне вся земля жалібно,
І любов на ній загасла.
Не запліднює бугай корови,
Не парується з ослицею осел,
Не зближається в любови
До невольниці господар,
І не стало в пана волі до розказу,
А в слуги до послуху охоти».

Нассір, слуга богів великих,
Сповнив бажання Гішдубара
І перед троніом бога Еа
Він повторив усі слова героя.
Премудрий Еа, батько всіх богів,
Могутню голову склонив
І швидко думку він одну зловив,
А кожда думка Еа — твір новий.
І став відразу перед ним
Ассусунамір,
Посланець вітроногий.
І говорив до нього батько Еа:

«Ассусунаміре, спіши
До брам землі без повороту!
Туди зверни своє лице.
Сім брам в землі без повороту,
В отім далекім царстві тління,
Нехай відчиняться перед тобою.
Могутня землі богиня,
Цариця того краю,
Нехай тебе побачить
І втішиться тобою.
Та скоро ти згадаєш їй про Істар,
Її сестру рум'яну,
Вона спалахне гнівом,

Уста її ригатимуть прокляття.
Та ти не бійся
І жди, аж заспокоїться в їй серце,
Аж гнів її минеться,
Тоді вели їй замовчати
В ім'я богів великих.
Ти гордо випростуй свій карк
І передай їй наш приказ,
Щоб Істар, світлу богиню,
Пустила з безодні,
Із краю зотління,
Із місця кар.
Іди ж оберни свою думку
На бистру ту ріку,
Що ділить край мерців
Від сонячного світу.
Іди і покуштуй води тієї,
Щоб силу мав над нею».

IV

. . . . .
Велика цариця землі
Почула прабатьків приказ
І вдарила грудь кулаками,
І пальці свої покусала.
І був їй приказ не в приказ,
І ласка була їй не в ласку,
І крикнула люто вона:
«Геть, Ассусунаміре, геть!
В велику, бездонну тюрму
Велю я тебе запроторить.
Підземного світу смітник —
Отсе буде страва твоя.
Підземного світу помийник —
Се буде для тебе напій.
Домівка беззахисних тіней —
Се буде палата твоя.
А паль і всі знаряди муки —
Се буде заняття твоє.
А голод і спрага довіку
Хай мучать тебе і твій плід!»

Та гордо, без ляку в душі,
Стояв Ассусунамір,
Аж поки в грізної богині
Вспокоїлося серце,
Аж поки гнів її минувся.
Тоді велів їй замовчати
В ім'я богів великих
І ще раз повторив приказ
Прабатька Еа.

Грізна богиня підземелля
Уста свої відкрила
І мовила до адського слуги:
«Намтаре, слуго мій вірний,
Поспішай у місце муки,
У безодню кар жорстоких!
Виведи відтіля бранку,
Ту сестру мою завзяту.
Хочу бачити, чи муки
Вже зламали в неї серце,
Вже розбили те завзяття,
Що сюди звело її».

Намтар, воротар пекельний,
Поспішає в місце муки,
У безодню кар жорстоких,
Та ще швидше поверта.

«О богине! О богине!
Страх трясє всім моїм тілом
І пройма мене до кості!
В місці мук і кар жорстоких
Без краси і без подоби,
В струпах, ранах, лютім болю
Не живе, але конає
Істар, ох, твоя сестра.
Та всі карі і всі муки
Не зламали в неї серця,
Не перемогли завзяття,
Не змінили в неї дум.
Не хотіла вийти Істар
Із страшного підземелля,
Поки славний Еабані
Знов не верне до життя».

Спалахнула гнівом лютим
Всемогучая княгиня,
Пані в царстві мук і тління.
Спалахнула — і поблідла,
І мовчала довгу хвилю,
Потім ось що прорекла:

«Га, вже бачу, ясно бачу,
До чого воно доходить:
Тут приказ прабатька Еа,
Там упертеє завзяття
І безумна, дика пристрасть
Божевільної сестри.
Задля них мені зламати
Віковічні закони,
Що життя від смерті ділять?
Задля них мені байдужно
Зруйнувати всі основи
Правосуддя в моїм царстві?
Добре, хай і так вам буде!
Я невинна, піддаюся
Волі зверхників-богів».

І до Намтара сказала:
«Намтаре, слуго мій вірний,
Ну ж, іди зруйнуй палату
Правосуддя!
Розвали стовпи бронзові,
Де написані закони
Віковічні!
Опрокинь престол судейський,
Бо зступила з нього Правда
У безодню.
А тоді з країни пільми
Виведи ту тіль марную,
Того генія земного,
Еабані!
Проведи його за брами,
Проведи його за воду,
Посади там на престолі
Золотому.
А тоді зійди ти ще раз
У безодню найтемнішу,

У країну мук жорстоких,
І зцілющою водою
Покропи богиню Істар
І віддай їй давній вигляд,
Виведи її відсіля
Геть на світ!»

Все, що мовила богиня,
Все зробив послушний Намтар.
Зруйнував палату суду,
Розвалив стовпи законів,
Опрокинув Правди трон.
І з країни п'їтьми вивів
Того генія земного,
І провів його за брами,
І провів його за воду,
Посадив там на престолі,
Де сидів він за життя.
Потім Істар у стражданнях
Він цілющою водою
Покропив, і знов вернула
Давня їй краса й подоба.
Відчинив їй першу браму
І віддав їй ту ослону,
Що її вкривала тіло.
Відчинив їй другу браму
І віддав їй ті перстені,
Що вкрашали руки й ноги.
Відчинив їй третю браму
І віддав коштовний пояс,
Що обхоплював їй стан.
Відчинив четверту браму
І віддав їй плащ барвистий,
Що вкривав її усю.
Відчинив їй п'яту браму
І віддав цінне намисто,
Що їй висіло на шиї.
Відчинив їй шосту браму
І віддав ковтки блискучі,
Що в ухах її ясніли,
Відчинив їй сьому браму
І віддав яснó корону,
Що чоло її вкрашала.

САТНІ І ТАБУБУ

Оповідання про Сатні-Хамоїса, котрого частину подаю отсе в віршованім перекладі, дійшло до нас у однім неповнім рукописі, зладженім за часів Птолемея Філадельфа (284—246 перед Христом). Чи було воно тоді ж і скомпоноване, чи, може, належить до давнішого часу, годі знати. В усякім разі автор кладе подію, описану в повісті, в дуже давні часи, коли ще єгипетські царі жили в Мемфісі. Для свого перекладу я користувався перекладом проф. Масперо (P. Maspero, *Les contes populaires de l'Égypte ancienne, traduits et commentés*, Paris, 1889). Епізод про Табубу був зрештою кілька разів друкований окремо по-французьки в перекладі Росні (*Les textes originaux*, ст. 223—224), котрим потроху користувався й я.

Одного дня царевич Сатні,
Проходячи по площі Пта,
Побачив молоду дівчину
Такої неописаної вроди,
Що не було ніде їй пари.
Блискуче, дороге каміння
Вкривало скрізь її;
За нею йшли дівчата і раби
Числом аж п'ятдесят і двоє.

Зачудувався, задививсь царевич,
Забув весь світ, на неї дивлячись,
Вкінці слугу покликав молодого,
Що йшов за ним, і так сказав йому:

«Іди за сею панною як стій
Аж до її домівки:
Розвідай, як вона зветься!»

Сквапливо молодий слуга
Побіг сповнить його приказ.
Він зупинив одну слугу панянки
І запитав її ось так:

«Хто є ся пані?»

А слуга сказала:
«Се Табубу, дочка пророка з Бастіт,
Володарка палати в Онктуї¹.
Вона спішить у храм
Молиться богові святому Пта».

З тим парубок вернув до Сатні
І передав йому невольниці слова.
І мовив Сатні:

«Вертай, перекажи тій панні ось що:
Мене послав тут Сатні-Хамоїс,
Син самодержця Усірмарі,
І сі слова велів подать тобі:

---

¹ Так звалося одне передмістя Мемфіса.

«Я дам тобі три фунти злата,
Щоб провести з тобою
Одну годину.
Коли ж противна будеш,
Я силою доб'юся свого.
Велю спровадити тебе
В таке таємне місце,
Де не знайде тебе ніхто довіку».

Вернув слуга до панни Табубу
І знов заговорив до молоді
Невольниці і все їй передав.
Аж скрикнула вона від тих речей,
Немов від лютої зневаги.
Та Табубу сама до молодого
Післанця мовила ось так:

«Покинь із сею дурою балакать!
Зближись до мене і кажи, що знаєш».

Зблизився молодий післанець
До місця, де стояла Табубу,
І мовив так:

«Я дам тобі три фунти злата,
Щоб Сатні-Хамоїс,
Син самодержця Усірмарі,
Одну годину міг пробуть з тобою.
Коли ж противна будеш,
Він силою доб'ється свого.
Велить спровадити тебе
В таке таємне місце,
Де не знайде тебе ніхто довіку».

І відповіла Табубу:
«Іди скажи царевичеві Сатні:
Я є свята, а не продажна жінка.
Коли бажаєш розкоші зо мною,
Приходь в Бубасті до мого дому.
Там буде все готово,
Там розкоші зазнаєш ти зо мною,
І не підгляне нас ніхто.
А тут на шляху я не зупинюся,
Як продажні дівки на роздорожжі».

Коли слуга вернув назад до Сатні,
Переказав йому докладно всі слова,
Які вона сказала, ще й додав,
Немов віщуючи лиху годину:
«Нещасний, хто там буде з паном Сатні».

II

Велів собі приставить човен Сатні,
І сів на нього, й живо через Ніл
Він переплив щасливо до Бубасту.
Поперек міста йшов він все на захід,
Аж поки дім один побачив
Високий, мурами обведений довкола.
Від півночі розкинувсь гарний сад,
А перед брамою було підсіння.
Побачив кілька слуг поблизько Сатні
І запитав у них: «А чий се дім?»
Йому сказали: «Дім сей Табубу».

Пройшовши через браму в мурі, Сатні
Спинився у саду напроти дому.
Гнеть сповістили Табубу, що князь
Прийшов. Вона напроти нього
Зійшла, взяла князя за руку й мовить:

«Кленись мені, що пошануєш дім
Пророка із Бубасту
І пошануєш паню з Онктуї,
Що ось стоїть перед тобою.
В такому разі радою душею
Введу тебе з собою в сю домівку».
Вчинив князь Сатні, що вона просила,
І з нею враз піднявсь на сходи дому.
І на горішній вийшовши поверх
З красунею, оглянув гарну залу:
Вона була прикрашена цятками
З туркусів, з лазурового каміння.
Стояло там чимало пишних ліжок,
Покритих віссоном, і золоті
Чарки були завішені над ними.

В одну з тих чаш
Живенько слуги налили вина
І подали царевичеві Сатні.

А Табубу промовила до нього:
«Будь ласкав, покріпися тут!»

Та він, увесь зворушений, відмовив:
«Я не того прийшов тебе просити».

Вона вдала, немов не розуміє,
І наказала над огнем поставити
Посудину. Живенько принесли
Добірні страви й пахощі всілякі,
Приправлені для царського бенкету.
І все поклали перед Сатні;
Він забавлявся з Табубу, та все ще
Дівочого її не бачив тіла.

Вкінці сказав царевич до дівчини:
«Скінчім!.. Ходім у внутрішні покої!
Горить моя любов».

Вона ж відмовила спокійно:
«Сей дім — він твоїм домом буде,
Та я є непорочна,
Я не якась продажна дівчина.
Коли ж на правду так бажаєш ти
Зо мною пити солодоші кохання,
Спиши мені заприсяжний листок
І дай мені писемно даровизну
Всіх твоїх скарбів і всього добра».

Він, оголомшений її красою, мовив:
«Нехай прийде тут писар і напише
Листи, яких бажаєш!»

Не забарився писар появиться,
І Сатні підписав для Табубу
Лист присяжний, писемну даровизну
Всіх скарбів своїх і всього добра;
Що мав, усе те записав на неї.

III

Отак пройшла година, аж нараз
Донесено царевичеві Сатні:
«Прийшли сюди твої дрібні діти

І кличуть тата».
«Нехай ввійдуть сюди»,— промовив Сатні.

Почувши сеє, вийшла Табубу,
І надягла одержу прозирчасту
Із віссона, і знов ввійшла в покій,
Ясніючи, немов за млою місяць.
І крізь тонесеньку тканину міг
Усю її тепер побачить Сатні.
Його любов страшенно розгорілась,
Про все, про все забув він від бажання
І скрикнув:

«Табубу! Досить! Скінчим!
Ходім сповнити разом те, що знаєш!»

«Ні,— відрекла вона.— Сей дім —
Він буде твоїм домом.
Та я є непорочна,
Я не якась продажна дівчина.
Коли бажаєш ти сповнить зо мною
Своє бажання, то вели сим дітям,
Нехай підпишуться на нашім листі,
Що не жадатимуть з твого добра
Нічого від моїх дітей».

І се волиив їй Сатні.
Він привести велів своїх дітей,
Велів їм підписати на даровизні
Все те, чого хотіла Табубу.
Тоді сказав до неї:

«Ну, годі! Хай вже раз те все скінчиться!
Ходім у спальню, щоб сповнив я те,
За чим прийшов сюди».

IV

Вона ж відмовила: «Сей дім —
Він буде твоїм домом.
Та я — нескверна,
Я не є дівка низького гнізда.
Щоб я сповнила те, чого бажаєш,
Вели вперед побить своїх дітей,

Щоб не відбили від моїх дітей
Твое насліддя!»

І Сатні, очарований любов'ю,
Йї на се пристав!
«Нехай сповниться йї се! — промовив він. —
Щоб наситилася ненависть серця твого!»

Тоді вона веліла повбивати
Дітей царевича перед очима батька
І тіла їх веліла крізь вікно
Повикидати котам і псам на страву.
І поки звірі жерли тіло їх,
Царевич напивався з Табубу.

І знову він промовив до дівчини:
«Та годі вже!
Ходім сповнить моє бажання...
Таж все, чого хотіла ти від мене,
Все я сповнив тобі».

Вона відмовила: «Йди в сей покій!»
Подався Сатні до покою йї ліг
На ліжку з слонової кості і гебану,
А жар любви горів ще дужче в нім.

Ось надійшла і Табубу йї лягла
Обік його на краю ліжка.
І Сатні руки простяга в знемямі,
Обняв чудове те дівоче тіло,
Притис до себе і сповнив нарешті
Своє гарячее бажання.

ПОЕМА ПРО БІЛУ СОРОЧКУ

Оснoву сеї поеми взяв я з хорватської вірші, що її найшов Фран Курелац і видав у своїй збірці хорватських пісень (Фран Курелац, Јаске или народне pesme prostoga i neprostoga puka hrvatskoga, Zagreb, 1871, ст. 138—147). Курелац догадується, що опублікований ним хорватський текст, знайдений ним у двох відписах із XVII в., є переклад із якоїсь старонімецької поеми, зложеної, мабуть, у Відні. Ані про сей німецький оригінал, ані про того, хто і коли переклав сю поему на хорватську мову (інтересно, що переклав коломийковим розміром, хоч і неримованими куплетами!), Курелац не міг дошукатися ніяких ближчих звісток. Він тільки догадується, що поемка, в хорватському затитулована «Alexander», в німецькому мала титул «Die schöne Juliane» (Јаске, стор. LIII). Я також не дошукувався дальших джерел сеї поеми і подаю її так, як написав під враженням хорватського тексту восени 1897 р. Завважу, що Чайченкова «Дума про княгиню-кобзаря», що має дуже подібну тему, в часі писання сеї поеми була мені невісна.

Ой у вирій журавлі летіли,
Понад Відень ключем простяглися,
Закликали журавля одного:
«Годі, годі на гнізді сидіти,
Ходи з нами у вирій летіти!»

То не в вирій журавлі летіли,
То збиралось славнее лицарство,
То збиралось у похід далекий
На турецьку землю ген за море.
То король німецький молоденький
Закликає лицарів хрещених,
Сам провадить німців, таліянців,
Щоб турецьку гордість присмирити,
Загребушу руку вкоротити.

Вже зібралось славнее лицарство,
Наче хмара, Відень обступило.
Тут спочинуть між хрещеним людом,
Поки рушать в Буду по Дунаю.
Спочивають, коники сідлають,
Закликають лицарів із Відня:

«Годі, годі по дворах сидіти,
На турнірах копії ламати,
Величать в піснях красу жіночу,
В струни брязкать, мід-вино спивати!
Нуте, нуте до святого бою!
Притремо ми роги мусульману,
Проженемо турка з Віфлеему,
І заблісне славний хрест Христовий
На соборі у Єрусалимі,
І здобудем скарби незліченні,
Що нагарбав турок по всім світі».

Жив у Відні лицар у ту пору
Олександр, знатний і побожний,
Мав він вірну жінку Юліану,
Жили любо, як голуби в парі.
Аж одної ночі із півночі
Прокидаєсь зо сну Олександр,
Прокидаєсь, тяженько зітхає,
Далі так говорить до дружини:

«Юліано, вірная дружино,
Незвичайний сон мені приснився:
Мов лечу я в криницю безодну,
Поринаю в студену воду,
Поринаю аж на дно глибоке,
Там находжу зерно золотее,
І воно наверх мене виносить.
Тричі вночі я зо сну будився,
Тричі мені сон той самий снівся.
Видко, горе він мені віщує,
Видко, чимсь ми бога прогнівили.
Слухай, люба, на що я наважив:
Приберуся я в сталеву зброю,
Пристаю до славного лицарства,
Пристаю до Генріха міцного,
З ним піду я бусурмана бити.
Як загину — бог гріхи відпустить,
А як буде славна нам перемога,
То й на мене тая слава спаде».

Ізлякалась вірна Юліана,
Сльози ронить, біле личко клонить
І до мужа тее слово мовить:
«Олександр, господарю любий,
Не ходи ти в той похід далекий!
Серцем чую, щастя вам не буде.
Не по правді король поступає,
Султанові присягу ламає,—
Ся неправда на вас всіх помститься.
Як у тебе гріх є на сумлінні,
Можеш дома господу молитися».

Олександр їй на се говорить:
«Люба жінко, не протився тому!
Серцем чую, що се божа воля;
Що бог судить, того не минути.
Ти живи тут тихо у господі,
Доглядай порядку в нашім домі,
Від усього злого бережися,
А за мене, люба, не журися».

Юліана тихо слези ронить,
Сльози ронить, голосно зітхає,

Поки сон їй не склепив повіки.
В сні їй ангел божий показався
І промовив ось яке слово:

«Юліано, не протився мужу,
Та поший йому сорочку білу,
Хай усе її на собі носить:
Доки будеш ти для нього вірна,
Доти буде та сорочка біла».

Юліана супокійна стала,
Прийнялася ту сорочку шити,
А пошивши, мужеві приносить
І словами любо промовляє:

«Олександре, господарю милий,
Ідь із богом, де бог тебе кличе!
Я тут буду за тебе молитися,
Буду вірно тебе дождати.
А отсе тобі сорочка біла,
Щоб її носив ти у поході.
Поки буде ся сорочка біла,
Поти буду я для тебе вірна».

Тихо, тихо Дунай хвилі котить
З міста Відня аж до міста Буди,
З міста Буди аж до Білгорода,
З Білгорода аж у Чорне море,
А за морем бусурман панує.
Як ті хвилі, поплило лицарство
До схід сонця на зустрічу горю.
Із лицарством лицар Олександр
В ясній зброї на воронім коні.
Проводжала його Юліана.
По Дунаю штири милі шляху,
Проводжала, плачучи прощала.
І стояла довго на дорозі,
На шпилечку кручі кам'яної,
Поки військо було видно в долі.
Поки зброї блискали до сонця,
Поки чути, як їх коні ржали,
Від копит їх земля стугоніла.
А як щезли в вечоровій тіні,

Юліана додому вернула,
Цілу нічку молилася богу,
Супокійно стала мужа ждати.

Ой рожево сонечко сходило,
Та запало за кроваву хмару.
То не сонце так рожево сходить,
То лицарські стяги з вітром б'ються.
А спереду король молоденький,
Наче квітка помежи квітками,
Весь у зброї посеред лицарства.
Весь він радість, певність і надія,
В бій рушає, мало не співає,
Рад на крилах за Босфор летіти,
Впасти градом на карки турецькі,
У Нікеї завтра ночувати.

Ой рожево сонечко сходило,
Та запало за кроваву хмару.
Пишно війська дійшли до Дунаю,
Мов три ріки золотохвилясті;
Пишно стали в Константинополі,
На могучі човни посідали,
А надія дула їм в вітрила,
Тверда віра їх вела на берег,
Далі, далі в бусурманську землю.
Та не те їх за Босфором ждало.
Край Анкіри в бусурманським краю
Свій остатній табір таборили.
Обступила їх турецька сила
І закрила, наче сонце хмара.
Гей, погиб там король молоденький,
Полягло лицарство коло нього.
Хто не згинув на кровавім полі,
Той кайдани двигав у неволі.

Олександр тож в полон попався.
Хоч у бою він хоробро бився,
Та не мав на своїм тілі рани.
Тільки шаблю турки пощербили,
Ясний панцир на нім порубали,
Збили шолом з голови на землю
І без зброї вхопили в неволю.

Не багато там взяли в неволю,
Всіх заледве штириста й чотири.
Всім їм руки назад пов'язали
І погнали в путах до Нікеї.
А за ними турки з батогами,
Перед ними аги й баші люті,
А на списках голови лицарські.
А передній піс на вістрі вбиту
Королівську голову кроваву —
Султанові найлюбіші дари.

У Нікеї баші і візири
Бенкетують чотири неділі,
А на п'ятий бранців паювали.
І дістався бранець Олександр
Османові з міста Трапезунда.
І погнав його Осман жорстокий
У далеку, незвісну країну,
У кайданах, але не самого,
З ним ще вісім бранців християнських.
І велів їх у ярма впрягати,
Велів ними переліг орати.

Так минуло ціле боже літо:
Олександр у ярмі хилився,
Плуга тягав, важкі скиби краєв;
Та сорочка все на ньому біла,
Мовби тільки нині рано вбрана.
Здивувались погоничі турки,
Османові тее диво кажуть.
І велів він бранця відпрягати,
Перед себе привести негайно.
Олександр Осману вклонився;
Сей до нього тее слово мовить:
«Олександрє, бранче-християнине,
Що за диво: робиш ти все літо,
Плуга тягнеш, тяжкі скиби краєш,
Сам зчорнів ти, мов земля святая,
А сорочка в тебе сніжно-біла,
Хсч її ти не скидав ні разу?»

Відмовляє бранець Олександр:
«Ой Османе, е тут справді диво.

Є у мене вірна дружина
Юліана в славнім місті Відні.
Як в дорогу мене виряджала,
То дала мені отсю сорочку
І сказала: «Господарю милий,
Ось тобі нова сорочка біла,
Щоб її носив ти у поході.
Поки буде ся сорочка біла,
Поти буду я для тебе вірна».

То Осман, почувши тее диво,
Кличе свого бега Галанбега
І такі йому слова говорить:
«Галанбеже, витязю мій вірний,
Ізбирайся в далеку дорогу
Аж до міста Відня над Дунаєм.
Допитайся там до Юліани,
Що є жінка Олександра-бранця.
Не пожалуй золота ні срібла,
Не пожалуй дорогих дарунків,
А найпаче хитрої підмови,
Щоб та жінка шлюб свій ізламала,
Із тобою нічку ночувала.
Коли мудро сее діло справиш,
Дам тобі я срібла, злота много,
Ще й свого коня вороного».

Галанбег не гаявся ні хвилі,
Щоб сповнити Османову волю.
Він до Відня живо прибуває,
Шле післанця у двір Олександрів,
Юліану на розмову просить.
Юліана гостя к собі просить
І до нього словами говорить:
«Ой ти гостю з далекого краю,
Що за вісті маєш ти для мене,
Що мене ти на розмову просиш?»

Відмовляє Галанбег на тее:
«Чи се ти є пані Юліана,
Вірна жінка Олександра того,
Що є бранцем у турецькім краю

У Османа-баші в Трапезунді
І в ярмі там чорну землю оре?»

Защеміло в Юліани серце,
Закрутились у очицях сльози,
Та здержала лютий біль у собі
І спокійно бега запитала:
«А скажи по правді, гостю милий,
Чи той бранець здоров у неволі,
Чи там має хоч сорочку білу?»

Відмовляє Галанбег на тее:
«Не хорує муж твій у неволі
І сорочки не зміняв від року,
Та як сніг вона на ньому біла.
Ти ж послухай, пані Юліано,
Що тобі перекажу від нього:
Ізламай ти шлюбную присягу,
Перебудь зо мною сюю нічку,
То кленуся тобі Магометом,
Швидко вийде муж твій на свободу.
А не схочеш ти сього вчинити,
То загине муж твій у неволі,
Не побачиш ти його довіку».

Защеміло в Юліани серце,
Закрутились у очицях сльози,
Та здавила лютий біль у собі
І спокійно бегові сказала:
«Гостю любий, пережди сю днину,
Най сю справу добре обміркую.
Бо важке, як камінь, твоє слово,
Як полин, гірке для серця мого.
Завтра рано дам тобі я знати,
Чого маєш ти від мене ждати».

Юліана цілу ніч не спала,
Сльози ронить, ревно бога молить:
«Боже милий, дай мені пораду,
Що чинити, щоб не поблудити?
Се ж я в темнім борі заблудила:
Відси пропасть, а відти безодня.

Шлюб зламати — мужа слобонити?
Мужа втратити — зберегти присягу?»

Аж над раном добре нагадала,
Галанбегу карту написала:
«Гостю милий, не дай того, боже,
Щоб сповнила я твое бажання,
Осквернила мого мужа ложе
І зламала те, що шлюбувала!
Як я вірно додержу присяги,
То сам бог на мене ласкав буде,
Мого мужа виведе з неволі.
А як нині присягу зламаю,
То себе згублю і мужа свого».

Се списала, зараз відіслала,
А сама щось інше нагадала,
Роздобула все чернече вбрання,
Взяла свої гуслі чарівнії,
Серед ночі дім свій попрощала,
Геть із Відня рушила в дорогу.
А дві милі за містом у гаю —
Там стояла капличка мала.
Там зайшла раненько Юліана,
Скинула жіночі пишні вбори,
Надягла чернечу довгу рясу;
Обтяла жіночі пишні коси,
Почепила бороду старечу,
Через плечі гуслі пов'язала,
Свої вбори в землю закопала
І пішла на схід понад Дунаєм.

Вандрувала три дні без пригоди.
Стала третя нічка западати,
Що за гамір в городі зробився?
Сурми грають, ясні зброї світять.
З-під копита в коней іскри скачуть.
І юрбами люд біжить цікавий
На проїжджих турків поглядіти.
Бучно їде Галанбег із Відня,
Вколо нього двадцять яничарів,
А прислуги ще й удвоє більше.

Заїжджають на ніч до господи,
Засідають до вечері живо.

Аж ось чути гуки на рундуці:
Плачуть гуслі, мов мала дитина,
Не то плачуть, не то промовляють,
То гудуть, неначе пчїлка в маю,
Розбивають тугу, наче хмару,
Піднімають веселість у серці.
Встали турки, кинули вечерю,
Ім музика слух заповонила.

Галанбег ось на рундук виходить
Поглядіти, хто так дивно грає.
Коли бачить — черчик подорожній.
То до нього чемно він підходить
І словами приязно говорить:
«Будь здоровий, черче подорожній!
А куди се бог тебе провадить?»

Відмовляє черчик подорожній:
«Будь здоровий, пане мій ласкавий!
Я мандрую з далекого краю
До святого місця Палестини,
До божого гробу на поклони».

Врадувався Галанбег немало
І черцеві тее слово мовить:
«Чесний отче, їдь ураз зо мною!
Будеш ти нам у дорозі грати,
Наші душі грою звеселяти,
За се маеш три заплати в мене:
Першу плату — коня верхового,
Другу плату — страву у господі,
Третю плату — захист у дорозі».

Юліана радо се приймила,
З Галанбегом рушила в дорогу.

Вандрували чотири неділі,
Аж прибули в Іконію-місто.
Тут говорить чернець подорожній:
«Ой мій пане, беже Галанбсже,

Ось тут наші шляхи розійшлися:
Мені вправо до божого гробу,
Тобі вліво до Османа твого».

Відмовляє Галанбег на тее:
«Чесний отче, вволи мою волю,
Ідь зо мною до Османа мого!
Звесели ти його душу грою —
Певне, того не будеш жаліти».

Не перечить черчик подорожній,
Іде з бегом до Османа-паші.
Як до міста полем доїжджали,
То побачив черчик подорожній
Бідних бранців при роботі в ярмах,
А між ними й Олександра свого.
У ярмі він аж дугою гнеться,
Звисли руки від тяжкої муки,
Почорніло личенько рум'яне,
Лиш сорочка все на ньому біла,
Мовби тільки нині зрана вбрана.

Прибуває Галанбег у місто,
То Осман його до себе кличе
І здалека сміхом зустрічає:
«Галанбеже, витязю мій вірний,
Знать, тобі не дуже пощастило,
Не здобув у Відні ти побіди,
Срібла-злота заслужить не здужав
Ані мого коня вороного!
Ще сорочка в Олександра біла,
Ні крихітки не забрукалася».

Відмовляє Галанбег по правді:
«Ой Османе, мій ласкавий пане!
Хоронив Аллах мене в дорозі,
Та я в Відні не здобув нічого.
А проте я не жалію ходу,
Ані труду в далекій дорозі,
Ані кошту, що на ній потратив,
Бо побачив я велике диво —
Жінку бранця твого Олександра.
Ії вроду я хвалить не буду,

Бо хто може вихвалити гідно
Дня віщунку, золоту зірницю
До схід сонця в пурпуровім блиску?
І хто може вихвалити гідно
Веснянії пахощі чудові,
Жайворонка металічні трелі,
Тихий чар криниці лісової,
Холод гаю чи тишу півночі?
Та не так її чарує врода,
Як той блиск невинності сніжної,
Що ним постать вся її ясніє —
Як той запах чистоти святої,
Що вбиває всяку думку грішну,
Всякий порив низький в нашім серці,
Не пускає й помислу брудного,
Щоб хоч раз до неї доторкнувся.
Та найбільші в її оці чари,
І видніє рівна, сильна воля,
До добра незламна постанова.
Вір мені, Османе, любий пане,
Я ж не є хлопчина головусий
І з жіноцтвом діла мав чимало!
Та коли сю жінку я побачив,
Око в око з нею зустрінувся,
А в душі мав свідомість погану,
Що її повинен підмовляти
На негідне, на ганебне діло —
То такий я стид почув у серці,
Мов на матір руку піднімаю».

Усміхнувсь Осман на тую мову.
«Ой мій друже, беже Галанбеже,
Справді диво мусило там статись,
Що тебе поетом ізробило!
Та се що за чоловік з тобою?»

«Ой, Османе, мій ласкавий пане,
Се є чесний черчик подорожній,
Що мандрує до божого гробу.
Він музика, пане, пречудовий,
Всю дорогу веселив нам душу,
Розганяв своєю грою тугу,
То я, пане, взяв його з собою,

Щоб і ти знав солодощі тії,
Щоб пізнав ти його тонів чари».

І велів Осман черцеві грати.
Полилися чародійні тони,
Полонили серце у Османа.
І не міг від них він відірватися:
День би слухав і цілую нічку,
Пив би їх, мов спраглий зимну воду.

Так минули чотири неділі.
Промовляє черчик подорожній:
«Ой, Османе, мій ласкавий пане,
Час мені вже тобі поклониться,
У дорогу дальшу збираться,
У дорогу до божого гробу».

Відмовляє тут Осман черцеві:
«Жаль мені з тобою розставаться,
Та не можна й силою держати.
А за те, що своїх тонів чаром
Чарував ти моє серце досі,
Розганяв мою тоску так часто,
Веселив мене в тяжких годинах,
Я даю тобі багаті дари:
Срібло, золото, дорогу одержу,
Вороного коня верхового
І сторожу ще для супроводу».

Відмовляє черчик подорожній:
«Ой, Османе, мій ласкавий пане,
Не даруй мені ти срібла, золота,
Бо я богу шлюбубав на бідність.
Не для мене дорога одержа —
Буде з мене сеї рясини досить.
Не прийму я й коня верхового,
Бо я богу шлюбубався пішки
До святого гробу мандрувати.
І не шли сторожі ти зо мною —
Бог — моя сторожа найпевніша,
Другий сторож — порожня кишенья,
А ще третій — гуслі ті співучі.
Та коли твоя велика ласка

Чим слугу свого вдарувати,
То даруй мені одного бранця
З тих, що там за містом в плузі орють.
Та й ще дай нам лист на безпеку,
Підпиши ім'я своє на ньому
І привісь султанській печаті,
Щоб нас турки вільно пропустили,
Кривим оком на нас не гляділи».

Полюбились ті слова черцеві,
Полюбились Османові дуже.
Зараз каже дрібно лист писати,
Злоті букви по рожевім полі,
Шнур шовковий крізь папір продіти
І печать велику прикріпити,
А потому Галанбега кличе:
«Ой мій друже, беже Галанбеже,
Йди на поле з тим черцем у парі,
Дай йому там бранця до вибору:
Кого хоче, той його най буде!»

І подався Галанбег у поле,
Там, де в ярмах бідні бранці ходять.
І говорить Галанбег черцеві:
«Чесний отче, ось тобі ті бранці,
Кого хочеш, щоб тобі пустити?»

Відмовляє тут чернець розумно:
«Ой мій пане, беже Галанбеже,
Не мое тут діло вибирати;
Кого хочеш, сам пусти зо мною!»

І говорить Галанбег черцеві:
«Відпущу з тобою Олександра,
Того бранця у сорочці білій,
Не для нього се зроблю, їй-богу,
А для жінки його Юліани».

Познімали з Олександра шлеї,
Розкували з рук і з ніг кайдани,
І подався він з черцем в дорогу,
В Палестину до божого гробу.
Як при божім гробі помолились

І святому місцю поклонились,
Подалися до рідного краю
А як вже до Відня наближались,
Мали в город ще дві милі шляху,
То засіли разом спочивати
При каплиці в зеленій діброві.

«Олександр, — так чернець говорить, —
Друже любий, треба нам розстатися,
Бо тут наші шляхи розійшлися.
Ти наліво в Відень подасися,
Я направо в монастир свій мушу».

Гей заплакав Олександр ревно
І черцеві в ноги поклонився.
«Чесний отче, вічне вам спасибі,
Що мене з ярма ви слобонили!
Жити буду чи вмирати буду,
А довіку ваш невольник буду,
Все, що маю, нехай ваше буде».

Усміхнувся черчик подорожній.
«Не обіщуй, Олександр брате,
Більше того, ніж можеш здержати.
Адже в тебе є сім'я лицарська,
Є дружина вірна, молодая!»

Відмовляє Олександр гірко:
«Чесний отче, жаль мені на неї,
Що, почувши про мою неволю,
Не подбала мене слобонити.
Не хочу я більше жити з нею!
В монастир у черці пострижуся,
Щоб тобі по бозі будь слугою».

Усміхнувся черчик подорожній,
Олександра він бере за слово:
«Олександр, брате мій коханий!
Коли се твоє лицарське слово
І твердая, чесна постанова —
Присягнися тут, в отсій каплиці,
Підпишися тут, на сім папері,
Що на ньому є печать турецька:

Підпишися, що моїм слугою
Хочеш бути, доки будеш жити».

Олександр пристає на тее,
У каплиці щиро присягає,
На турецькій карті запис пише,
А списавши, віддає черцеві.

Тут оба сердечно попросались,
Своїм шляхом кождий подалися:
Олександр на битий гостинець,
Що до Відня попід гори в'ється,
А чернець у гаю заховався.
За хвилину в каплицю вернувся:
Зняв із себе весь убір чернечий,
Видобув свої жіночі вбори,
Вмив лице криничною водою —
І не стало тут черця старого,
Появилась Юліана-кряля.
То прибравшись у жіночі вбори,
Помолившись у каплиці щиро,
Вона живо простими стежками
У свій двір у Відень поспішила.

Там її свекруха зустрічає,
Олександра старенькая мати,
Зустрічає і словами лає:
«Ей красуне, жінко віроломна,
Де се ти так довго пропадала?
Нема в тебе бога ні сумління,
Що таємно дім свій полишила,
Ціле літо безвісті блукала,
Певно, любка іншого шукала».

Відмовляє втішно Юліана:
«Мамко любя, не турбуйся мною!
Вже я знаю, як себе правдати.
Та послухай, що є в нас нового!
Маю звістку певну через люде,
Що сьогодні верне Олександр,
Любий муж мій, а твій син коханий,
Із неволі з турецького краю».

Та свекруха гнівно відмовляє:
«Волів би він там і пропадати,
Ніж тут має на таке вертати!
Не на радість він тобі явиться
І не радість він собі застане».

Та ось чути гомін вулицями,
Здвиг народу валом напливає,
Олександрів палац обступає.
І лунають крики попід небо:
«Олександр повернув з неволі!»

Вибігають його зустрічати
Юліана і старая мати.
Юліана з ним вітаться хоче,
Як подоба шлюбній жінці з мужем,
Та свекруха її відпихає
І словами гнівно промовляє:
«Стій, негідна жінко, віроломна!
Не посмій до нього доторкнутись!
Нема в тебе бога ні сумління.
Ти безстидно шлюб святий зламала,
Ціле літо з дому пропадала,
Десь за іншим любасом ходила».

Затремтіла, зблідла Юліана,
До свекрухи жалісно говорить:
«Най вам, мамко, бог не пам'ятає,
Що мене ви так позневажали
Перед домом, перед всім народом!
Олександре, любее подружжя,
Не хочу вітатися з тобою,
Не промовлю словечка до тебе
І не з'їм з тобою ложки страви,
Поки суд нас не розсудить правий.
Видай завтра пишную гостину,
Запроси всіх кривих і знайомих:
Перед ними я до ока стану
І поставлю своїх свідків вірних,
А тоді вже най мене всі судять».

Се сказала, сльози повтирала
І сховалась у свої покої.

Олександр мамі докоряє:
«Мамо, мамо, що ви наробили
Любий стиду, а мені турботи!
Юліана чесна жінка, мамо,
Я на се найліпший доказ маю.
Ще як з дому у похід ішов я,
То дала мені сорочку білу,
А при тому сі слова сказала:
«Доки буде ся сорочка біла,
Доти, любий, буду тобі вірна».
І я мав на собі сю сорочку
Рік, матусю, і ще три неділі,
І погляньте — вона й досі біла».

Стара мати гнівом запалала,
В Олександра вирвала сорочку
І говорить: «Чари, синку, чари!
Ти не вір їм, правди добивайся!
Ось пожди лиш, я сорочку твою
В церкві зложу на святім престолі,
Хай лежить там усю ніч до рана —
Оттоді напевно шезнуть чари
І побачиш, що то з неї буде».

Не перечить Олександр мамі,
Бо в самого серце повне жалю,
Повне жалю й темної зневіри.
Бач, дружина, хоч як була щира,
А за нього в ярмі не подбала,
Ще й все літо з дому пропадала!

Ніч минула, рано засвітало,
Ба вже сонце вгору піднялося —
В Юліани у покоях тихо.
Вже зібрались в Олександра в домі
Пишні гості, графи та барони,
Вся родина, други і знайомі.
Олександра щиро всі вітають,
Про далекі сторони питають —
Та немає радості в світлиці,
І на серці в кожного мов камінь.

Час уже би суд розпочинати,
Та немає пані Юліани,

Не виходить із своїх покоїв.
Та ось входить Олександра мати
Вся блідая, лиш блищать очі,
А в руках держить брудну сорочку,
Ту сорочку вгору піднімає
І до сина стиха промовляє:
«Бачиш, сину, що знайшла я нині!
Щезли чари на святім престолі,
Ось що стало з білої сорочки!»

Затремтіло в Олександра тіло,
А за серце мов кліщами стисло.
«Горе,— зойкнув,— горе мені, мамо!
Не на радість я вернув з неволі!
Та що діять! Що робити буду!
Краще правду раз переболіти,
Як неправду в пазусі ховати.
Бо неправда, як гадюка люта,
Розвинеться, в саме серце вп'ється!»

І велить покликать Юліану.
Та даремно до її покоїв
Стука мати, стукають і слуги —
У покоях тихо, наче в гробі.

Аж ось чути — на рундуці грає:
Плачуть гуслі, як мала дитина,
Не то плачуть, не то промовляють,
Кождим тоном за серце хапають.
Стрепенувся нагло Олександр
І до гостей сквапно промовляє:
«Гості любі, свояки кохані,
Підождіте хвиличку на мене!
Бо я добре сю музику знаю,
Бо се грає той чернець побожний,
Що мене він вивів із неволі.
То хочу я його запросити,
В своїм домі чесно вчасувати».

Олександр на рундук виходить
І черцеві кланяється в ноги,
Його руки горячо цілує
І слізьми гіркими обливає.

І черця він просить до світлиці,
Садовить на почесному місці,
Сам покірно за ним становиться,
Щоб черцеві як слуга служити.

То чернець по гостях поглядає,
Олександрю тее слово мовить:
«Олександрє, господарю милий,
Чесних гостей в твоім домі много,
Але де ж твоя дружина вірна?
Чом вона між гістьми не ясніє,
Чом не служить гостям, як звичайно?»

Олександрє сльози утирає
І до мами стиха промовляє:
«Кажіть, мамо, замки розбивати,
Приведіте Юліану конче!»

Поспішає стара мати живо,
Каже слугам замки розбивати.
Ще живіше до гостей вернула
І говорить голосно до сина:
«Дарма, сину, замки розбивати!
Всі покої я перешукала,
Та немає в жаднім Юліани.
Видно, знала, чим та пахне справа,
І ще ніччю навтеки вдалася!»

Жах пішов холодний по всім зборі.
Затремтіли лицарі старії,
Всіх за серце мов кліщами стисло.
Ганьба, ганьба, ганьба Юліані!
Сама вчора суду зажадала,
Та не сміла суду дождити.

Олександрє, мов прибитий, гнеться.
Тут чернець побожний виступає,
Супокійно з пазухи виймає
Той рожевий лист пергаменовий,
Що на ньому підпис був Османів
І вчорашній запис Олександрів.
На столі той лист він розвертає
І говорить ось якеє слово:

«Олександрє, господарю любий,
Чи се той є лист пергаменовий,
Що тебе ним випустив з неволі
Осман-баша в місті Трапезунді?»

«Чесний отче, се той лист рожевий,
І тобі за нього вічна дяка!»

«Олександрє, ще скажи при свідках,
Чи се твій є запис на тім листі,
Що шлюбуеть ти мені служити
Невідступно, доки будеш жити?»

«Чесний отче, справді се мій запис —
Власноручний підпис мій на ньому».

«Олександрє, ще скажи при свідках,
Чи стоїш ти твердо ще в тім слові,
Чи бажаєш, може, вільним бути?»

«Чесний отче, що мені та воля,
Як не стало раптом серця мого,
Як не стало вірної дружини!
Ой розбила мое серце скрута,
Погасила сонечко розпука,
Ізрадила мене Юліана,
Ізрадила й кинула самого!
Не хочу я тут ні хвилі жити,
Йду тобі я в монастир служити».

«Олександрє, добре нагадайся,
Щоб не було каяття запізно!
Твоя жінка слова не сказала,
Як же можеш заочно судити?
Чи се вже таке є певне діло,
Що втекла вона, злякавшись суду?
Може, свідків лиш пішла шукати!
І чи се вже незрушима правда,
Що зламала шлюбную присягу?»

Відмовляє Олександр гнівно:
«Чесний отче, маю доказ, маю!
Бач, моя сорочка почорніла!»

Відмовляє тут чернець суворо:
«Чи се певно та сама сорочка?
І чи сам ти не згрішив душею,
А вона за гріх твій почорніла?»

Заіскрились в Олександра очі,
І за серце вхопила досада,
І він скрикнув: «Годі, отче, годі!
Щезла віра й жаль із серця мого!
Вбий же, боже, ту невірну жінку,
Най довіку втіхи не зазнає,
Най до смерті не знайде спокою,
Най змією жре її розпука
За ту ганьбу, що мені зробила!»

Застогнав тут черчик подорожній,
Застогнав тут, мов від злої рани,
Руки зносить, поглядом благає:
«Стій, нещасний, угамуй ту мову!
Сам себе ти нею побиваєш!
Сам не знаєш, бідний, що говориш,
Сам не знаєш, до кого говориш!
Придивися ти мені близенько,
Прислухайся до голосу мого!
Та невже мовчить у тебе серце?
Невже так воно закаменіло,
Що мене пізнати воно не може?
Олександр, друже мій єдиний!»

Тее мовить, бороду зриває,
Відкидає геть каптур чернечий,
Відкриває свої білі груди,
Олександр кидаясь в обійми.

Олександр слова не говорить,
Лиш з очей гарячі сльози ронить,
До грудей подружжя любе тисне,
Та їй в очі глянути не сміє,
Сльози ронить, тяженько зітхає,
Далі тее слово промовляє:

«Горе, горе! Знать, тяжка неволя
Мої очі сильно засліпила,

Мої уха сильно заглушила,
Мое серце в камінь застудила,
Що тебе я не пізнав відразу,
Юліано, жінко моя мила!»

Тее мовить і голову клонить,
Юліани ноги він цілує,
А з ним разом його стара мати.
А всі гості, графи та барони
Юліану величати стали.
І пішла по світі її слава,
І не згине, доки світу стане,
Доки в світі є ще добрі люди,
Доки пісня серце їх чарує.

Ось вам пісня, ось і величання:
Нема цвіту кращого на світі,
Як жіноче вірнее кохання.

ПОХОРОН

Легенда про великого грішника, що навертається на праведний шлях візією свого власного похорону, стрічається часто в житіях святих та пришпилилася в Іспанії до оповідань про грішне життя Дон-Жуана де-Теноріо. Може, закинуть мені, що я позбавив сю легенду аскетично-релігійних мотивів і переніс її на чисто світський ґрунт, — але й се в значній мірі зроблено вже в оповіданні про Дон-Жуана. На сій старій основі я спробував виткати нові взірці. Наш час великих класових і національних антагонізмів має значно відмінне поняття про великого грішника, ніж час Філіппа II і Торквемади. В тім однім пункті я дозволив собі трохи змодернізувати стару легенду, лишаючи, зрештою, її основу незміненою з усіма її алегоріями і символами. Може, стріне мене закид, що все тут занадто темне і невмотивоване. Що ж, такий закид буде потроху і оправданий, та я думаю, що, вглибившись трохи і прочитавши поему другий раз, кождий побачить, що вона не так-то дуже й темна. Зрештою, кому нелюбо, нехай і не читає.

I

Велика зала світлом вся залита.
Горять лампи й ряснії жирандолі,
І повинь іскор, наче стежка бита,

У дзеркалах великих ллється долі.
Там на галерії музика грає,
Гримить, то плаче, мов дитина в полі.

Посеред зали стіл довжезний сяє
Від срібла, скла й точеного кришталю,
І довгий ряд букетів розділяє,

Мов скиба із смарагдів і коралю,
Вподовж його сніжисто-біле поле.
Вельможне панство заповнило залю:

Блиск туалет аж сліпить око кволе;
Горять алмази, чути шелест шовку,
А блиск очей красунь аж серце коле.

Мов п'яний, зір блукає: тут головку
Чудову схопить, там лице марсове,
Там сніжно-білу шийку. Без умовку

Розмова ллється, клекотить чудове
Гудіння, де сотки шумних привітань,
Солодкі шепти, срібний сміх, перлове

Признання, град уриваних запитань
Мішається, витворює вражіння
Живої маси, де з турбот і скитань

Втишається душа, щеза сумління,
Все одиничне тає, пропадає,
Живе лиш тлум, гуртове сотворіння.

Ось панство звільна при столі сідає.
Довжезний ряд — по черзі, чорні фраки
Й цвітисті строї. Тихо доглядає

Порядку служба; думав би, що таки
Сам з себе кожний там сів, де належить
За честь, літа й службовії відзнаки.

Похорон

I

Воріло біло в Кашгарію гай,
У шлах і кривавих донцях кривавих,
У морях прило в дурлаціх і кривавих.

Кашгарію чинилі захищати зми
У шлах і кривавих донцях кривавих,
Товб, і на видрже дурлаціх під шлах.

Крутом стам, а на стгах під шлах
Найавно вглед, що там під
Пашаги спал на не шлахе шлах.

А за стгалми шлах, шлах і шлах
Шлах і шлах, шлах і шлах
Шлах і шлах, шлах і шлах
У шлах і шлах, шлах і шлах
Шлах і шлах, шлах і шлах
Шлах і шлах, шлах і шлах

А шлах і шлах і шлах, шлах і шлах
Шлах і шлах, шлах і шлах, шлах і шлах
Шлах і шлах, шлах і шлах: буди шлах
Шлах і шлах, шлах і шлах

Сторінка автографа чорнового варіанта поеми І. Франка
«Похорон»

Почався бенкет. Шумно! Не бентежить
Нікого з тих шести соток ізбраних
Ніяке горе, шляху їх не стежить

Ніякий ворог, в ясних блисках ранних,
У пурпуровім сьйві перед ними
Весь світ. Нема убогих, безталанних!

Так дзвінко ті сміються херувими
У модних сукнях! Широ так жартують
Пани створіння! Мов солодкі рими

Складаються в гармонію, римують
Розмови, й брязкіт срібної посуди,
І колір вин, що в келихах шумують.

Свобода тут підносить кожді груди,
І радістю палають кожді очі,
І гордощами, що минули труди,

Що день настав після страшної ночі!
Здобута величезная побіда,
Не зможе вже підняти і не схоче

Грізна рука розбитого сусіда.

II

І я сидів на бенкеті між ними,
Та не було в моєму серці тону
Всеслості й свободи ні краплини.

Мов Юда той серед синедріону,
Котрому він Христа продав на муки,
Так я сидів на бенкеті отьому.

І я, всміхаючись, стискав ті руки,
Щойно з крові братів моїх обмиті,
І ссали грудь мою їдкі гадюки.

Блискучі дами, радіщами ситі,
Гляділи то цікаво, то згїрдливо
На мене й усміхи душили скригі.

А я, хоч серце рвалося, ліниво,
Спокійно поводив по них очима
І усміхавсь — щасливо чи сонливо.

Музика грає... В моїм мозку блима
Якийсь там огник, спомин незабутий,
І враз він різко заскрипів дверима,

І рій якийсь ввірвавсь кровавий, лютий,
І крик піднявся, плач і зубний скрегіт:
«Ти зрадник! Зрадник! Зрадив люд закутий».

Музика грає, мов чортівський регіт,
Мені ж мороз подрав поза спиною,
І тілом затрусив смертельний дрегіт.

Ох, та музика! Пощо там за мною
Вона реве і душу всю термосить,
Мов вітер пустку з ветхою стіною?

Чого та скрипка плаче і голосить,
Мов сто мамів ридає за синами?
Чого той бас реве і помсти просить?

Пощо мені такими голосами
Пригадувати те, чого й без того
До гробової не забуду ями?

Я ж тямлю: позавчора ще нас много
Грізною армією йшло до бою,
А кождий повен був огню святого.

Я ж тямлю: за права людей, за волю
Ми піднялись на кривдників відвічних,
Своєю кров'ю всім купити долю.

Вже много військ їм ми розбили стрічних,
З землею много їх твердинь зрівняли
І славою діл своїх героїчних

Ми решту, як зайців, все далі гнали.
Ті, що тепер так бучно бенкетують,
Як цупко ще позавчора втікали!

Тепер вдають хоробрих і жартують,
Та, певно, ще їм дроз по нервах ходить.
Аж на побитих страх свій відкатують!

О, страх найгіршую жорстокість родить!
Я тямлю, як ми їх зігнали в купу,
Як рибу в сак. Ось-ось перегородить

Наш відділ їм утеку в нічку глупу!
Ось наш залізний перстень їх обхопить
І впре в долину, мов пшоно у ступу,

І всю їх міць в їх власній крові втопить.
Вже все було на той удар готове,
Вже руки ждали за мечі ухопить,

Завзяття тліло тисячоголове,
І зуби зціплені знаку чекали,
І в грудях спертій дух, уста без мови...

Вони ж, мов віщі ті в кошарі, спали;
Безрадість і зневіра в власні сили
Їм обережність навіть відібрали.

Один лише не спав, один в тій хвили
Про всіх їх думав — князь он той, з лицем
Блідим, мов труп, он той дідусь похилий!

Він, за старця перебраний, тихцем
Прийшов до мене і почав шептати...
Прикинувся моїм ангелом, вітцем!

Він, сатана, аж плакав, щоб налляти
Мені крізь вухо в саму душу трути,
Щоб свій язик гадючий підпхати

Мені під серце! Змію, змію лютий!
Ти побідив! В душі моїй дупло
Знайшов і вліз. Я зрадив люд закутий!

Я зрадив месників і вибрав зло.
Братів покинув, видав на різницю!..
Ще день минув, а сонце як зайшло,

То нашу славу вклало у гробницю!
Герої наші, мов снопи, купками
В крові лежали; мов коса пшеницю,

Стяла їх смерть зрадливими руками.
Ніхто не втік. Коли їм стало звісне
Мое відступство, йшли на смерть без тямн.

Музико, цить! Бо в мене серце трісне!

III

Музика стихла. Зо стола посуду
Зняли, вина в чарки поналивали,
Втишився гомін зібраного люду.

Всі наперед порядок тостів знали
І знали: перший князь промовить має, —
З цікавістю його промови ждали.

Він встав і так з усмішкою мовляє:

«Господу дякувать,
Панство мое,
Що нам підскакувать
Ниньки дає.

Що ще нам дихати
Ниньки велів,
Не в траву пчихати,
Слухать чмелів.

Але ж бо круто вже
З нами було!
Бачиться, люто все
Пекло гуло!

Бачиться, уші вже
Чорт наострив,
На наші душі вже
Міх свій розкрив.

Стерпла нам шкура вже,
Кіс сліпив блиск,

Хлопського шнура вже
Чули ми стиск.

В костях зненацька щось
Мерзло й пекло,
Мов там багацько ось
Ціпів пройшло.

Досі розмислити
Я не зумів,
Як се ми виштрикли
Чорту з зубів?

Чи, обчислившись,
Сам зіркував,
Що, послішившись,
Страту би мав?

«В пеклі, в огні? О, ні,
Розхід оден!
З них на землі мені
Ліпший хосен!

Хай ще побавляться,
Як чия хіть!
Час прийде, ставляться
Всі в мою сіть».

Що, не логічно б він
Се міркував?
В логіці вічно він
Сильний бував.

Фрази загальної
Він не признасть,
З стежки реальної
Збиться не дасть.

Всякі принципи
Приймає на сміх:
Хай там дуріпи
Тримаються їх!

Всі ідеали —
Брехня і бридня.
Словом, панове, він
Наша рідня.

Майстер в політиці,
В штуці життя.
Всі наші світочі —
Його дитя.

Він наш учитель є
З давніх-давен,
Він наш спаситель є,
Він джентельмен.

Честь йому перед всім, —
Се свіжий спорт.
Вгору чарки знесім:
Хай живе чорт!»

Музики грім. Панове яюсь мляво
Всміхаються, мабуть, їм се не в смак,
Лиш дехто рже: «Г-ге, браво, князю, браво!»

Князь іронічно глипнув, потім знак
Рукою дав, музику притишив,
А потім, знов піднявшись, мовив так:

«Даруйте, панство, я ще не скінчив.
Три струни є на моім інструменті,—
Сю я, мабуть, зарізно наточив.

Стрібуймо другу! Я скінчу в моменті».

IV

«Панство, даруєте,
Що я наплів!
Більше не вчуєте
Безбожних слів.

Геть, маню! Спадь від нас!
Є ще в нас честь.

Араге, Satanas! ¹
Бий тебе хрест!

Ми не соколики,
Дявольський рід,
Ми є католики
Вірні, як дрiт.

Ми не еретики,
Не атеїсти,
Нам для естетики
В пекло не лізти.

Хоч часом свічечку
Чорту ткнемо,
Богу ж щонічечку
По дві жжемо.

Справи тілесні
Дідьчі в нас всі,
Але небесні
Іскри в душі.

Тіло наплутає
Тут на землі,
Хай же спокутує
Там у смолі.

Але щоб душу бог
Нашу прогнав
В темний, пекельний льох,
В затхлий канал,

Щоб між розбійників,
Підлих жидюг,
Між свиногінників,
Хлопів, злодюг,

Між бидло те брудне,
Щоб там у ад

---

¹ Відійди, сатано! (франц.).— Ред.

Йшов за пусте-дурне
Аристократ,—

Щоб та блискучая,
Ніжна душа,
Квітка пахучая
Йшла до коша,—

Щоб сей найкращий твір,
Божий напій
Пхать до пекельних дір
Чорту на гній,—

Ні, щось таке дзвонить —
Се просто сміх!
Щоб се міг бог чинить,—
Думати гріх.

Бог, найчільніший той
Аристократ,
Він би юрбі гидкій
Мав бути брат?

Нас би він мав судить
Задля голоти?
Ні! Можуть се твердить
Лиш ідіоти.

Я, мої панство, сю
Віру кохаю;
Нас він готує для
Розкошів раю.

Щоб, перейшовши сю
Земную школу,
Вміли з ним бавиться
Вічно посполу.

Він-то тепер, коли
Тисли нас хлопи,
Спас нас чудесно, мов
Ноя з потопи.

А що нас шарпати
Сміли ті хами,
Поле великеє
Вкрив їх кістками.

Щоб знали кпи дурні:
Хлоп — то худоба,
А тільки ми одні —
Божа подоба.

Щоб знали: хлоп — то гній
У огорожі,
Тільки пани є в ній
Пишнії рожі.

Бог тільки нам отець,
А їм вітчим;
Нам тільки добрим є.
А їм грізнім.

Щоб нам розрадувать
Хвильку буття,
Сотням їх знівечить
Ціле життя.

Щоб на годину нам
Гумор направить,
Сто їх на цілий вік
Радості збавить.

А щоб знав люд той, як
Чтити нас мусить,
За один волос наш
Сто їх роздусить.

Всюди і все така
Божая міра!
Се моя етика,
Се моя віра!

Те, що нам сталося
Вчора й сьогодні,—
Доказ найкращий нам,
Чого ми годні.

Доказ найкращий нам,
Хто за нас дбав,
Хто нас тим ящурам
Зжертв не дав!

Хто своїх вибранців
Вірно беріг,
Щоб їх сей дикий тлум
Стлумить не міг.

Щоб не втопила нас
Темная дич,
Світ не зопхнула
У варварства ніч.

Щоб під їх плахтищем
Цвіт наш не всох...
Наш бог є шляхтичем!
Vivat наш бог!»

Музики грім. Панове якомсь мляво
Всміхаються, мабуть, їм се не в смак,
Лиш дехто рже: «Г-ге, браво, князю, браво!»

Князь іронічно глипнув, потім знак
Рукою дав, музику притишив,
А потім, знов піднявшись, мовив так:

«Даруйте, панство, я ще не скінчив.
Чи знов я переборщив в сакраменті?
Га, годі! Так мій дух мене навчив.

Ще пару слів лише. Скінчу в моменті».

v

«Панство любе, жарт набік!
Говорім про річ практично.
На остатній наш успіх
Я дивлюсь досить критично.

Чи там бог, чи чорт нас спас,
Се вже як собі хто віда;

Ще одна така побіда,
І могло би бути по нас.

Хоч то звісно, що наш рід
Зріс не з солі і не з ролі,
Але нині інший світ,
А як б'ють, то «bardzo boli»¹.

А втім — як чий смак! До ката!
Може, й досі є такі,
Що понад вино й дівчата
Люблять рани й синяки.

Я — в покорі признаюся —
Не числю себе до них,
Без тих боїв, війн страшних
І без слави обійдуся.

Я не буду величать
Тих, що на вчорашні бої
Йшли відважно, так сказати,
Як правдивії герої».

(На лиці князевім тут
Іронічний усміх мигнув
І він зараз в інший кут
В своїй мові лука вигнув).

«Я, панове, дипломат,
Що по бою лічить страти,
Лічить зиски, щоб завдати
Ворогові крайній мат.

Те, що ми здобули в бою,
Се побіди перша часть;
Тільки праця головою
Перемогу всю нам дасть.

Трупи... кров... ну, слава — все
Виглядає сіро, буро.

---

¹ Дуже болить (польськ.).— Ред

Що за плід се принесе?
Нумо думать про futuro!»¹

Хто нам вкаже ясний шлях,
Як держать в руках здобуте
І приборкать плем'я люте,
Не б'ючись з ним по полях,

Без пожежі, крові, сварів,
А спокійно й певно, той
Варт найвищих лаврів, дарів,
Той найбільший з нас герой».

Музики грім. І оплески, і брова...
Та князь на них уваги не звертав,—
Він знав, що варта в тій громаді слава.

По хвилі граф помалу з місця встав,
О склянку брязнув і князю вклонився,
Від нього дозвіл річ держать дістав.

Гладкий, здоровий, він відсторонився,
Щоб рухатись свobodно, наче слон,
Що серед сойму звірів опинився.

Почав. Різкий, твердий його був тон.

VI

«Що тут довго міркувати?
Чи міркує той, хто мусить
З диким звіром воювати?
Б'є і дусить.

Дав нам бог минути смерті,
Непокірних дав побити,—
А що з рештою робити?
Тільки дерти.

Всякий спосіб тут придалий:
Сила слова і жандарма,

---

¹ Про майбутнє (лат.).— Ред.

Щоби тлум отой зухвалий
Гнути в ярма.

Перша річ — щоб був він голий!
З бруду, голоду, хробацтва
Щоб не вибився ніколи
І з жебрацтва.

Друга річ — щоб був він темний,
Знав, що думать — смішно й підло,
Що він раб, хробак той земний,
Панське бидло.

Третя річ — щоб був безличний,
Дав собі плювати в морду,
Знав, що всі для нього мають
Лиш погорду.

Хлопську як зігнеш натуру?
Гладь смирніших і бідніших,
Щоб з багатших і бутніших
Дерти шкуру.

А тим псюкам, недоукам,
Що хтять люд підняти к собі,—
Куку в руку або буком
Бух по лобі!

А ті школи, відки вийшла
Лютих псів на нас когорта,
Всіх докторів, професорів —
Геть до чорта!

Ті газети, що до бунту
Піднімали люд той клятий —
Видушити, зруйнувати
Всі до шпунту.

Ті спілки, крами і каси,
Зсипи, читальні громадські,—
Все те — зборища лайдацькі,
Без прикраси.

Вийняти їх з-під закона!
Лиш один для них — до ката!
Дать параграф: заборона,
Конфіскаата!

Або згинем по-жебрацьки,
Або сильними руками
Виб'єм дух з них гайдамацький
Канчуками.

Жадних прав! Ні навіть шепту
Про якісь новії ери!
А на бунт одну рецепту:
Манліхери.

Хлоп до праці, не до ради,
До податків, не до склáдок,
До грабель, а не до шпади —
Се — порядок.

Його річ — покора й жертва,
Як лиш бульбу, хліб і борщ ма;
Його святощі — то церква,
Двір і коршма.

Се наш ґрунт. Пожруть дракони
Нас, коли зійдемо звідсі.
Лиш держімо ті закони
Твердо! Діхі»¹.

Музики грім. Панове плещуть браво,
До графа тиснуться і гратулюють,
З усіх боків стискають руки жваво,

Лиш дами трохи кривляться, вахлюють
Гарячі лица. Чути десь: «Fі donс!»²
Брутально! Нас вони компрометують!

Які принципи! Що за грубий тон!
В тій хвилі князь потис за срібний дзвоник —
Се знак тиші! І з місця встав барон,

---

¹ Я сказав (лат.).— Ред.

² Тьфу! (франц.).— Ред.

Щоб говорить. Він скочив, наче коник,
І випрямив свою дрібну фігурку
(Його здрібніло й кликали «бароник»).

Меткий, верткий, мов лялечка на шнурку,
Він славився між панством лібералом
(Недаром дід його носив ярмурку!).

Він говорив, мов кінь, що гонить чвалом
І фирка, рже, біжить, копитом гряде;
Тут пафосом сипнув, там комуналом,

Вертівсь, як вуж, коли на хвіст хто стане.

VIІ

«То вже Монтеस्क'є сказав, панство мое,
Що кождий народ в таких правах жие,
Які заслужив собі мати.
І се також певне, що висловив Міль,
Що тільки висока, величная ціль
Упавшого може підняти.

Ми ниньки в упадку подвійно тяжкім;
Ніхто нас не любить, не маєм на кім
Опертися в хвилі негоди.
Своєї держави не маєм давно,
Лишилось нам предків надбання одно:
Здобутіі ними народи.

Лишились безсмертніі уніі ті,
Неспорвані зв'язки і шлюби святі,
Заключені скрізь добровільне,
Та сума симпатій покровних племен,
Що нам запевняла від давніх-давен
Пановання в них неподільне.

Підношу се з натиском, панство мое:
Се плуга, не шаблі пановання є,
Культурності, а не розбою;
Ми не для забору у край сей ішли,
А в жертву себе ми йому принесли,
Його захищали собою.

Ми світло прогресу у варварства тьмі.
Що гнувся народ сей у панськім ярмі —
Потрібно було й натурально:
Ми вищі ідеї плекали в той час,
Він праці, порядку навчився від нас,
Втягнувся, піднісся морально.

Отсе, моє панство, є наш заповіт,
Котрим живемо ми вже тисячу літ,
Його нам забути не вільно!
Що хлоп збунтувався, се сумно — та нам
Не мститься, а дбать, щоб він каявся сам,
Піддався нам знов добровільно.

Що всіх непокірних ми витяли впень,
Се добре, та є се півділа лишень,—
А друге почнімо в сій хвили.
Зробім, щоб пізнали безглуздий свій гнів,
В нас бачили своїх природних панів,
Щоб нас шанували й любили.

Канчук, конфіската, відбирання прав,
Гніт, здирство, усе те, що раяв пан граф,—
Тепер се є анахронізми;
Хосен з них непевний, а певний скандал.
Що скаже Європа? Перед трибунал
Історії станем які ж ми?

Се, панство кохане, не фрази пусті:
Усе для нас мусять лишиться святі
Традиції нашого роду.
Як згодяться буки, жандарми, раби
І той наш величний девіз боротьби:
«За нашу і вашу свободу»?

Тепер органічної праці пора!
Хай згине шляхетська натура стара,
Шляхетське недбальство й неробство!
Політика наша така має бути,
Щоб землю і серце народу здобуть,
Uobywatelić to chłopstwo¹.

¹ З цього мужицтва зробити громадян (польськ.).—Ред.

На економічному полі в сих днях,
У банках, щадницях, спілках, копальнях
Чекає нас праця подвійна;
У моїм умі вже малюється враз
Широка, багата, спасенна для нас
Політика інвестиційна.

Кінчу. О, коби було слово моє,
Мов дзвін, що заснути вночі не дає
І геть градові жене хмари!
Щоб страх розігнало ще свіжий отсей
І пристрасті більма зняло нам з очей,
Прогнало минувшини мари!

Вже ж певно, що скаже громада, те й я
Робитиму, хоч би розвага моя
В тім бачила злочин і згубу,—
Тож я піднімаю свій голос отсе:
Вважайте, панове, на все, а над все
На нашу батьківщину люблю!»

Музики грім. Лиш дехто кине бравом.
Панове кривляться. В громаді тій
Не в тоні якомось бути лібералом.

Барон, своє сказавши, сів як стій.
Він змучився, зоприв, розчервонівся,
Мовби пробіг через різковий стрій.

Князь задзвонив, і шум успокоївся,
І промовлять піднявся генерал,
Що в бою честі й сорому наївся.

Старий рубака. Бойовий сигнал
Для нього був, мов для коня острога,
Але стратегії ні в зуб не знав.

У небезпеці знав лиш шаблю й бога,
Страх смерті був зовсім йому чужим.
«Честь або смерть! Все простая дорога!» —

Се був девіз його. Крутих стежин,
Побіди без найбільшого зусилля
Не знав, дипломатичних крутанин

Ненавидів. Бій був йому весілля,
Найвища проба мужеських чеснот.—
Життя й людей цінив він лиш відсіля.

Почав, вином прополоскавши рот.

VIII

«Коли по битві коло Саламіни
Щасливі греки почали шукати,
Хто з них найбільше заслуживсь Елладі,
Кому би першу надгороду дати,

То по глибокій, мудрій застанові
Рішили: кождий так боровся сміло,
Таким палав чуттям патріотичним,
Всю силу й душу клав у спільне діло,

Що надгороди першої нікому
Народ признать не може й не бажає.
Бо надгороди тої справедливо
Сам себе кождий гідним уважає.

От так і в нашім тім остатнім бою,
Коли вже ворог бив без застанови
Не в армію, не в вежі, ані в мури,
А в нашого існування основи,

Коли здавалось, що на нас повстали
Не люди, але всі живла природи,
Земля, повітря, і вода, і скали,
Що вже остатній нам кінець приходить,—

В тім бою кождий з нас стояв так твердо
І сили й ум сплітав в одно огниво,—
Що надгороду дати комусь одному
Було б несправедливо й неможливо.

Най кождий сам собі таку признає,
Якої варт перед самим собою.
А другу надгороду тим признаймо,
Що головами полягли у бою,

На третю надгороду, панство любе.
Є тут аж два між нами кандидати:
Заслуги їх усім вам добре звісні,
Тож розсудіть, кому її признати.

Один в момент найтяжчої зневіри,
Коли топір уже блищав над нами
І, бачилось, нема для нас рятунку,
З біди нас вивів хитрими словами.

Не військовою штукаю, не жаром
Чуття на подвиг він підняв громаду,
А ворогові труту влив у душу,
Його споків на відступство й зраду.

Се правда, ворог сяк чи так побитий,
Ми сяк чи так втекли від згуби й шкоди,—
Та я міркую, що гнила побіда
Хіба гнилої варта надгороди».

Між панством шум. Всі лица простяглися
Князь кинувся, мов голий у кропиві.
Та генерал немов того й не бачив
І далі лив слова медоточиві.

«А другий кандидат — той, що недавно
На нас провадив армію ворожу,
Топтав, і бив, і гнав нас без пощади,
І впер нас у залізну огорожу;

Той сам, що нас притис на край загуби,
В остатній хвилі відмінив свій намір,
До нас пристав, нам видав сили й плани
Противників і став для нас як шамір,

Як камінь той чудовий, що від нього
Скляні й залізні прискаються стіни,
Додав нам духу, насталив нам руки
І вивів нас із згуби і руїни.

На трупах тих, що вчора звав братами,
Плебей здвигнув тріумф аристокрації;

Свою вину змазав він морем крові,—
Взір дивної, страшної абнегації.

Не входжу в наміри його — хай судить
Іх бог! Його ж страшне, велике діло
Придавлює мене своїм розміром,—
Йому признаймо надгороду сміло!»

Грім оплесків. Гучні, скажені брова.
Всі встали. Генерал пугар подвійний
У руки взяв, до мене наблизився
І так сказав — блідий та супокійний:

«Ну, пане Мирон, ви є наш спаситель,
За те від нас вам слава і подяка.
Ще хвилечку заждіть, хай щире слово
Вам висловить старий, тупий рубака.

Ви демократ, плебей і консеквентно
Робили те, що мусили, мій друже.
Ви підняли на нас народ розжертий,—
Як ворога я поважав вас дуже.

Як зрадили свою ви рідну справу,
Як перейшли до тих, що хоч приймають
Услугу вашу, але вам чужії
І рівним вас ніколи не признають —

Тоді для мене вмерли ви, мій пане,
Сплили, мов гук нестрійного акорду;
Ми визискали вас, та нині маєм
Для вас лишень обридження й погорду.

Не вірте усміхам і компліментам!
Для нас ви ворог, зрадник і простак.
Не ждіть, щоб я свою подав вам руку!
А се здоров'я ваше п'ю ось так!»

І о поміст пугар з усеї сили
Він кинув, і пугар лиш бренькнув раз
І прис на тисячі дрібних відломків,
Вино ж, мов кров, оббризкало всіх нас.

Мертва тиша. Ніхто з присутніх там
Такого, знать, не надіявся фіналу.
Тривожене «ах!» почулось з-поміж дам.

Забувся й князь, музикам дасть сигналу
Не змігся; клопітно панове вниз
Схиляли очі, боячись скандалу.

Лиш я стояв спокійний. Перун блис
І вдарив,— більш чого мені бояться?
Безмірний холод, мов кліщами, стис

У мене серце... «Зрадця! Зрадця! Зрадця!» —
Лунало десь — чи в мні, чи то вокруг?
Уста ж безстидно почали всміхаться.

В тій хвилі князь шепнув одному з слуг,
І сей підбіг до мене й нахилився.
«Чи хочуть пан промовить дещо вслух?»

Почувши се, князеві я вклонився.
Сей задзвонив. «Пан Мирон промовля». —
Всім важко стало, вид у всіх змінився —

І скрізь тиша мертвая залягла.

ІХ

І я почав: «Шановний генерале,
Позволь, щоб я тобі сказав два слова.
Твоя правиця — хай і так, залізна,
Та думка в тебе, вибачай,— дубова.

Ні премії від тебе, ні догани
Я не жадав і о твій суд не стою,—
А те, що ти сказав ось тут, се доказ,
Як мало ще знайомий ти зо мною.

Один мій вчинок своїм ліктем зміряв
І мовиш: «Зрадник! Всякий се розчовпа». —
От так сліпий в слона обмацав ноги
І мовить: «Слон подібний є до стовпа».

Та не в докір тобі се я говорю,
Ти висловив лиш те, що дума всякий;
Ти лиш щиріший; те, що всі скривають,
Ти виявив і варт за се подяки.

Тож не тобі одному — як на тее
Пішло вже, що сказати правду мушу —
А всьому сьому збору, всьому світу
Правдиво я свою відслоню душу».

(При тих словах душная атмосфера
Прояснилась, розтаяло студене
Пригноблення, повеселіли лица,
Цікаво позверталися до мене.)

«Я є плебей,— сказав наш генерал,—
Що вів і зрадив хлопськеє повстання
І на плебейських костях допоміг
Здвигнуть аристократів панування.

Чи справді так? І чим же я плебей?
Тим, що родивсь у низькій, хлопській хаті?
Немов і князь не міг родиться там?
Не родяться плебеї і в палаті?

Чи є плебейське що в моїм лиці,
В моїх чуттях, і помислах, і мові?
Ні, зроду я плебейства ворог, рад
Його знівечить у самій основі.

Від перших літ, коли в мні тямка встала,
З плебейством я воюю без упину.
І я плебей? Ні, я аристократ!
Таким родився і таким загину.

Я з тої раси, що карка не гне,
Глядить життю і смерті в очі сміло,
Що любить бій, що просто, грімко йде
На визначене їй судьбою діло.

Я з тих, що люд ведуть, мов стовп огнистий,
Що вів жидів з неволі фараона;

З тих, що їм дана власть і ціль висока, —
Життя чи смерть, все є для них корона»

(На лицях моїх слухачів заблисне .
Де-де легенький усміх іронічний;
Мене, мов прутом, він по серці цвіга,
Та я спокій ще вдержую стоїчний.)

«Се правда, я сей хлопський бунт підняв,
Щоб люд сей вирвать з вашої неволі,
Щоб збуркати його з важкого сну,
Зробити паном на своєму полі.

Я гнав його, немов лінивний скот,
В огонь і в січу, в труди й небезпеки,
Щоб знівечить плебейські всі інстинкти!
Щоб гартувались лицарі-запеки.

І близька вже була моя перемога,
Та я пізнав, що се перемога мас,
Брутальних сил, плебейства і нетями,
А так не хотів я перемогти вас.

О, я пізнав, що, так вас перемогши,
Своєї місії я не сповню,
Що ворога я посаджу на троні,
Під власний дім підкину я вогню.

Я бачив, як ті лицарі завзяті,
Що йшли в огонь, що бились, як орли,
В душі своїй були і темні, й підлі,
Такі ж раби, як уперед були.

Я бачив, що якоїсь іскри треба,
Щоб душі їх розжеврить, запалить,
Щоб вуголь їх в алмаз перетопився,—
З такими б тільки міг я перемогти.

І я зламав той знаряд непридалий,
Спокусу дешевих перемог відверг,
Бо краща від плебейської перемог
Для них була героїська смерть тепер».

(Всміхались дами. Де в кого з панів
Явилися знуджені, kwasні міні, —
Сказати б то: «Бреши собі здоров!»
Ей, грубшим вас кінцем заїду для відміни!)

«Народну справу мав я погубити,
А вашу владу скріпить від того дня?
Невже ж ви так сліпі, що власний розум
Вам не кричить на се: брехня! брехня!

Чого не мав сей люд для повної побіди?
Фізичних сил? О ні, він мав їх тьму.
Лиш ідеалу брак, високих змагань, віри, —
І се, панове, се я дав йому.

Всі ті, що згибли у остатній січі,
Ну, чим були б вони в спокійний час?
Раби, воли, що прожили б весь вік свій,
Хиляючись, працюючи на вас.

Тепер вони погибли як герої
І мученицький прийняли вінець.
Іх смерть — життя розбудить у народі.
Се початок борні, а не кінець.

Тепер народ в них має жертви взір
І ненастанний до посвят підпал;
Іх смерть будучі роди переродить,
Вщепить безсмертну силу — ідеал.

А ви — ну, що дала вам ся побіда?
Зміцнила вас? О ні! Зміцнила ваші пута!
Для вас вона сим пам'ятна одним,
Що зрадою і підлістю здобута.

Для вас вона — пухкий, затрутий хліб.
Гнилі — ви гнитимете дальш від неї.
Я — вас скріплять? Я викопав вам гріб,
Бо я — аристократ, а ви — плебеї.

О так, стискайте зуби й кулаки!
Я гордо се говорю вам, без ляку:

Ненавиджу вас всіх і бриджусь вами,
Ви парфумовані плебеї в фраку!

Ви паразити з водянистим мозком,
Ви неробучі, загребущі руки,
Ви, у котрих з усіх прикмет звірячих
Лишились тільки хитрощі гадюки!»

Тут гамір, крик скажений заглушив
Мою промову. З місць усі зірвались,
І против мене тлум цілий спішив.

Сі за склянки, ті за шаблі хапались,
Ревли: «Мовчать! Розсічемо! Проч з ним!»
Блідії дами за мужчин ховались.

Я не дрогнув між натовпом грізним.

х

В тій хвилі залунало: Бам! Бам! Бам!
Дванадцята година! Чи година?
Бам! Бам! Бам! Бам! — лунає тут і там.

Здається, в місті дзвонів половина
Реве. Бам! Бам! Все дужче, все міцніш!
Немов якась могутня хуртовина,

Страшенні тони б'ють! Немов той спіж
Росте, а з ним росте і тонів сила,
А кожний душу прошиба, мов ніж.

Бам! Бам! Бам! Бам! Мабуть, заголосила
Уся земля і з жаху вся тремтить,
І вся вона — розрита могила.

А голос все міцніє, б'є блакить...
Ні, се блакить є тим великим дзвоном,
А велетень по ньому б'є щомить!..

Бам! Бам! Гримить погрозою, прокльоном,
Розпукою. І косу смерть взяла,
Щоб все життя скосить одним розгоном.

І в залі стала враз юрба ціла,
Закаменіла. Почало міниться
Яркеє світло. Зразу поплила

Пурпура, мов кровавая криниця;
Вона пожовкла,— в жовтім блиску тім
Вид трупів разом прийняли всі лица.

Ось блиск посинів, і страшенний грім
Чи з неба? з пекла? все зглушив, основи
Землі затряс, і похитнувся дім.

А світла блиск зробивсь фіолетовий,
А там зелений. Всі пани й пані
Були, мов тіні, мов екран газовий:

Крізь них було все видно на стіні.
Лиш князь сидів, цинічно усміхався,
Очима знак якийсь давав мені,

І тих очей його я так злякався,
Що скочив, мов опечений. Де я?
Чого я тут? В яку нору запхався?

На світ! На світ! Уся душа моя
Кричить: на світ! Хай там землі основи
Валяться! Хай пекельная змія

Роззявлює пащеку, хай окови
Мене чекають — тільки відси прічі!
З-поміж сих трупів, що не ждуть обнови!

І з зали вибіг я у ясну ніч.

ХІ

Ясна ніч. Не чути грому. Не здригається земля.
Небо чисте, фіолетом місяць землю освітля.
Тихо скрізь, лиш дзвони стогнуть десь далеко, на полях;
Вулиця безлюдна, довга, мов набитий сріблом шлях,
Простяглась кудись без краю просто-просто, мов стріла.
Ряд домів високих в тіні, другий ряд — одна, ціла,
Нерозривная фаланга сотнями скляних вікон
Вниз поглипує тривожно: бач, надходить похорон.

Зразу військо йде в дві лави, сумно висять хоругви.
Білі мундури кроваві і оружжя всі в крові.
Йде музика полковая, труби, сурми блискотять,
Та не чути ані згука, хоч, здається, грать хотять.
Далі коні ряд за рядом в такт копитами січуть,
Та ні ржання, ні коменди, ані стуку їх не чуть.
Далі котяться гармати, чорний ще від диму спіж,
Та пливуть так тихо-тихо, тіні не плили б тихіш.

А за ними знов піхота, знов кіннота, наче дим,
Знов музика, генерали, офіцери, піп один;
А за ним чотири коні, чорні, темний мов туман,
Тягнуть тихо, наче тіні, величезний караван.
Він укритий хоругвами, та вінців на нім нема,
А наверху домовина, таємниця мов німа.
Величезна, чорна — тільки металеві окуття
Блискотять — остатні іскри знівеченого життя.

Ані жінка, ані мати, ані діти, ані рід
Не ступа за караваном, не рида мерцеві вслід,
Але йде юрба велика, що й кінця їй не видать:
Ті волосся рвуть <на> собі, сі, мабуть, хотять ридать,
Руки ломлять, б'ються в груди, виски п'ястями товчуть;
Але тихо! Ні ридання, ані шелесту не чуть.
Наче мла пливе лугами, мов ріка з глибоких плес;
Тільки дзвони все голосять, зорі глипають з небес.

І почув я жаль великий за мерцем таємним тим,
Що така народу сила тихо так іде за ним.
І почув я, що чимсь близький він мені, що к тим юрбам,
К похоронному походу прилучиться мушу й сам.
І почув я, що на серці мені важко, тисне грудь,
Наче в сьому похороні винуватий я чим-будь.
«Хто ж сей мрець?» — хтів я спитати, та боявся, що згрішу,
Що сповню великий злочин, перервавши сю тишу.

Але в серці те питання все клубилося, мов гадь:
«Хто ж сей мрець, кого такії маси вийшли проводжать?
Хто ті люди, що, здається, сотні тисяч їх ідуть,
Ані гомону, ні стуку, ані шелесту не чуть?»
Дарма зиркаю в їх лица: щось знайоме є у всіх,
Та якийсь серпанок білий заслоняє риси їх.
Де в кого отверті очі, та без блиску, мов скляні;
Та затулені у інших, мов ідуть в глибокім сні.

Величезний хід той суне, суне тихо, наче мла;
Вулиця глуха, безлюдна, проста-проста, мов стріла.
Два ряди домів без прорви, наче гвардія німа,
І здається, ані краю, ні кінця їм десь нема.
«Хто сей мрець?» — клубиться в серці те питання, наче
гадь.
«Хто сей мрець?» — свого сусіди врешті зваживсь
я спитать.
Не підводячи обличчя, не розплющивши очей,
Відповів сусід мій глухо: «Мирон, Мирон мрець отсей».

«Мирон, Мирон!» Що за Мирон? Все сказати би волів!
Але чом же серце в мене похололо від тих слів?
Чом уста мої поблідли, і трясуться, і мовчать,
Мов отсе на них прибито вже смертельною печать?
Я підводжу очі вгору: ось вже й вулиці кінець;
Величезна чорна брама, а на ній з огнів вінець;
Під вінцем огнистий напис блимає, немов ільща:
«Хто сюди ввійде, надію най навіки попроща».

ХІІ

Хрести, хрести, хрести в вінках тернових
Без написів, лиш огник, що горить
На кождім гробі — знак, що там, в дубових

Дошках, чиєсь гаряче серце спить.
Хрести й огні довжезними рядами...
Аж на кінці, де на цілець ступить,

Зівають челюсті нової ями.
Тут зупинився караван. Весь люд
Розставився при гробі тім кругами.

І не було жалібних співів тут.
Зняли із каравану домовину
І вже край гробу на землі кладуть.

Один із війська виступив на глину,
На горб, щоб добре всім його видать,
І рік, схиливши голову вдолину:

«Позвольте, панове, річ держать?»
Немов від вітру колоски на полю,
Схилились чола. Він почав казати:

«Товариша у боротьбі за волю,
Войовника, що був проводир нам,
І сівача, що сіяв кращу долю,

Будівника, що клав величний храм
Будущини, ось тут ховаєм нині.
Як жив, що вдіяв — відомо всім вам.

Вмер нагло днесь о північній годині».
А втім, знизу озвався різко піп:
«Вмер нагло, кажеш? По якій причині?

Я самовбійці не покроплю гріб».
«Не самовбійця, — мовив речник стиха. —
Він впав, як зжятий острим серпом сніп,

З рук зрадника, що й нам накоїв лиха.
І не кинджалом вбитий, не мечем,
А словом, що пихою злою диха».

Тут голосним всі вибухли плачем,
А речник з горбу так сказав по хвили:
«Прощай нам, брате! Ти своїм плечем

Нас захищав, коли злі бурі били,
Твій ум показував нам шлях у тьмі,
Твій приклад в праці додавав нам сили.

Та поки лишимось отут самі,
Прийми від нас остатнє цілування,
Остатній цвіт в розставання зими».

Знов розляглось велике ридання.
В труні відбили віко гробарі,
І почалось остатнє прощання.

До трупа тислися малі й старі,
Устами уст мерцевих доторкались
І кланялись потім землі сирій.

Чи всі вже з братом нашим попрощались?» —
Знов мовив речник. «Всі вже!» — загуло.
«Не всі ще! — інші голоси озвались.—

Одного при труні ще не було!
Он там стоїть він, за хрестом укритий.
В очах його блищить ще земне зло».

А я тремтів, немов несамовитий,
При самій думці — цілувать мерця,
Хоч я не знав ще, хто се й ким убитий.

Та ось юрба мені гукнула вся:
«Виходь! Виходь! Зближись до домовини!
І доводи прощання до кінця!»

На крик той я з переляком дитини,
Без сили й волі власної, ледві
Ступаючи, ввійшов до середини.

В труну зирнув — і стявся лід в крові,
Тривога очі виперла із лоба,
Волосся дубом встало з голови.

В труні був я! Так, я, моя подоба,
Мое лице, мій вираз, все, зовсім...
І скаменіла вся моя утроба.

«Цілуй! Цілуй!» — реве народ, мов грім.
Та я і кроку вже не міг зробити
І на коліна впав при гробі тім.

«Цілуй! Цілуй! — реве народ сердитий.—
Піднять його! До трупа підвести!»
І коло трупа впав я, мов убитий.

«Цілуй! Цілуй!» — Не встиг я донести
Поблідлих уст до трупа, аж у нього
З очей і уст пустилась кров плисти.

«Убійця!» — крикнув піп край боку мого.
«Убійця!» — крикнув той, що річ держав.
«Убійця!» — люд увесь ревнув до того.

«З ним суд у нас короткий,— проказав
Помалу речник,— з трупом враз в могилу,
Та так: на вбійці вбитий щоб лежав».

«В могилу з ним! Беріть його на силу! —
Реве народ.— Валіть його, кладіть
Труну на нього! Сипте глини, ілу!»

Я був живий. Ще темний небозвід
До мене моргав зорями-очима,
Земля ще пахла й яблуневий цвіт.

Та я був труп. Надія вже не блима
В душі, завмерла воля до життя...
Кінець іде, ніщо його не стрима!

Простір, і час, і всякі почуття
Загасли. Темне щось лягло на мене...
Гуркоче глина... стихло... небуття

Мене пожерло озеро студене.

ЕПІЛОГ

Другого дня знайшли мене на гробі
Приятелі. Я сильно простудивсь,
Бо лиш нічну сорочку мав на собі.

Пройшло три тижні, поки пробудивсь
З гарячки й цілковитої нетями
І ледве що від смерті відходивсь.

«Якими ти блукаєш манівцями?
Чого на кладовище ти заліз?
І хто в сорочці ходить вулицями?» —

Приятелі питали. Що за біс?
Я спочатку не тямив ні крихітки,
Хто, як, чого мене туди заніс?

Аж як одужав я, вернули свідки
Тієї ночі — спомини ясні,
Пізнав я, як прийшов той страх і звідки.

В ту ніч в важкій задумі при вікні
Сидів я, серце мучила тривога,
Важкі питання сунулись мені:

«Чи вірна наша, чи хибна дорога?
Чи праця наша підійме, двигне
Наш люд, чи, мов каліка та безнога,

Він в тім каліцтві житиме й усхне?
І чом відступників у нас так багато?
І чом для них відступство не страшне?

Чом рідний стяг не тягне їх до свого?
Чом працюють на власній ниві — стид,
Але не стид у наймах у чужого?

І чом один на рідній ниві вид:
Безладдя, зависть, і пиha пустая,
І служба ворогу, що з нас ще й кпить?»

І рій тих дум, неначе мла густая,
Наліг на душу і розради ждав,
Та не являлася розрада тая.

А з неба повний місяць заглядав
На мене й усміхався, білолиций,
Мене блискучим чаром обкидав.

«Ходи за мною, може, в снів скарбниці
Знайдеш для себе дещо, синку мій!
Ходи, скупайся в забуття криниці!

І не дивуйсь, коли знайдеш у ній
Страхіття деякі та дивогляди,—
Моя є форма, зміст усе є твій».

Хтів чи не хтів, я мусив сеї ради
Послухатъ — сильний був старого чар,—
І в сонне царство вплив я на огляди.

Що бачив там, се вам приношу в дар.
Не лайте, що не змігся на щось краще!
Що ж діять! Всі ми ще в тім царстві мар.

Усі ми плем'я сонне, і боляще,
І маловірне, і покус таких
До нас підходять тисячі щодня ще.

Прийміть сей дар! Крім дум моїх важких,
Крім болю серця, й сумніву, й розпуки,
Усе в нім байка, рої мрій палких.

Ті битви, і побіди, й люті муки,
І кров, і блиск, що тьмив у мене очі,
І речі ті, і духи ті, і дуки —

Усе те — чари місячної ночі.

КОВАЛЬ БАССІМ

АРАБСЬКА КАЗКА

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Отся поема з, виїмком епілогу, друкувалася в «Свободі» в році 1900, звідки зроблено передрук з деякими поправками і доповненнями в тексті.

Темою поеми послужила справжня арабська казка, видана разом з французьким перекладом, здається, 1892 р. в Лейдені (*Bassim le forgeron, un conte arabe*). В скороченні ся казка була надрукована ще в XVIII в. в збірці «*Mille et un jour*» і разом із тою збіркою перекладена на німецьке фон дер Гагеном (*Tausend und ein Tag. Morgenländische Erzählungen. Aus dem Persischen, Türkischen und Arabischen nach Petit de la Croix, Caland, Cardonne, Chauvis und Cazotte, dem Grafen Caylus und anderen, übersetzt von F. H. von der Hagen, Prenzlau, 1836, том XIII*). Із того самого тому тої збірки взято також вставлену в XI пісні новелку про побитого султана («Пісня Бассіма»). Завважу, що з тої самої збірки взяв я також тему до поеми «Абу-Каземові капці».

Бажалось пустити в світ отсю поему з детальнішою передмовою, з поясненням літературної історії казки про Бассіма. Обіцявся зробити се відомий наш орієнталіст А. Кримський. На жаль, здоров'я і інші праці не дозволили йому досі сповнити сеї обіцянки, і для того я, не бажаючи довше відволікати видання книжки, пускаю її в світ так, як є. Може, доведеться коли зробити друге видання, то чей же тоді буде можна пустити в світ «Бассіма» з передмовою, що вяснить ліпше його походження і значення в літературі.

ПРОЛОГ

З новим роком, браття милі,
В новім щасті, в новій силі
Радісно вітаю вас
І бажаю, щоб в здоров'ю,
В мирі, з братньою любов'ю
Відтепер ішов вам час.

І бажаю, щоб трудяще
Те життя вам якнайкраще
Без біди минало всім,
Щоб думками ви міцніли,
Багатіли, не бідніли,
Щоб веселий був ваш дім.

І бажаю, щоб ми згідно,
Сміло, свідомо, свобідно
Йшли до спільної мети:
В своїй хаті жить по-свому,
Не коритися нікому,
Лад найкращий завести.

Сим бажанням вас вітаю,
І по давньому звичаю
Повну чарку догори!
Щирій праці бог допоможе.
Дай вам боже все, що гоже!
Що негоже — чорт бери!

А тепер при вільній хвилі,
Коли ласка, браття милі,
Казку слухайте мою
Про Бассіма, про зухвальця —
Я її не виссав з пальця,
А як чув, так вам даю.

Та, балакаючи з вами,
Не арабськими словами,
А по-свому розкладу:
Де розширю, де вкорочу,
Дещо з власного приточу,
Щоби вийшло до ладу.

ПІСНЯ ПЕРША

У Багдаді, славнім місті,
Тому літ не сто, не двісті,
Тому тисяча й сто літ,
Жив могутній цар-владика,—
Його слава скрізь велика,—
Звався Гарун Ер-Рашід.

Славний був не тим, що в купі
Він валив людській трупи,
В крові плавав у війні;
І не тим, що за гріш люду,
За здобутки поту й труду
Бенкети справляв бучні.

І не тим, що в супокою
Він залізною рукою
Люд замучений держав,—
Але тим, що кривди й шкоду
Найбідніших із народу
Серцем збагнути бажав.

Тим, що правий без погрози,
На сирітські, людські сльози
Він чутливе серце мав,
Що частенько в простім строю,
Жебраком або слугою
Перебравшись, блукав.

Щоб життя людей пізнати,
Заходив у бідні хати,
На базари і на суд,
Де купці людей здирають,
Де судді галь-паль карають
І на кривду право гнуть.

О, на кривдників проступних,
На начальників підкупних
Сей халіф був злий батіг!
О, для них не знав він ласки,
З них здирав облесні маски,
Нищив їх, губив, як міг.

А зате жебрак обдертий
Все мав царський дім отвертий
І готовий щедрий дар;
В разі напасті, неправди
Кожний міг прийти, і завжди
Діло розібрав сам цар.

Скажете: яка то шкода,
Що для бідного народа
Днесь таких царів нема.
Ну, не все в суботу свято!
Толкувати б тут багато,
Та скажу лише: дарма!

Якби плив у ріках мід,
А з ковбас був кожний пліт, —
Хто би хтів на хліб робити?
Якби, що зівнеш — пиріг
Сам у рот ускочить міг, —
Чи не любо б байди бити?

Якби не було зими,
За кожух не дбали б ми,
Ні за хату, де би скриться;
Якби кривди не було,
Ми не знали би, що зло
Є на те, щоби з ним биться.

А як бідності й хороб
Між народом не було б,
Ми б не знали милосердя;
Якби й нам самим, адіть,
Не прийшлося потерпіть,
Ми б дуріли спересердя.

Якби хтось за нас все дбав,
Правду нам у всім давав,
Ми б самі про ню не дбали;
Якби зняв хто з нас ось тут
Всяке горе, всякий труд,
Ми б добру ціни не знали.

Тим-то добрії царі
Тим недобрі, що старі

Все порядки укріпляють
І бажання прав, свобод,
І дбання за весь народ
В людських душах присипляють.

Тим недобрі, що нас вчать
Ізгори добра все ждять
За печаткою й декретом,
Вірить, що їх власть від бога,
А думки, ідеї — змога
Вбить тюрмою та багнетом.

Тож най буду я дивак,
А скажу наголос так:
Треба нам людей хоробрих,
Смілих, гордих і палких,—
А щоб виховать таких —
Волю злих царів, ніж добрих.

Ну, та се лиш так, до слова;
Не про се, властиво, мова!
Ось вже блискає зоря,
А нам є куди махати,
Поки казку зопихати
Про предоброго царя.

ПІСНЯ ДРУГА

Вечір, ясне сонце сіло,
Надворі посутеніло,
Холод подиха з долин;
Курява ляга на шляху,
З мінаретів честь аллаху
Викрикає муеззин¹.
Тут хто що робив, чи діяв,
Спав, косив, чи жав, чи сіяв,
Іхав, ніс,— що тільки єсть,

---

¹ А л л а х — по-арабськи бог. М у е з з и н — церковний слуга. З високої вежі, що є коло кожного мусульманського храму і зветься мінаретом, він п'ять раз у добу мусить викликати похвалу аллахові і закликати вірних до молитви. Сей оклик заступає у них місце дзвонів.

Все повинен з рук кидати,
На лице своє впадати
І віддати богу честь.

І халіф, що у троновій
Своїй залі мармуровій
Серед візирів і годж¹
Раду радив про державу,
Вчувши крик той, богу славу
Дав — і рада вийшла проч.

Ер-Рашід лиш сам лишився,
Щиро богу помолився
І поклони клав як слід,
В умивальнику яркому
Руки вмивши по закону,—
І подався на обід.

Пообідавши гарненько,
Думав, що засне смачненько,
На м'якому ложі ліг.
Та даремно очі жмурить,
Запахне кадило курить,
Сон на збитки геть відбіг.

Все якісь думки важливі,
Наче мухи докучливі,
Сунуться йому на ум,
Раз лоскочуть, то знов давлять,
То страхають, то цікавлять,
Навівають нудь і сум.

«Ні, хоч би й зовсім не кластяться!
А заснуть мені не вдасться!» —
Мовив сам собі халіф.
Встав із ліжка — не шелеснув,

---

¹ Візир — міністр або намісник царський. Годжа — арабський паломник, такий, що відбув подорож до Магометового гробу. Такі паломники, навіть коли вони жебраки, мають у мусульман велику пошану, і їх не раз допускали до нарад над важними державними справами.

У долоні тричі плеснув, —
Бо так кличуть там рабів.

І на царський плеск мінутно,
Тихо, наче дух, нечутно
З світлом мурин, хлоп як мур,
Підійшов і мовчки зразу
Похилився й ждав приказу, —
Царський се лакей Месрур.

«Слухай, — мовив цар, — Месруре,
Ночі мовчання понуре
Душу щось мою гнітить;
Зараз шли мені більдара ¹
По міністра Джіафара,
Хай прийде до мене вмить».

Цар звелів, слуга вклонився,
Мовчки, тихо віддалився;
Не минуло п'ять мінут,
А вже Джіафар покірний,
Пан розумний, щирий, вірний,
Мов і ждав на те, — був тут.

Цар промовив: «Любий друже!
Щось мені чи нудно дуже,
Чи то душу щось гнітить,
Чи вона щось прочуває,
Що недобре нас чекає, —
Сон від мене геть летить.

Що його вночі почати?
Чи Коран ² святий читати?
Певно, се спасенна річ.
Та ти знаєш — цар невільник
Світу, а не богомільник.
Не на те нам бог дав ніч.

---

¹ Більдарами звалися прибічні сторожі, яких держали не тільки царі, а й інші вельможі. Вони різнилися між собою ліберією, як у польських панів гайдуки.

² Кораном називається святе письмо магометанців.

Чи покликати музики,
Справить танці, п'ятики?
Знов недобре буде й так.
Цар — на очах всього люда
З мухи зроблять верхоблюда,
Скажуть: цар — ласун, пияк.

Може б, ти міг пригадати,
Що би нам отсе почати,
Щоб скорótати сю ніч?»
Джіафар вклонився низько.
«Царю, твій співак тут близько,
Хай співа. Се добра річ».

«Ні,— сказав халіф,— мій цвітку!
Мій співак охрип крихітку,
Та й пісні його усі
Я давно напам'ять знаю,—
Та сю ніч я будь бажаю
В зацікавленні й страсі.

Слухай, друже, ну, зберімся,
В простий стрій переберімся
І подаймося у Багдад;
Може, в тій юрбі народу
Здиблемо яку пригоду,—
Я пригодам дуже рад».

«Царю,— Джіафар мовляє,—
Всі пригоди насилає
Нам, як хоче, сам аллах;
Що судив — дасть невідхильно,
Та самим шукати пильно
Тих пригод — і гріх, і страх.

А при тім, сказати по правді,
Вулиці багдадські завжді
Не зовсім безпечні. Що ж!
Міліон! Народ усякий! ¹
Є й злодюги, й розбишаки,—
На біду наскочить мож».

¹ Багдад у часі свого найбільшого розцвіту числив до мільйона людності.

Та Халіф аж розсміявся,
«Джіафар! Ти постався
Краще якось! Адже ти
Мій міністер від порядку!
То так лад держиш ти, братку,
Що аж містом страшно йти?

Ну, дарма! Тим, що ти правив,
Сам мене ще зацікавив.
Дай побачу той Багдад
Уночі! Давай побріджу
По заулках, чи сторожу
Здиблемо, що дба про лад!

Прошу більше ані слова!
Ось одежа вам готова,
Одягайтесь, я також!
І веди якнайспішніше —
Де темніш, небезпечніше,—
Що то там зустріти мож?»

«Царю,— Джіафар мовляє,—
Бог, що світом управляє,
Він трима в своїх руках
І твою, і нас всіх долю.
Я твою сповняю волю,—
Хай провадить нас аллах.

Сторожі нічні в Багдаді
Служать всі тобі по правді,
Роблять, що повинність їх.
Та зір людський обмежений,
А найліпше збережений
Той, кого аллах зберіг».

Тее мовив, поклонився,
Із Месруром віддалився,
Простий натягнув убір,
І за хвилю із палати
Всі три вийшли погуляти
В сонне місто, мов у бір.

ПІСНЯ ТРЕТЯ

Вже звернуло геть з півночі;
Мов далекі вовчі очі,
В небі мигали зірки;
Ніч безмісячна, понура,
Тягне холод, мряка бура
Від поблизької ріки.

Вулиці тісні і темні,
Мов рови ті глибоченні,
Глухо кожний крок луна;
Ні тобі душі живої,
Хоч собаки де якої,—
Всюди тьма і тишина.

«Ну,— сказав халіф,— се й варе ¹,
Мій коханий Джіафаре,
Гарний лад у тебе тут:
Для царя найкраща річ,
Як усякий, скоро ніч,
Спать лягає у свій кут.

Хто за дня, мов віл, трудиться,
Тому нічю твердо спиться;
Все життя мине отак,
Що про жадні злі пригоди,
Про права і про свободи
Не подумає ніяк».

В отакім-то розговорі
Три ваандрівники нескорі
Вулицями звільна йшли:
Тут завернуть, там пристануть,
Тут замовкнуть, там заглянуть,
Чей би щось нове знайшли.

Але гов! се що за диво?
В одній уличці, що криво,
Мов поламана, біжить,
Чути голос прездоровий:

---

¹ В а р е у гуцулів значить — справді.

Баритон собі чудовий
Так співа, аж дім дрижить.

«Слухайте! — халіф мовляє.—
Се ж на правду хтось співає!»
«Ні,— промовив Джіафар,—
Хто б співав так серед ночі?
Хтось кричить! Рятунку хоче.
Може, напад чи пожега?»

І всі три що мали сили
На те місце поспішили,
Відки голос той луна;
Бачать: вулиця в спокою,
Ні пожеги, ні розбою,
Ні сліду ніде нема.

Але гляньте, край дороги
Дім стоїть досить убогий,
А край брами між стовпів
Там одне собі віконце
Світить, мов крізь мряку сонце,
Відтам той лунає спів.

До віконця до покою
З вулиці сягнеш рукою,—
Та заглянуть — де, де, де!
Мигне тінь часом на латі,
Видно: ходить хтось по хаті
І співа, аж ляск іде.

Став халіф із Джіафаром.
«Ну, чей, вийшли ми не даром!
Слухаймо, що він співа».
А з хатини без упину
В сонне місто голос линув,
Вимовляв такі слова:

«Там на небі честь аллаху,
На землі ж не маю страху,
Ні гризоти, ні турбот;
Маю силу,— запрацюю,

ІВАН ФРАНКО.

КОВАЛЬ БАССІМ

АРАБСЬКА КАВКА.

ЛЬВІВ.

З друкарні Станіславського Інституту
вд. верст. І. Давиденко.

Накладом Русько-української Визвольної Спілки.
1901.

Титульна сторінка поеми І. Франка «Коваль Бассім»
(1901)

З'їм, і вип'ю, й потанцюю,
І сміюся з всіх пригод».

«Джіафаре,— цар мовляє,—
Чи ти чув, що сей співає?
Бравий се, мабуть, козак.
Ну, застукай у віконце,
Я хотів би з ним доконче
Познакомитися як.

Дай привіт йому звичайний,
Та не видай нас із тайни,
Впрошуйсь ніби на нічліг,—
Ти вже знаєш, як збрехати,
Щоб пустив він нас до хати,
Щоб його пізнать я міг».

Джіафар не спротивляєсь,
Аж на пальчики спинаєсь
Та й у шибу: стук, стук, стук!
«Хто там? — чути крик із хати.—
Хто тут сміє стукотати?
Ех, як хоплю добрий бук!»

«Не у гнів вам, пане милий,
Ми чужі тут, заблудили,
Із Дамаска ми купці...
У знайомого одного
Ми гостили трохи довго
Та й змиїли вулиці.

До господи нам не втрапить,
А сторожа як поцапить,
То в арешт запре якраз;
Тож огляньтеся на бога,
Не гоніте від порога,
Підночуйте крихту нас!»

Тут з вікна, що було вище,
Здоровенна головище
Вихиляється й глядить;
Звис на очі чорний волос,
І, мов з бодні, дужий голос
Не то мовить, то кричить:

«Ви купці? По правді всякій?
Ой, ви скорше розбишаки,
Луп'ярі та батярі!
Щось мені, як бог великий,
Не до шмиги ваші пики,
Щоб гостить о тій порі...»

«Пане,— Джіафар промовив,—
Щоб господь вас поздоровив!
Не беріть на душу гріх!
Ми спокійні, чесні люде,
А вам гріх від бога буде
Не пустить нас на нічліг».

«Ах, драбуго ти одна,—
Мовив голос із вікна,—
Ти про гріх мені торочиш?
Сам пройдисвіт, дурилюд,
Поночі припхався тут!
Знаю я, чого ти хочеш!

Вас там три є шалапути,—
Лиш вам двері відімкнути,
Ввалитесь, мов сарана,—
Не щоб на ніч захиститися,
Щоб наїстись і напитися
Мого хліба і вина».

«Пане, богом кленемося,
Що ми й не доторкнемося
До напою і до страв!
Ми вечеряли, ми ситі,
А вино те грішне пити
Магомет нам наказав».

«Ну, глядіте ж,— говорило
Чорне із вікна страшило,—
За се слово вас пущу.
Та в підпору сьому слову
Лиш одну свою умову
Вам відразу назначу.

Маєте мені у кліти,
Як сліпі й глухі, сидіти,

Тихо, як у лапці шур;
Що я роблю, чи лишаю;
Чи говорю, чи співаю —
Ви мені ані мур-мур.

Се вам я із серця раю,
Бо тут жартів я не знаю,
А на злюк та розбишак
Маю ось що», — і з вікна,
Наче довбнище страшна,
Випручавсь його кулак.

«Ну, — сказав халіф, — нівроку!
Сим струментом раз до року
В бік дістати, та й досить.
Аж тремчу, чим се скінчиться!
А Джафар яка лисиця!
Вміє нічлігу просить!»

Тим часом внутрі будинку
Клямка брязь! і за хвилинку
Ключ у замку заскрипів,
І патлата головище
Вихилилась. «Прошу ближче!
Тут! На сходи між стовпів!»

Гості в п'ятьмі лап-лап-лап
І по сходах шлап-шлап-шлап,
А господар їм здолини:
«Сійте, де хто е! Гей ну,
Най сі двері я замкну,
То впушу вас до хатини».

Входять. Хатка невеличка,
Стільчик, лавка і поличка,
Чисто виметений піл¹;
Серед хати з тертиць збитий,
Білим обрусом прикритий,
Вмаений квітками стіл.

На столі шматок печені,
Два фрикаси приперчені,

¹ Підлога.

Легомина запашна,
Огірок і марципани,
Медяник з маківниками,
Бутля доброго вина.

Тут господар, не вітавшись,
Ні про що їх не питавшись,
При столі спокійно сів,
Проковтнув вина склянчину,
З'їв печені половину,
Огірком її заїв.

Потім позирнув на гостей,
Так що їм до самих костей
Тіло холод перебіг,
І сказав: «Які роззяви!
Марш отам до тої лави
І зробіть собі нічліг!

Чи вам, може, таки ласо
На моє вино і м'ясо?
Ну, попробуй лиш котрий
До стола торкнуться пальцем,
То всіх трьох таким вас смальцем
Насмарую — боже крий!»

І, сягнувши на полицю,
Здоровенну патерицю
Зняв із неї сажньову.
«Бачиш, мой! Отсим смарую!
І, бігме, не подарую!
Де засягну, там урву».

Гості, мов німі, мовчали
І на лавці посідали,—
Чи тремтіли — хто там зна.
Кождий сам собі міркує:
«Най з тобою чорт жартує;
Се правдива сатана!»

А господар бук у руки,
Знов до м'яса без принуки,
До вина й до марципан;

Далі, трохи підситившись
І вина як слід напившись,
Забурчав, мов злий кабан:

«Ні хоч як собі міркую
І в макітрі порядкую,
А не може сього бути,
Щоб були ви чесні люди.
Ви злодії, ви паскуди,—
То досить лиш раз зирнуть.

Ну, ти грубий череваню,—
Я готов у калабаню
До чортів піти як стій
(Мовив він до Джіафара),—
Коли ти не є почвара
І не вийшов на розбій.

Або ти там, чорномазій,
Теслозубий негре вражий
(До Месрура так казав),—
ТЬфу, яка гидка публіка!
Видно, той би з чоловіка
Із живого шкуру драв».

І він плюнув, відвернувся
І по хаті закрутнувся,
Заспівав собі під ніс:
«Там на небі честь аллаху,
На землі ж не маю страху,
Хоч би й біс до мене ліз».

«Джіафаре, слухай, серце,—
Так халіф до нього шепче,—
Я би конче знати рад,
Як сей газда називаєсь,
Ремеслом яким займаєсь,—
Мусиш ти його спитать».

«Пане,— відповів міністер,—
Хочете, щоб він мені стер
Грішні кості на камуз?
Бога бійтеся! Мовчімо,

Якнайшвидше геть втечімо,
Щоб не був нам тут шляхтуз.

Адже ж бачите, він п'яний,
А в руках бук дерев'яний!
Ну, лиш писну я слівце,—
Може свиснуть поза уха,
Так що в нас не стане й духа —
І хто ж буде знать про це?»

«Ну, най се тебе не страшить! —
Усміхнувшись, рік Ер-Рашід.—
Не такий він людоїд.
А я конче мушу знати,
Як він зветься, чим зайнятий
І який його був рід».

«Добре, пане, дізнавайтесь,
Та на мене не здавайтесь,—
Відповів йому візир,—
А я раджу: будьмо тихо,
Не дратуймо враже лихо,—
Най на нього впаде гир!»

«Ні, я мушу тее знати,—
Відповів халіф завзятий.—
Яку хоч придумай річ:
Як зовуть його найменно,
Чим займаєсь він щоденно,
Чом ось так проводить ніч».

Джіафар поблід, схилився,
Зимним потом весь облився,—
Бач, попав між два огні.
«Не вгодиш царю — не гоже,
А промовиш — боже, боже,
Поможи сей раз мені!»

ПІСНЯ ЧЕТВЕРТА

Та господар, попоївши,
І підпивши, й подобрівши,
Обіззався з-за стола:

«Гей, а що там, заволоки,
Скрипите, мов ті сороки?
Про що гутірка зайшла?»

Джіафар відрік по хвили:
«Пане, ми тут говорили,
Що задобрий ти для нас;
Дав нам захист в хаті своїй
І хто знає, від якої
Злої халепи нас спас.

За твою отсю гостинність
Почуваємо повинність
Чимсь віддячити тобі;
Тож скажи, як тебе звати,
За кого раз в раз благати
Бога маємо в мольбі».

«Ге-ге-ге! — зареготався
Їх господар, аж хитався
Стіл від реготу його.—
Ти, мізернее ледащо,—
Мені дякувать! І за що?
За гостинність? Го-го-го!

Чхать мені на ту гостинність!
А повинність? Ну, повинність
Я одну вложив на вас,
Щоб ні про що не питали,
Ні мур-мур — не воркотали,
А як ні — махай сейчас!»

«Пане,— Джіафар знов мовив,—
Щоб аллах вас поздоровив!
Ваше слово нам святе.
Та хоч слово в вас крутее,
Та діла свідчать не тее,
Серце ваше золоте.

Ми чужі вам, незнайомі,
Ви ж під ніч у своїм домі
Захист нам дали, як вдень;
Маємо спокій, вигоду,

Дивимось на вашу вроду,
Ваших слухаєм пісень.

Будемо за вас молитися,
В своїм городі хвалиться,
Як то ви гостили нас;
Тільки просимо уклінно,
Розповіжте нам сумлінно,
Хто ви, як нам звати вас?

Чим займаєтесь за днини
І з якої то причини
Так проводите сю ніч?
В світі ми були не мало,
А ніде нам не впадало
Бачити таку річ».

Ті слова, як мід із перцем,
Вхопили, мабуть, за серце
Їх медведя-кудлая:
Він напрядивсь і надувся
І до гостей обернувся:
«Знать вам хочеться, хто я?

Ну, нехай і так, приблуди,
Як схотіли ви, так буде,—
Виявлю вам свій секрет.
Та глядіть не обзиваться,
Не перечить, не сміяться,
Бо хто писне, б'ю в хребет!»

«Пане, борони нас боже!
Хто ж тобі перечить може?» —
Скрикнули всі три нараз.
«Ну, глядіть же! Як що вчую,
То — їй-богу, не жартую —
На лемішку змішу вас.

Передвсім вам треба знати,
Як мене при людях звати,—
А ім'я мое Бассім.
Ремесло мое — ковальство,

А життя моє — удацьство,
Дулі тичу в ніс усім.

Бачте, в рості, ані в кості,
Ані в силі, ані в злості
Бог мене не уквивдив.
Вдень до праці є охота,
Аж горить в руках робота,
Хоч би й як їх натрудив.

Богу віддаю, що боже,
Вірю, він мені поможе
Вік увесь отак прожить:
Щоб у днину заробити,
В ніч проїсти і пропити
І ніколи не тужить.

Чоловік я не злосливий,
Та коли хто нечестивий
Мене надто роздражнить,—
В карк як лусну без обслони,
Будуть цареградські дзвони
Рік йому в ухах дзвонить».

«Свят, свят, свят аллах над нами! —
Ледве чутними словами
Зашептали гості вмить.—
Від війни, чуми, вогнища
І від твого кулачища
Зволь нас, боже, боронить!»

«Що муркочеш по-старечий?
Хоче хто мені перечить? —
Крикнув, схопившись, Бассім.—
Гей, на бороду пророка,
Зараз тая смотолока
Полетить к чортам усім».

«Пане, молиось наразі,
Щоб в тій силі і відвазі
Бог весь вік тебе зберіг»,—
Рік халіф. Бассім почухавсь
І ще більше удобрухавсь,
Спершись на столовий ріг.

«Та найгірш над все, мосьпане,
Що на світі є погане —
Скорпіон, блощиця, вош—
Не люблю тих легкоробних,
Пісно-масно-преподобних
Фарисеїв і святош.

Тих, що звикли в люд вмовляти:
«Ми в аллаха адвокати,
До аллаха — через нас!»
Тих — бодай їм не прожити! —
Що боронять вірним пити
Божий дар — сей винний квас.

Я на сее святокрадство,
Фарисейство і лайдацтво
Не подамся, поки живі!
Бога щиро прославляю,
Хліб свій чесно заробляю
І вино все буду пив.

Бог те бачить і все чує.
Ласкаво мене рятує,
Посилає благодать:
Дає сили, щоб щодня
Без похиби, без відміни
Заробив я драхмів ¹ п'ять.

Як п'ять драхм у жмені маю,
Просто на базар чвалаю
І всі чисто видаю:
Одна драхма йде на м'ясо,
Бо люблю поїсти ласо,
Друга на вино, що п'ю.

Третя драхма для потіхи
На цукри, соки й горіхи,
А четверта на свічки,
П'ята йде на хліб пшеничний,

---

¹ Д р а х м а в тих часах була невеличка срібна монета, трохи менша від теперішньої корони.

На цвіти, сей стрій празничний
Із небесної руки.

Так заробок свій щоденний
Видам чисто, щоб в кишени
Ані аспра не лишить.
А тоді додому, братку,
Все кладу ось тут в порядку,
Сам себе давай гостити!

Стіл застелю і вквітчаю,
Хліб і м'ясо все покраю,
Засвічу свічки як слід.
«Ну, Бассімцю, ви сьогодні
Наробились, десь голодні?
Прошу, прошу на обід!

Ім собі, і п'ю, й співаю,
Ні про кого дбать не дбаю,
І мене ніхто не зна;
Так втішаюсь до півночі,
Потім сон затулить очі,
І хроплю собі до дня.

Двадцять літ отак прожив я,
Ще ні раз не відступив я
Від тих правил; не було
Тут душі чужої в хаті,
Аж вас перших тут, патлаті,
Якесь лихо принесло.

Ось вам, ви, пани-приблуди,
Чи купці, чи дурилюди,
Вся історія моя.
Ну, здоров'я ваше! шулем:
Споминайте серцем чулим
Все Бассіма коваля!»

Гарун Ер-Рашід сю повість
Слухав, як найкращу новість,—
В смак йому був сей пияк,
Сей коваль-заводіяка,—

І тихенько він балака
Джіафарові ось як:

«Сей Бассім — то хлоп, не швайка!
Гордий трохи, та се байка,—
Грають мухи в носі, бач.
Дай-но ми йому на пробу
Всиплем трохи свого бобу,
Змінимо сей сміх на плач».

Ще там кілька слів на віру
Пошептав халіф візіру,
А візир лице схиля
І щиренько, м'яко, гладко,
Мов невиннеє дитятко,
До Бассіма промовля:

«Пане, хоч в словах химерний,
Чоловік ти характерний,
Своїм шляхом сміло йдеш;
Відцуравшись товариства,—
Сварів, поговорів, здирства
Від людей не зазнаєш».

«Так,— сказав Бассім ікнувши,—
Двадцять літ отак жию вже,
Кожду ніч у мене баль,
Кожду ніч мій стіл накритий,
І я п'яний, і я ситий,
І жию, й мені не жаль».

«Але ж, друже мій,— озвався
Джіафар,— ану постався
У положення тяжке:
Стрільте в голову халіфу
Завтра видати тарифу,
Розпорядження таке:

«Сповіщаємо громаді —
Всі кузні в цілім Багдаді
На три дні позамикать,
А хто в кузню кроком ступить,

Раз клеветцем по штабі влупить,
Того смертю покарати».

Певно, був би се, мій друже,
Смішний заказ, та не дуже.
Що тоді зробив би ти?
Відки б взяв п'ять драхм у жменю
На свічки та на печеню,
На вино та на цвіті?»

Мати рідна Василюхо,
Як не визвіряться лихо
На розмовника Бассім!
«А щоб ти мені сказився!
І сим словом подавився!
Щоб капут був вам усім!

Ну, чи я не дурень крайній,
В тій годині незвичайній
Сих драбуг і волоцюг
У свій тихий дім впускати
І ще тут їм виявляти
Весь життя мого ланцюг!

Слухай, чорна ти вороно!
Щоб тебе на боже лоно
Не пустив святий Петро!
Щоб штовхнув тебе за милю,
Коли рік ти се в злу хвилю!
Сто кольок тобі в ребро!»

«Друже любий, угамуйся,
Не клени і не дратуйся!
Пощо бога всує звать?
Я сказав се не для того,
Щоб накликати щось злого,
А отак пожартувать.

Двадцять літ вже регулярно
Ти жиєш собі так гарно,
І господь тебе беріг,
І халіф ще ані разу
Сього дикого указу
Не давав — се ж був би сміх.

Ну, а так собі для шпасу
Поміркуй, якого б квасу
Наробив тобі той день,
Якби так — виходиш з дому,
А тут гов! «Ніде нікому
В кузні не робить ні цень!»

Боронь боже, щоб так сталось!
Але, якби сее склалось,
Що почав би ти тоді?
Де тобі п'ять драхм узяти?
Що почати? Що сказати?
Був би ти, як на леді».

«Га, поганая роззяво! —
Тут Бассім підскочив жваво
І ухопив бук до рук.—
Будеш ще про се хармаркать?
Конче хочеш зло накаркать
На мій дім? А щоб ти пук!

Слухай, адже ж як між вами
Хто поганими словами
Наворожить зло мені,
Якби завтра прем халіфу
Стрілило таку тарифу
Видать і замкнуть кузні —

Якби я без заробітка
Полишився — то на свідка
Магомета кличу тут,—
Хоч ховайтесь в норі-діри,
Я знайду вас, бузувіри,
І всім трьом зроблю капут.

А тепер, обридлі гості,
Що лиш до грижі і злості
Довели мене — ану!
Забирайте костюмахи
І летіть, нічні птахи,
Хоч в баюру смолянчу!

Хай вам вовк очима світить!
Хай вас безголов'я стрітить!

Я не хочу знати вас!
Гай же! В зломану годину!
Хто не йде, то зараз кину
Із вікна в поганий час!»

Що робити, гості встали,
Мовчки з хати поманджали,
Раді, що кінець на тім;
Кленучи, як по папері,
Отворив їм дому двері
І замкнув по них Бассім.

Як на вулицю дістався,
Ер-Рашід розреготався.
«Що, не хлопець сей Бассім?
Щире серце парубоче,
Сипле правду просто в очі,
Сам для себе есть усім.

Ну, цікавий я віднині,
Як то завтра в тій годині
Знов побачимо його?
Що то буде він балакать?
Буде злоститись чи плакать?
Але ж буде мав чого».

Швидко мало вже світати,
Як з проходу до палати
Потайно халіф вернув;
Швидко богу помолився,
Розібрався, положився
І, як з купелі, заснув.

ПІСНЯ П'ЯТА

Скоро добрий день зробився,
Вже халіф зо сну збудився,
Із м'якого ліжка встав,
У воді холодній вмився,
Щиро богу помолився,
В радну залу завітав.

Там уже дворян без міри,
Там візири, і еміри,

І урядники, й князі
Посходились раду радить,
І судить, карать і ладить,
Долю важить на вазі.

Всі халіфу поклонились,
На диванах розсадились
І приказу мовчки ждуть;
Та халіф про щось гадає
І на троні не сідає,
І приказу щось не чуть.

Усміхнувся, аж хихикнув,
Джіафара к собі кликнув
І сказав: «Пошли сей час
До всіх міських комендантів,
Най шлють возних і трабантів
І окличуть сей указ:

«Відтепер через три днини
Щоб нічого не робили
У Багдаді ковалі;
І під страхом злої смерти
Всі кузні велю заперти,
Всі — великі і малі.

Хто до кузні кроком вступить,
Раз клевцем по штабі влупить,
Той без суду, без потіх
По короткій процедурі
Буде висіти на шкурі
Там же, де сповнив сей гріх».

Джіафар прийняв з поклоном
Сей указ — він став законом,
І за хвилю вже гінці,
Мов шалені, живо гнали,
Комендантам знать давали
У Багдаду всі кінці.

Не минуло півгодини,
Вже барвистії дружини
Вулицями міста йшли:

Возні, слуги, отамани,
Хоругви і барабани,
Труби й сурми всі ревли.

Всюди бубнили, й бреньчали,
І сурмили, і кричали:
«Правовірні, гей, сюди!
Слухай царського указу,
Щоб з невідомості зразу
Не вплескатись до біди.

Відтепер через три днини
Щоб нічого не робили
У Багдаді ковалі,
І під страхом злої смерти
Мусять всі кузні заперти,
Всі, великі чи малі.

Хто до кузні кроком вступить,
Раз клевцем по штабі влупить,
Той без суду, без потіх
По короткій процедурі
Буде висіти на шкурі
Там же, де сповнив сей гріх».

Люди слухали, ззирались,
Охали і дивувались:
Відки се? І пощо то?
Та розпитувать, перечить,
Нарікать або злоречить
Не відважився ніхто.

Майстер, що держав Бассіма,
Як звичайно, перед всіма
Вранці-рано в свій верстат
До роботи поспішався
І лише що забирався
Свою кузню відмикать,—

Аж тут: тур-тур, бумс тра-та-та!
Царська служба сороката
Йде, і бубнить, і кричить,
Щоб не смів коваль ні оден,

Хоч би був і як голоден,
Три дні в кузню поступить.

Ковалисько слухав, слухав
І потилицю почухав,
І бурчав собі під ніс:
«От іще указ безглуздий!
Ну, якої хочуть нужди?
Се порядок? Хай їм біс!»

Він бурчав, що мав бурчати,
Але голосно кричати
Не посмів: халіф не кум!
Так стояв, мов кіл осики,
А від кузні ключ великий
Мав в руці, немов на глум.

Далі, трохи погадавши,
Ключ челяднику віддавши,
Мовив: «На, домів жени
І повісь його на клинці,
Сам же й інші челядинці
Приходіть за штири дні!»

Аж ось, мало що проспавшись
І не мившись, не купавшись,
До роботи йде Бассім
І мурчить собі без страху:
«Там на небі честь аллаху,
На землі ж начхаю всім».

Що за біс? Підходить ближче —
Кузня замкнена! Хлопчище
Перед кузнею сидить.
«Гей, ти, мой, що гави ловиш?
Чому кузню не отвориш?
Хочеш небо тут чадить?»

Попсувався замок, сину?
Зараз я його відчиню,
Лиш раз трахну кулаком.
Ретязь вискочив? Не бійся,

Зараз відірву завісся —
Лад усьому дам мельком».

Та тут майстер наблизився,
І Бассім йому вклонився.
«Ні, Бассіме, — мовить сей, —
Замок мій не зіпсувався,
Ані ретязь не зірвався, —
Не ламай мені дверей».

«Так чого ж сьому роззяві
Пусто тут сидить на лаві?
Гей, до праці, ти, чухрій!»
Але майстер вуса смикнув,
До Бассіма гнівно крикнув:
«Стій, Бассіме, не дурій!»

Чи ти заспаний, чи п'яний?
Вплив розум твій поганий?
Хочеш кузню відчинять?
Чи не чув тих слів, що хором
Верещали нам на сором?
Чи не хочеш віри нять?»

«Нам на сором? Там до ката!
А то хто смів верещати?
Я не чув, їй-богу, ні!»
«Ей, Бассіме, — мовив майстер, —
Тут біда, ніякий кляйстер
Не заліпить сі три дні».

І сказав йому доразу
Зміст халіфського указу
І погрозу ту тяжку,
Що хто наказ переступить,
Раз клеветцем по штабі влупить,
Той повисне на гаку.

Як почув Бассім ті вісти,
Аж здурів, не знав, чи сісти,
Чи стояти, чи тікати;
В голові було безладдя,

З рук упало все знаряддя,
Лиш уста щось булькотять.

«Бий його хрещена сила!
Не казав я? Розносила
Зла година тих драбів!»
Шлях думок його був простий:
Він згадав вчорашніх гостей
І закляв проміж зубів.

«Ох, якби мені їх в руки!
Я би їм додав принуки,
Аж би їх мара взяла!
Бач, поганці! В злу годину
Загадали злу личину,
А вона якраз прийшла».

«Е,— сказав коваль,— Бассіме,
Що тобі біда відніме?
Ти собі волén козак!
Жінки ні дітей не маєш,
Сам за себе тільки дбаєш,—
Чим тобі журиться так?»

Але в мене, брате, злидні,
Жінка, діти, а тут три дні
Свято — хоч свищи в хащі!»
Та Бассім його не слухав,
Мов сліпий, довкола нюхав,
Все крізь зуби бурчачи.

Майстра гнів узяв поганий:
«Ти, Бассіме, певно, п'яний.
Вже то бачу я давно:
Ти безбожно проживаєш,
Уночі жереш, гуляєш,
П'єш заказане вино.

Видно, за твої провини
Нас усіх отсеї днини
Тяжко так скарав аллах.
Геть від мене! Забирайся

І ніколи не вертайся,
Щоб і дух твій тут не пах!»

Майстер ще сварив сердитий,
А Бассім, неначе змитий,
Скулився і драла дав;
Він ішов зовсім безтямно,
Тільки вперто, ненастанно
Всіх прохожих оглядав.

«Боже,— буркотів він стиха,—
Дай, щоб справці мого лиха,
Ті прокляті віщуни,
Тут мені попали в руки,—
Вже б я їм додав принуки,
Що й не дригнули б вони».

Так без думки і без тями
Він поплентавсь улицями,
Аж до лазні заблукав.
«Дай обмиюсь тут із бруду,
А потому далі буду
Клятих гостей тих шукав».

Входить в лазню, оглядаєсь,
Втім до нього наближаєсь
Той, що вслугує, банник;
Глипнув раз і втішивсь дуже:
«Ах, Бассіме, любий друже,
Де ж ти так від мене зник?»

Здивувався Бассімище,
Банника оглянув ближче:
«Чи ти дідько, чи Калед?» —
«Так, Калед, що, здавна дружні,
Ми в одній робили кузні
І один зносили гнет.

Тямиш, як то ти бувало
Рятував мене немало
І роботою й грошем!
Як з тобою я розстався,

То з ковальством попрощався,
В бані ось засів кошем.

Та старе добро тямую,
Тебе щиро я шаную.
Що тебе болить? свербить?
Говори! Кленусь на бога,
Що лише моя спромога,
Рад для тебе я зробить».

«Друже мій,— Бассім озвався,—
В мене нині розв'язався
Міх цілий поганих бід».
І він розповів Каледу
Всю історію з переду
Аж до кінчика як слід.

«Се мене найгірше злостить,
Що сю ніч прийдеться постить,
Але се ще півбіди.
Гірше те: як раз зламаю
Те, що досі мав в звичаю,
То вже більш добра не жди».

«Друже любий, угамуйся,
Тим не крихти не турбуйся!—
Мовив весело Калед.—
Плюнь на те ковальство нині,
Стань за банника при міні!
Ось тобі цілий секрет:

Гостя обіллеш гарненько
І натреш його міцненько,
Змажеш голову жовтком,
Милом насмаруеш тіло,
Щіткою начухай сміло,—
Будеш славним банником.

Ще як будеш несердитий
І навчишся стригти, брити,
Повісті смішні складать,
До папуч вкладати віхті

Зручно обтинати нігті,
Будеш мати благодать».

Ну, Бассім у тую пору
Іншого не мав вибóру,
Скинув шмаття як стояв,
Фартухом заперезався
І до бані показався,
Гостя швидко в руки взяв.

Як почав його милити,
Терти, м'яти, стригти, брити,
Обливать по голові,—
Гість гадав, що він у раю,
Дав йому против звичаю
Басарунку драхми дві.

Другий дав одну драхмину,
Третій знов там щось докинув,
П'ятий, шостий — геть усі,
Так що, поки звечоріло,
Наш Бассім за своє діло
Мав п'ять драхм у фартусі.

Свій заробок зрахувавши,
Своє шмаття знов убравши,
Крикнув весело Бассім:
«Е, великий бог на небі!
Вже я нині не в потребі,
Чхать мені халіфам всім!

Чхать мені на кузню й молот!
Тут не знатиму про голод,
Буду радше банником.
Се куди мені зручніше,
Корисніше й приємніше
І не втомлює цілком!»

І, забравши драхми в жменю,
Він по хліб, вино й печеню
На базар подралював;
Усього як слід купивши,

Ані аспра не лишивши,
Вже смерком домів вертав.

Тут роздягся, все попрятав,
Де дірки були, полатав,
Скатеркою стіл накрив,
Умаїв його квітками,
І заставив тарілками,
І свічками звеселив.

Чарку наповнивши спішно,
Він сказав тоді утішно:
«Гей, се вип'ємо на злість
Тим драбам, бодай послизли,
Що мене так вчора згризли!
Хай їм сором очі їсть!»

ПІСНЯ ШОСТА

Ніч настала. Темно всюди,
Сплять давно робучі люди,
Та халіф іще не спить;
Він не то, щоб думав важко,
Як тим бідним жити тяжко,
Як то їх біда гнітить —

Він все думав про Бассіма,
Як то десь, мов кінь без сіна,
Важко він тепер сопить.
Чи сидить, кусає пальці?
Чи, простягшиися на лавці,
Слуха, як живіт бурчить?

Весело халіфу думать,
Як коваль там мусить рюмать,
Клясти, злитись, неборакі!
Але то не вся ще кара!
Ось він кличе Джіафара
І йому говорить так:

«Ну, як думаєш, мій друже,
Наш коваль приємно дуже
Проводитиме сю ніч?»

Д ж і а ф а р

Ей, не ситий і не п'яний,—
Будуть снитися цигани,—
Се куди немила річ.

Х а л і ф

Ну, вдягай кунецьку свиту!
Мусимо йому візиту
Нині поночі зробіть.

Д ж і а ф а р

Пане, сього б я не радив.
Як він вчора нас скромадив,—
Нині, певно, буде бить.

Х а л і ф

Ні, дарма про се товкмачить!
Мушу я його побачить.
Клич Месрура зараз тут!
Без замішки, без сперечки
Одягаймось по-купецьки
І махаймо в божу путь!

Не минуло півгодини:
Вулицями три людини
Серед пільми тихо йшли
Аж в той темний закаулок,
Де Бассім мав свій притулок —
І що ж там вони найшли?

Із Бассімової хати
Світло здалека видати
І веселий чути спів:
«Гей, на небі честь аллаху,
На землі ж не маю страху.
Щоб мій ворог оцапів!»

«Джіафаре,— мовив живо
Ер-Рашід,— се що за диво?
Кпить собі з нас сей коваль!
Щоб стягти на нього злидні,
Я кузні запер на три дні,
А йому й зовсім не жаль!

Світить, їсть, і п'є, й співає,—
Відки ж драб той гроші має?
Чей же, не закленцав їх?
Все те я бажаю знати.
Стукай-но! Впросись до хати!
Будем мати сто потіх».

«Пане, се недобре діло,—
Відповів візир несміло,—
Почуваю в тілі страх.
Се щось буханцями пахне...
Ну, як сеї дикун тарахне
Вашу святість по зубах?»

Та халіф на се був строгий:
Як упресь, мов віл на роги,
Не міркуючи бере.
«Стукай, хлопче!» І Месрур,
Снершися грудьми о мур,
Стукнув у вікно старе.

А Бассіму за хвилину
Вже вино ввійшло в чуприну
І збиралось на любов.
«Боже, коб при сій комашні
Мої гості учорашні
Тут мені явились знов!»

Буркнув так, аж тут, спасибі,
Щось там: стук, стук, стук по шибі!
Скочив до вікна, як звір.
«Що за стук?» — кричить у злості.
«Ми, твої вчорашні гості» —
Мовив ізнизу візир.

«Що? — ревнув Бассім, як тур,
Звісив голову за мур,
Щоб їм добре придивиться.—
Ви тут знов? Ано, тікайте,
І верби собі шукайте,
Щоб на пій вам удавиться!»

Ех, якби я нині рано
Був де здивав вас, погано

Було б з вами! Я б зім'яв,
Потрощив вас на макуху,
Так, щоб жадну з вас псяюху
Рідний тато не пізнав.

А тепер — цікав я знати,
Що вас до моєї хати
Знов за халепа несе?
Кпити з мене, голомази?
Чи щоб я скрутив вам в'язи?
В мене не купить і се».

«О Бассіме наш всечесний,—
Відповів візир облесний,—
Кпити з тебе? Крий нас біг!
Ти хазяїн наш хоробрый,
Ти такий для нас був добрий,—
Хто ж би з тебе кпити міг?»

Таж ми рано чули крики,
Той указ халіфів дикий,
Що кузні всі на три дни
Замика, й за тебе, друже,
Нам було турботно дуже.
Будь же ласкав, відчини!

Ми прийшли тебе відвідать,
І потішить, і тобі дать
Добру раду. На часок
Нас впусти! Нам любі хвилі
Тебе бачить в добрій силі,
Твій почути голосок».

«Ха-ха-ха! — Бассім сміється.—
Дурню! Так тобі здається,
Ваших я жадний потіх?
Впущу вас, гидкі фафулі,
Щоб під ніс вам тикать дулі,
Насвистать на вас усіх!»

Ось по сходах він гуркоче,
Ось у замку ключ скрегоче,
Ось він двері відчиня,

Вгору їх веде з собою
І впускає до покою,
На порозі зупиня.

«Ну, погані волоцюги,
Смаровози і дрантюги,
Завидющі сліпаки!
Гляньте, вибалуште очі!
Ви гадали, сеї ночі
Буду їсти дрижаки?»

Гляньте, осьде хліб у мене,
Ось вино, а ось печене,
Марципани і цукри.
Але жаден з вас, мосьпане,
Ні шматочка не дістане,
Хоч всю хавку розідри!

Ви прийшли мене потішить?
Я б радніший вас повісить
На один порядний шнур!
Гей там ти, козяча пико,
Пощо так захланно й дико
Зиркаєш до конфітур?»

«Пане,— став халіф мовляти,—
Ми не хочем оскорбляти
Вас на трупку й на їді;
Вас відвідать ми прибули,
Бо, як той указ ми чули,
Думали, що ви в біді.

Вірте, той указ дивачний,
Що цар видав необачний,
Нас зачудував зовсім!»
«А самі то ви, прокляті,
В тім нещасті винуваті,—
Гнівню відгукнув Бассім.—

Як впускав я вас до хати,
Не казав я вам мовчати?
А з вас дідько: кра та й кра!
Та й накракали в злу пору

На халіфа тую змору,—
Кракала би з вас мара!»

Д ж і а ф а р

Пане, щоб ми так здорові,
Як з халіфом ми у змові!
І не злий був, видно, час,
Бо влизнули ви від злого,
Не пошкодив вам нічого
Той халіфів злий указ.

«Ха-ха-ха! — Бассім регоче.—
Пан халіф, коли захоче
Ще Бассіма оховстать,
Обчімхати, мов ломаку,
На припін взять, мов собаку,—
Мусить дуже рано встать!»

Д ж і а ф а р

Пане, будьте любі-годні,
Розповіжте, як сьогодні
Викрутились ви з біди?
Се ж нам радість, як у небі,
І наука, як в потребі
В ваші наступать сліди.

Б а с с і м

Ну, трясучка вам і змора!
Вже вам повідав я вчора,
Що жив гарно двадцять літ,—
Аж сьогодні, як кузні
Всі заперли, то мені
Замакітрився весь світ.

Плентавсь я, мов штири п'яні,
Аж заплентався до бані —
Бог за мене не забув!
Друга щирого знайшов я,
Вмить навчився там, немов я
Банником ізроду був.

Отже, поки звечоріло,
За своє банницьке діло

Я п'ять драхм і заробив;
Накупив собі що треба.
Дбає бог за мене з неба!
Ледарів щоб грім побив!

Чхать мені вже на халіфа!
Що мені його тарифа?
Чхать на ковалів цілком!
Я без муки і без страти
Хочу жити і вмирати
Правовірним банником!

Д ж і а ф а р

Пане наш благочестивий,
Видно, в бога ти щасливий!
Та чи тяжко бути біді?
Ну, якби халіф наш лютий
Бані всі велів замкнути,
Що зробив би ти тоді?

Б а с с і м

Чи не мовив я відразу,
Що від вас лиш гнів, уразу,
Прикрість мушу я зазнать?
Чи не клявся ти, лукавий,
Що не будеш в мої справи
Носа свого втикать?

Ти, проклятий череваню!
Було лізти в калабаню,
А не в мій затишний кут!
Щоб ти спати ліг в тернину
Голий, поки в злу годину
Злее слово вирік тут!

Джіафар зігнувсь покірно,
А халіф смієсь безмірно
І хихочеться в кулак;
Серце у панів котяче,
Люблять, як рвесь, злиться, скаче
Перед ними неборак.

Д ж і а ф а р

Пане любий, я лиш жартом.
Але все ж подумать варто...
Адже бачиш сам тепер:
Наш халіф усяке може.
Що ж би ти зробив, небоже,
Якби він лазні запер?

Та Бассім вже був підпилий,
То сміявся, а по хвили
Так промовив: «Глупий єсь!
Я Бассім! Най світ весь знає!
І аллах про мене дбає,
Хоч нехай халіф стечесь.

Бань не сміє він заперти.
Банником і жить, і вмерти
Я бажаю — й буде так.
Бач, вина ось наливаю!
Слухай, пісню заспіваю,
Хоч ти вішайся на гак!

«Ой я собі садівник, садівник,
В моім саду лабазник, лабазник,
Між лабазом стежка бита;
Чи то хлопець, чи то дід
Моім садом вільно йдїть,—
Від дівчат жадаю мита.

Як погана — подарую,
Як красуня — поцілую,
А хто заздрий, тому пшик.
Всім магнатам, бузувірам
І халіфам, і візірам —
Хай їм жаба під язик!»

Так Бассім собі співає,
Ість, і смокче, й попиває,
Поки півень не запів.
Ось із лавки гості встали
І Бассіма попрощали,—
Вже пора рушать домів.

Д ж і а ф а р

Пане, кланяємось чемно!
Але так нам тут приємно,
Так ваш любий голосок,
Що для дружньої розмови
Ми й на другу ніч готови
Ще забігти на часок.

Б а с с і м

Краще забіжить ви, хами,
До старого чорта мами,—
Се вам, бачиться, з рідні:
Заночуйте де в болоті,
Розмовляйте з кіллям в плоті,
Замість докучать мені.

Так приємно попрошавшись
І па вулицю діставшись,
Товариство геть пішло,
А Бассім, наївшись, впившись,
Навіть богу не молившись,
Почухрав собі в стебло.

ПІСНЯ СЬОМА

Нова днина почалася,
Царська рада зібралася.
Ось цар видав маніфест:
У Багдаді всі лазні
Зачинити на три дні,—
Хто відчинить, вбить на хрест.

Люд лякався, дивувався...
«Що се знов таке? — питався
У сусіда там сусід.—
Вчора всі кузні заперли,
Нині всі лазні заперли,—
Чого ж завтра ждати слід?

Чи халіф наш так жартує,
Чи нового щось готує,
Чи трібує послух наш?

Ти один се знаєш, боже,
Що нам добре, що негоже,—
Тож як знаєш, так нас пражі!»

Слуги в пишному убранню
Самого халіфа баню
Зачинили передвсім
І царицину в тій хвили,
Джіафарову забили
И ту, де працював Бассім.

А хазяїн тої бані,
Вчувши царське приказання,
Став мов курка під дощем:
«Три дні свято примусові!
От нещастя нам готове,—
Жий тепер самим борщем!»

Банники ж в недовгій хвили
Круг Каледа обступили
Та й давай його шпилять:
«Сей Бассім — то друг твій, бачся.
Він приніс нам те нещастя.
Як ти смів його прийнять?»

Поки там змагались різно,
Аж Бассім, уставши пізно
Від нічних своїх утіх,
Звивши, мов яке точило,
Свій фартух, і щітку, й мило,
Суне і сопе, як міх.

Він до бані, знай, простує,
А що сталось, не міркує,
Лиш під ніс гуде жуком:
«Хай там світ увесь валиться,
Я не буду тим журиться,—
Буду жити банником».

Ось край бані він на сквері.
Бач, заперті в бані двері,
Люд сумний, без діла весь.
«Що се ви тут поставали?»

Двері чом позапирали? —
Так Бассім до них озвесь. —

Може, ключ де загубився
Або замок закрутився?
Дайте я лиш раз дмухну!
Хоч і як всім не до сміху,
Але мали тут потіху.
«Ну, Бассіме! Ну, ну, ну!

Хочеш двері відчинити?
Хочеш баню тепенити?» —
«Певно!» — відповів Бассім.
«Ну, попробуй се зробити,
Коли хочеш быть прибитий
На хресті на місці сім».

Б а с с і м

Що се за дурні балаки?

К а л е д

Друже, знать, не чув ти таки,
Як кричали маніфест:
«Всі лазні три дні заперти,
Хто ж відчинить, винен смерти,
І прибить його на хрест».

Вчувши сей указ султанський,
Мов болван тмутороканський,
Остовпів Бассім-бідар.
«Боже милий, боже правий,
Чи на нас ти не ласкавий?
Що се за новий удар?»

«Ти б, Бассіме, мій небоже,
Надаремно ім'я боже
В грішнії уста не брав! —
Так сказав господар бані.—
Від вина уста ті п'яні,
Від обжирства ум охляв.

За твої гріхи безмірні
Від учора правовірні

Терплять голод ковалі.
Краще б був ти задрігнувся,
Ніж у наш цех навернувся
Нам на злидні немалі!

Тридцять літ уже, ти, блазню,
Я удержую сю лазню
І ніколи не чував
Ще подібного указу,
Аж свою ти довгообразу
Пику поміж нас упхав.

Тож махай і забирайся,
З ковалями там братайся,
А між банників не лізь!
Най тебе господь провадить!
Нам твоя присутність вадить,
Ти біду приносиш скрізь».

Став Бассім, неначе змитий.
Що було йому робити?
Чи сваритись, чи ридать?
Він забрав свої манатки
І дав драла без оглядки,
Почвалав, куди видать.

Йде та, знай, скрипить зубами,
Гнів свій вилива словами:
«А побий же божий грім
Гостей моїх препоганих!
То у головах їх п'яних
Початок тим бідам всім.

То чорти якісь, не люде!
Що лиш ляпнуть, все так буде,
І то все на людське зло.
Боже, як їх де поцуплю,
То такого лупня влуплю,
Щоб і слід їх замело!»

І поблукавши вулицями,
Він вернув домів без тям.
«Що робити? — крикнув він.—

Ні копійчини в кишені,
Всі кузні ї лазні замкнені...
Постить треба? Хай вам хрін!

Ні, не буде сього зроду!
Краще скочу з моста в воду!
Що тут маю, все продам!»
І почав перебирати,
За порядком оглядати
Плащ, і пояс, і тюрбан.

«Сю барвистую хламиду
Занесу якому жиду,
Чей, за ню три драхми дасть;
А тюрбан отсей хрещатий
За дві драхми як продати,
То мов кинути псу в пасть».

І тюрбан в обруч ізвивши,
Плащ порядно ізложивши,
Взяв у руки наш бідар;
Він ще гостям насобачив
І пішов, куди сам бачив;
Просто носа на базар.

Помаленьку чимчикує,
Щось буркоче, щось міркує,—
Аж ось глянь — свята мечеть¹.
«Дай ввійду, помолюсь богу,
Щоб дав щастя на дорогу
І прогнав все лихо геть».

Увійшов, як слід обмився,
Щиро богу помолився,
І від серця відлягло;
Він покинув гостей клясти,
Став кругом очима пасти,
Чей, би добре що прийшло.

В сінях храму зупинився,
В плащ святочний нарядився

---

¹ Турецький храм.

І тюрбан на лоб надів,
І стоїть собі, й міркує,
Як то зараз попрямує
На тандиту до жидів.

Аж ось жінка наближаєсь
І Бассіму приглядаєсь,
Бачить: крепкий се козак,
Плащ, тюрбан на нім заможний,
Мислить: се від суду возний,—
І рекла до нього так:

«Пане мій великоможний,
Чи не є ти з суду возний?»
«Так,— відмовив їй Бассім
І повів очима грізно,—
Я є возний, рано й пізно
Служу судіям усім.

А як хочеш, то одному,
Найчільнішому, святому...
А як хочеш, то й сам я
Пан, що правду важить, мірить
Тим, хто в правду його вірить,—
Я премудрий судія.

Одним словом, все я можу:
Правду людську, ласку божу,
Все готов тобі з'єднать,—
Лиш скажи, чого бажаєш,
Який біль на серці маєш,—
Твою кривду рад я знать».

«Пане,— мовить жінка з жахом,—
Як ти много одним махом
Набалакав, боже крий!
Певно, славний ти юриста,
Але в мене справа чиста:
Виправить довжок старий».

Б а с с і м

Зволь лише мені сказати,
Хто се твій довжник завзятий,

Я його перед суддю,
Що між всіми наймудріший
І до бідних найщиріший,
Заразісько заведу.

Слухай, жінко справедлива,
Будь лише мені зичлива,
Справу сю віддай мені;
За третину п'ястра жваво
Виграю все, коли право
Є по твоїй стороні.

Та хоч би була та справа
Зла, нечесна і лукава,
Бридка, чорна, як смола,—
Я її на правду зверну,
На добро відміню скверну,
Хвіст пушу вперед чола.

«Пане любий,— каже баба,—
Скаржусь я на того драба,
Мого мужа. Щоб я так
Дочекала з бога ласки,
Як подружні обов'язки
Не сповняє сей пияк.

Як мав шлюб зо мною брати,
Обіцяв мені давати
П'ять динарів кожен рік
На шпильки, стяжки й одержу,—
Отсей довг від нього стежу,
Бо пропав із ним мій вік.

Вже п'ять літ із ним бідую,
Слова доброго не чую,
Ледве є що їсти й пити,
А ще дідько той лапатий
Видумав за домом спати,—
Най же довг мій заплатить!»

«Що ж за заробіток має
Муж твій?» — так Бассім питає.
«Муж мій, пане, чоботар». —

«Га, шкурлатник! Стій же, братку,
Я тобі прищеплю латку,
Кину в дрож тебе і в жар!»

«Пане любий,— мовить баба,—
Чи не слід на того драба
Скаргу в протокол вписать,
У судді на мій рахунок
Виеднати форлядунок
І тоді його зазвать?»

Б а с с і м

Певно, певно! Ось до суду
Вже близенько, сам я буду
Особисто у судді,
Твою справу виторочу,
Форлядунок виклопочу,—
Буде діло все в ладі.

Се сказав Бассім і сміло
В суд ввійшов, мов мав там діло,
Десь постояв при стіні,
Потім гордо виходжає,
Шмат паперу в жмені має
І так мовить тій жоні:

«Ось папір! Тепер приладься!
Як на річі будеш знаться,
То побачиш ще й печать:
За годинку — кайтесь, люде! —
Чоловік твій смирно буде
Твої руки цілувать».

Аж підскочила шевчиха.
«Дай же боже йому лиха,
А вам, паночку, добра!»
І з намиста, що на шиї,
Відірвала дві новії
Драхми чистого срібра.

«Нате, паночку хорошій!»
Як Бассім дірвався грошній,
То, мов яструб в кігті, хап!

«Ще Бассім я! — повідає.—
Ще аллах за мене дбає,
А мій ворог — глупий цап!»

Повела його шевчиха
Аж на те підсіння стиха,
Де сидів її супруг,
І сама за вуглом стала,
І Бассіму показала:
«Он він, панцю, щоб оглух!»

Тут Бассім свій ум відсвіжив,
Свій тюрбан нагороїв,
Вуса остро підкрутив,
Қашлянув, мов моздір грюкнув,
Палкою в підлогу стукнув,
Очі в лобі закотив.

Бачить, мужичок маленький.
І худенький, і бліденький
Над роботою клячить,
Як то кажуть, пушка духа,
Шие й сам собі, як муха,
Якусь пісеньку мурчить!

Тут Бассім не рік нічого,
Наближається до нього,
Що клячав на килимку;
Килимок за роги цапнув,
З майстром враз на плечі хапнув,
Наче кицьку у мішку.

«Пане, що се за причина? —
В страсі запищав шевчина.—
Де, куди мене несеш?»

Б а с с і м

Маеш тихо будь, смириться
І закону покориться,
Бо до трибуналу йдеш.

Ш в е ц ь

Пане, змилуйсь надо мною!
Адже ж не піду, як стою.

Положіть мене, щоб міг
Взяти свиту, вбратись гоже,—
Піду з вами в ім'я боже,—
Не несіть мене на сміх.

Змилювавсь Бассім, шевчину
З килимком на землю кинув;
Люд їх обступив вінком.
Швець пита Бассіма з чуду:
«Хто се зве мене до суду?
Чійм-то я довжником?»

Б а с с і м

Жінка зве тебе до суду,
А я урядово буду
Її справу заступать:
Ти весь вік їй закапарив,
Тож за п'ятдесят динарів
Ти їй мусиш одвічать.

Ш в е ц ь

О завзяття ти жіноче!
Що вона від мене хоче?
Лиш п'ять літ жонаті ми.
Їй динара в ріці Є свідки!
Але п'ятдесят? Се відки?

Б а с с і м

Хоч заріжся, а візьми!
Зрештою, мій любий друже,
Се мені зовсім байдуже,—
Будеш се судді казатъ.
А тепер готов? Їй-богу,
Час рушати нам в дорогу.
Я не маю часу ждять.

І Бассім потяг шевчинку
До судового будинку,
Жінка ж бігла передом.
Як минули півдороги,
Швець Бассіму бух у ноги
І сказав таким ладом:

«Пане любий, лиш дві слові
Подозвольте, коб здорові,
Мені з вами говорити!»

Б а с с і м

Говори хоч двадцять штири!
Ми ж нічого не згубили,
Перед нами не горить.

Ш в е ц ь

Вірте! — все, що жінка клепче,
Се сліпа їй заздрість шепче.
Бачте, вчора пізно вніч
Я в сусіди загулявся,
Потім там обночувався,—
Відси й вийшла вся та річ.

Та кленуся бородою:
Задобрю і заспокою
Я її не в довгий час;
Най лише переспимося,
То і перепросимося,
І не буде звади в нас.

Тож прошу, мій пане милий,
Видай присуд справедливий! —
«Що за присуд?» — рік Бассім.

Ш в е ц ь

Дар візьми від мене, молю,
І пусти мене на волю,—
Буде краще нам усім.

Вечором домів я верну,
Свою жіночку химерну
Приголублю, обійму;
Та тепер, як зла, то в суді
Стану я в такій паскуді,
Що суддя замкне в тюрму.

Думає Бассім: «Хвалабу!
Біс надав мені сю бабу!
З нею панькатись не слід.

Краще взять, що сей дарує,
І нехай собі мандрує
Хоч до чорта на обід».

І сказав: «Мій друже чемний,
Певно, присуд сей приемний
І тобі, й твоїй жоні;
Але треба ж би подбати,
Щоби присуд той, о брате,
Був приемний і мені».

Швець відразу се второпав,
У калитці пошолопав,
Дав Бассіму драхми три.
Сей сказав: «ТЬфу, тьфу на вроки!»
І у черес свій широкий
Впер, мов рака до нори.

Хвильку йшли ще так у парі,
Аж притрафивсь на базарі
Стиск народу, там вони
Буцімто згубились жваво;
Сей наліво, той направо,—
Вітра в полі догони.

«Жив мій бог! — Бассім аж крикнув.—
Ось п'ять драхм сьогодні смикнув,
То ще з голоду не вмру!
Дбав за мене бог багатий,
То й було би гріх змінити
Поведенцію стару».

Тут він зняв свій плащ квітчастий,
З голови тюрбан кратчастий
І звинув їх у тлумак,
Край мечеті сів на сходи,
За сьогоднішні пригоди
Богу дякує юнак.

А шевчиха рада дуже,
Що пан возний її мужа
Без пощади тягне в суд;
Наперед чвалає жваво

І міркує: «Є ще право!
Є й на мужа в жінки прут!»

Озирнулась — що за нужа!
Ані возного, ні мужа
Позад неї ні сліду.
Як не крикне: «Леле! Леле!
Най вам дідько кості меле!
ТЬфу на горе, на біду!»

Ревучи, мов за покійним,
З гнівом, вереском подвійним
Вулицями, знай, біжить.
Глянь, Бассім сидить край храму,
Очі впер в святую браму
І тлумак в руках держить.

Кинулась до нього баба:
«Ось дивіть на сього драба!
Де мій муж? Де мій довжник?» —
«Жінко, — рік Бассім їй строго, —
Чи я сторож мужа твого?
Чи довжник у тебе зник?»

Шевчиха

Як то? Ти не є пан возний?

Бассім

Брешеш, голосе безбожний!
Груба та брехня на цаль.
Я не возний, я не писар,
Ні від довжників комісар, —
З батька, з діда я коваль.

Тут шевчиха мов сказала,
В чуб Бассімові вчепилась
Та й кричить: «Розбій! Розбій!
Правовірні, гей, біжіте,
Порятуйте, допоможіте!
Мій довжник! Гнобитель мій!»

Тут народу тьма зібралась,
Та й питають, що за галас?

Ш е в ч и х а

Люди добрі, возний сей
Мав приставити до суду
Мого мужа за облуду,
Та й пустив. Рятуйте, гей!

В мене взяв дві драхми, ланець,
Підкупиться дав, поганець,
Та й пустив його із рук.
Де ж найду я правду й віру?
Таж такому бузувіру
Мало буків, мало мук.

Дехто з тих, що позбігались,
До Бассіма придивлялись.
«Жінко! — кажуть.— Майстрова!
Гнів і лемент ваш порожний,—
Се ж Бассім-коваль, не возний.
Певно, їх таких є два».

Б а с с і м

Люди добрі, будьте свідком,
Отся відьма з чортом-дідьком
Бух на мене та й рипить
Про якісь дві драхми тощо,
І мене, бог знає пощо,
Возним хоче ізробить.

Тут сей голосно, той тихо
Дорікає: «Фе! шевчихо,
Не годиться так робити!
Гріх великий і публіка
Роботягу чоловіка
Забездарма зачепить».

Сей падкує, той кепкує,
Третій бабу в бік пакує,
Інший каже: «Жарт набік!»
Той кричить: «Вона здуріла!»
Сей свистить; «Горівку пила,
Та на мозок дур затік».

Стала баба, наче змита,
З пантелику чисто збита,

Далі плюнула й рекла:
«Отакі з лемішки плячки!
Тьфу на розум мій дурацький!»
І додому потекла.

«Гей, на бороду пророка!
Возним бути — не морока,—
Міркував собі Бассім.—
Перед возним кожний страх ма,
Слово скаже він — та й драхма,
Ще й насвище в пику всім.

Наплювать на ремісництво,
На ковальство і банництво,—
Возним буду, поки жив!»
І, стуливши драхми в жменю,
На базар по хліб, печеню
І все добре поспішив.

ПІСНЯ ВОСЬМА

Тут Бассім їсть, п'є, балює,
Там халіф лиш те міркує,
Що то поробля коваль.
«Ну, тяжка на нього кара,—
Мовив він до Джіафара,—
Аж мені бідняги жаль.

Ось вже північ незадовго —
Дай забігнемо до нього». —
«Пане,— мовить Джіафар,—
Я б не радив. Він сьогодні
Злий, як два вовки голодні,—
Впадемо, як муха в вар».

«Се мене зовсім не страшить,—
Підемо»,— сказав Ер-Рашід.
«Пане,— Джіафар озвесь,—
Двох разів було б задосить.
Поти збанок воду носить,
Покр вуха не ввірвесь».

«Годі тут балаки гнути!
Як я хочу, мусить бути!» —

Рік халіф — і за часок
Знов всі три там чимчикують,
Світло бачать знов і чують
Знов Бассімів голосок.

«Річ якась не<до>відома!
Бач, у нього світло дома,
Він веселий! Чути спів!
Стукай, друже! Хочу знати,
Що за біс його рогатий
Спомага!» — сказав халіф.

Стукнув Джіафар несміло.
«Хто там стука? Що за діло?» —
Крикнув із вікна Бассім.
«Ми се, купці-дамасценці». —
«Трясьця вашій лисій неньці!
Забирайтеся зовсім!»

Д ж і а ф а р

Друже любий, коб здорові,
Отворіть! Ми лиш дві слові
Маємо сказати вам.

Б а с с і м

Щоб вже раз вас занімило!
Думаєте, мені мило
Вашим потурать словам?

Що лиш жартом ви сказали,
Все якісь чорти в'язали
Гудзом на біду мені.
Адже й нині — сміх сказати,
Чи ж не дав позамикати
Пан халіф усі лазні?

Д ж і а ф а р

Всі лазні? Клянем дух з тілом,
Ми весь день за своїм ділом
У господі провели,
То й не чули сього дива.
Відчини, душе правдива,
Нам новин сих уділи!

Б а с с і м

Тьфу! Так, знать, весь день ви спали,
Коли сього не чували,
Про що знає весь Багдад?

Д ж і а ф а р

Пане! Богом закликаєм,
Нічогісінько не знаєм!
Розповіж, коли нам рад.

Б а с с і м

Ну, як так, ходіть до хати.
Та одно лиш прошу знати:
Жадних глупств не говоріть,
Чарів не робіть ворожих,
Ані натяків негожих,
Що сповняються вам вслід.

Мусили на се пристати,
А як увійшли до хати,
Обстанову всю таку
Вздріли, як вперед вгадали,—
Отже, мовчки посідали
На ослінці у кутку.

А Бассім став їсти й пити
І тим часом говорити:
«Ну-ко, ти, замлілий гість,
Справді ти не чув і доси,
Що халіф той кривоносий
Устругнув мені на злість?»

Ер-Рашід ледве здержався,
Щоб враз не розреготався,—
Се ж до нього рік Бассім.
Сей вина чарчину ликнув,
З розкоші вусами смикнув
І дактилів з'їв зо сім.

«Ся стріхата бородище,
Ся безмізка головище
Вджигонула маніфест:

«Всі лазні три дні закрити,
А хто смів би отворити,
Того пригвоздить на хрест».

Ну, я власне відучора,
Як веліла ся потвора
Всі кузні позамикать,
Банником собі зробився,—
То в такому опинився,
Що ні сісти, ні тікать».

Х а л і ф

Чом же ж ти не йшов зарані
До халіфової бані,—
Може, там би прийняли?

Б а с с і м

О, якраз попасся б тамки!
Таж халіфову й султанки
Поперед усіх замкли.

Знаєте, приблуди любі,
Я вже просто своїй згубі
В темну пащу зазираю.
Та й чи сам я! Набідиться
Банників ціла копиця!
Таку цар нам штуку вдрав.

Але дзусь йому! За мене
Бог подбав. Ось тут печене,
І цвіти, й вино, й олій!
Я здобув п'ять драхм та й тільки!
І всі видав до копійки,
І не зміню звичай свій.

«Ось зажди лише, небоже!
Ще тобі, присястобоже,
Досолю!» — муркнув халіф.
А Бассім вина насипав
В чарку, і крізь нього глипав,
І до свічки ним лелів.

Випив, цмокнув, облизався
І до гостей обізався:

«Так, братове, так і слід.
Я їм, п'ю, а вам оскома,
Ви в куті, а я тут дома,
Я співаю, ви мовчіть!»

«Щоб тобі раз засклепило,
Ти, ненáжерне мурмило,—
Буркнув голосно Месрур.—
Хоч би раз сказав: «Ось нате!»
От чудовище патлате,
Самолюб і самодур!»

Гей, як вчув Бассім слова ті,
Як не кинеться по хаті,
До Месрура прискочив:
«Дідьку чорний! Чортів балець!
Вже ж недармо божий палець
Тебе чорно назначив.

Вас гостити? Щоб ви зслизли!
Ви мою би працю гризли?
А мені ви що дали?
Чи то ви мені в пожиток
Дар, наїдок чи напиток
Хоч найменший принесли?

Ви купці? На божі ризи!
Блюдолизи й костогризи —
Ось хто ви! Вода морська,
Що широка і вельможна,
Але пить її не можна,
Бо солона і гірка».

Стих Месрур, в дугу зігнувся,
Та халіф собі всміхнувся,
Джіафару стиха рік:
«Справді, друже мій коханий,
Заслужили ми догани,
Слушно лаєсь чоловік.

Третю ніч до сеї брами
Ми з порожніми руками
Приплелась. Перепроси

Ти його, замни сю справу,
Завтра обіцяй поправу,
Гарний дар за всі часи».

«Друже,— рік візир облесно,—
Ми знайшлися непочесно,
Вибач! Завтра, сам уздриш,
Ми свій сором закасуєм
І вечерю зафундуєм,
Що нас, певно, похвалиш!»

«Ви — вечерю фундувати?! —
Закричав Бассім завзятий.—
Скупиндряги, брехуни!
Дайте се дурним на тикти! ¹
Я не вірю вам ні крихти.
Радше здохли б ви на пни».

(Співає)

«Ваші гості чесні-годні,
Все тверезі і голодні,
Гризуть нігті за столом;
В вас собаки все паршиві,
Ваші слуги все вошиві,
І ви світите чолом».

Тут халіф не міг здержатися,
Щоби не розреготатися,
Та Бассім ані ду-ду:
По покою походжає,
Ість і п'є собі, й співає,
І не знає про біду.

«Джіафаре,— цар шепоче,—
Пізній час, він спати хоче,
Та й п'яненкокий вже, мабуть;
Може б, він розговорився,
Як то нині умудрився
Знов п'ять драхмів роздобуть?»

---

¹ Давати на тикти — в підгірським говорі:
давати до пізнання, натякати.

Джіафар зітхнув так важко...
«Гей, Бассіме, гей, нанашко!..»

Б а с с і м

Що, безмізкі галаї?

Д ж і а ф а р

Любий ти нам друг, їй-богу!
Твою втіху і тривогу
Спочуваєм, як свої.

Б а с с і м

Ну, ну, не забріхуй дрібно!..
Мов, чого тобі потрібно?

Д ж і а ф а р

Лиш одно скажи мені:
Цар лазні замкнуть заставив,—
Як же ж бог тебе направив
Вилабудатись з матні?

Б а с с і м

От що, борода цапині!
Ну, нехай, іще вам нині
Розповім по правді все.
Та крий боже, як нечайно
Хто з вас зрадить мою тайну
Та між люди рознесе!

Д ж і а ф а р

Дядьку, ми не легкодухи,
Шпиги, ані цокотухи,
Ідем геть за день, за два.

Тут Бассім свої припадки
Розповів їм, як з нотатки,
І додав такі слова:

«Хай тепер халіф дуріє,
Та судів замкнуть не сміє,
Лад державний розідрать.
Я ж при божій запомозі

Хочу йти по тій дорозі,
Возним жити і вмирать».

Тут ще раз вина наливши,
Чарку душком спорожнивши,
Вгору склянку він підніс,
Та тут хлипнув, захлиснувся,
Потім тупнув, обернувся:
«Чхи! халіфові під нісі!»

«Стій же ти мені, п'янюго,
Завтра я захоплю туго
Тебе в руки! Будеш знать!» —
Так халіф наміркувався,
Попрощався і подався
У свою палату спать.

ПІСНЯ ДЕВ'ЯТА

Вранці-рано засвітало,
Встав халіф і, як пристало,
Зараз в радну залу йде;
Там візири і еміри,
Панства і дворян без міри,
Все се на халіфа жде.

Він на троні сів у хвалі,
Джіафар ввійшов до залі,
Перед троном ниць упав
І володареві вірних
Щастя, радощів безмірних
Многа літа побажав.

«Джіафаре,— рік владика,—
Зачуваєм, що велика
В нас неправда по судах,
Що якісь фальшиві возні
Люд обдурюють, безбожні,
Позабувши божий страх.

Тож пошли в отсю мінуту
Наказ і погрозу люту
До всіх комнат судових;

Най там добре припилюють,
Возних зараз розкласують —
Всіх давніших і нових».

Тим, що здавна труд приймають,
Від батьків уряд свій мають,
За заслуги військові,
На письмі декрет надати
Із підвищенням їх плати,
Драхм усякому по дві.

Тим же, що прийшли недавно,
Втислися в уряд безправно,
Канчуків по двадцять п'ять
На подошви вперіщити,
Іх про приписи повчити
І зо служби геть прогнать».

Так халіф сказав, і в хвили
Накази його сповнили.
Що ж то діє наш Бассім?
Де вночі перевернувся,
Там заснув, а як проснувся,
Було рано вже зовсім.

Заспані протерши вічі,
Щиро позіхнувши двічі,
Він промовив: «ТЬфу! Щезни!
Ранішню проспав молитву,
Ще й у сні я бачив битву...
Боже, лихо відверни!»

Потім вмився, розчесався,
У що краще мав, убрався,
Двері на замок запер
І шептав при тій причині:
«Дай же боже, щоб віднині
Возним жив я і умер!»

Так зітхає і міркує
І до суду чимчикує.
Тут якась розправа йшла:
Пан суддя на кріслі суду,

При нім писар, далі люду,
Баб і возних без числа.

Поміж них Бассім вмішався,
Пильно всьому придивлявся,
Як би дещо заробить.
Аж ось в залі шум зробився,
Люд поспішно розступився:
Від царя гонець біжить.

Судії указ ясує;
Сей встає, печать цілує,
Прочитав, зробив поклін,
Преповажний і нескорий,
І папір на знак покори
Верх чола підносить він.

«Всі, хто тут, із уст ні пари!
Принесіть зняряддя кари,
Лавку, фільк¹ і батогі!
Возні, всі тут становіться,
Як покличу, озовіться,—
Річ великої ваги».

Замкнено у залі дверці...
Тьохнуло в Бассіма в серці...
«Боже! — шепнув.— Що се знов?»
Але вже гукнув суддя:
«Перший возний, гей, сюда!»
Возний смирно підійшов.

Руки в хрест на грудь зложивши,
Став він, очі вниз спустивши...

С у д д я

Хто ти? Хто твій батько, дід?
Довго в службі зістаєш ти?
Скільки плати дістаєш ти?
Чим заслужений твій рід?

---

¹ Фільк — ремінні халяви, якими оббивано поги
винуватого, аби капчуки не били по литках, тільки
в підшови.

Возний голову підвів
І спокійно відповів:
«Називаюся Магід;
Батько мій, Салем, був возним
Під Аль-Мамуном вельможним,
Возним Нафа був мій дід.

Свій уряд обняв я в спадку
По своїм діду й по батьку,
Вислуживши в війську сам;
Плати в рік беру три п'ястри,
Міх хлібів, медів три плястри,
Плащ хрещатий і тюрбан».

«Добре, сину, — мовив кадї¹, —
Твоїй службі всі ми раді,
А від нинішнього дня
Ти декрет одержиш, сину,
І тобі о половину
Вища признаєсь платня».

Возний відійшов від столу,
Другий став до протоколу,
І так далі по черзі.
А Бассім стоїть, стовпіє,
З сеї халепи не вміє
Викрутитись наборзі.

«Ну, а ти! — суддя до нього
Мовив, та Бассім нічого
Не почув і не відрік. —
Гей ти! — крикнув голосніше
Кадї, — приступи-но ближче!
Хто ти? Що за чоловік?»

Б а с с і м

Я... Бассім... Бассім-коваль.

С у д д я

Ти коваль? То чом шувстваль,
Молот і кліщі покинув?

---

¹ К а д і — суддя.

Пощо возного вдаеш?
І чи довго зістаєш
В урядовій службі, сину?

Б а с с і м

В службі — в службі відучора.
Але в мене служба скоро...
В мене мудра голова...
Возним, кадім, адвокатом
Чи самому чорту братом
Можу бути на раз-два.

Весь зіпрів Бассім сарака,
Сам не тямив, що балака,
А всі в регіт: ха-ха-ха!

С у д д я

Ну, небоже, се негоже.
Чорту братом! Нам би, може,
Не пустить вас до гріха.

Він моргнув на сікуторі,
А вони до служби скорі,
Вже Бассіма потягли
І на лавці розложили,
Литки фільками обвили,
П'яти вгору підняли.

Ну ж же батогами прати,
Аж відразу спухли п'яти,
Кров аж бризла по стіні.
У Бассіма з болю й стиду
Сльози капали по виду,
Та уста були німі.

Кару соромну прийнявши,
Судії поклін віддавши,
Наче п'яний, сам не свій,
Мовчки, скулений до того,
Із будинку судового
Він у дім потюпав свій.

ПІСНЯ ДЕСЯТА

Як собака у криниці,
Як та муха у мазниці,
Як той короп у вівсі,
Так Бассім по тій пригоді
Почував себе, що й годі
Описать ті муки всі.

П'яти грань мов припікає,
Сором очі виїдає,
З голоду живіт бурчить,
І в ухах шумить і дзвонить,
Думка думку бистро гонить:
«Що почать? На чім скінчить?»

«Боже! — скрикнув неборака,—
Чи я злодій, забіяка,
Чи я нелюд, дикий звір,
Що мене, де лиш приткнуся,
Всюди гонять, всюди трусять,
Мов собаку з двору в двір?»

Ні, вже видно в тім Багдаді
На жаднісінькій посаді
Не вдержатися мені!
Чорт бери його начисто!
Заберуся звідси! Чи ж то
Стільки світу, що в вікні?

Сам, мов гілка, з пня відтята,
Ані свата тут, ні брата,
Ні кола, ані двора,—
Що ж мене до місця в'яже?
Кину се гніздище враже,
Хай давиться ним мара!»

І, на тім думки спинивши,
Твердо так постановивши,
Став збираться так, що ну!
Без меча, без стріл і бритви
З лихом він зібравсь до битви,
Як отаман на війну.

Свій тюрбан наставив штучно,
Бедра вперезав бундючно,
А пальмовий довгий дрюк
В цератову піхву вправив,
З боку лівого приставив
Так, як носить меч гайдук.

Так зібравшись за хвильку
І ще й мигдалеву гильку
Взявши в руки, він пішов
Геть, без наміру й без тями,
Сюди-туди вулицями,
Аж на плац один зайшов.

Се торговиця була,
А на ній гула, ревла
Купа люду, густо збита.
В купі тій порожній круг,
А в тім крузі стук і рух,
Тут тюрбан мигне, там свита.

Зацікавився Бассім.
«Що се? Що там сталось їм?» —
Крайніх глядачів питає.
«Два міщани посварились,
А се й битися зчепились,
Аж паздір'я з них літає».

«Гей, та що се? — крикнув грізно
Наш Бассім.— Тут так завізно,
А нікому лад зробити!
Чи ж то вірним не паскудно
Битися отак прилюдно?
Треба їх розборонить!»

Тут наліво і направо
Гілкою махнув він жваво,—
Заворушився базар...
«Проступіться! Набік, люде!
Зараз тут порядок буде:
Від халіфа йде більдар».

І присутні всі по хвили
Шлях Бассімові зробили,

Низько кланялись йому:
Бач, більдар халіфський, боже!
Кого хоче, того може
Запроторити в тюрму.

А Бассім поважно, строго
До кружка дійшов тісного,
Де завзяті борці
Рвали бороди і зуби,
Дряпали носи і губи,
Кров'ю мились по лиці.

Тут Бассім гукнув, як з дзвону:
«Стійте! Іменем закону!»
Сьому й тому в карк талапі
Аж оба на землю впали...
А як, охаючи, встали,
Він обох за ковнір хап.

Тут комісар від базару
Надійшов, на сюю пару
Глянув, пальцем погрозив:
«Будете, любенькі, знати,
Як тут бійку починати.
Бач, як чорт їх розвозив!»

І, звернувшись до Бассіма,
Честь йому дав перед всіма
І п'ять драхм йому вручив.
«Друже мій, більдаре царський,
Се за труд твій господарський,
Що ти морес їх навчив.

А тепер візьми їх трішки
І веди на суд халіфський,
Хай на кару судять їх,
Що прилюдно в день базарний
Тут зчинили бій негарний,
Собі сором, людям сміх».

Та Бассім слова хороші
Ледве чув, він хопив гроші
Та й шепоче: «Я Бассім!

Дбає ще аллах за мене!
Світло є, й вино, й печене!
Дзусь тепер халіфам всім!»

А борців по тій промові
Хобив, мов снопи бобові,
У повітря їх підняв,
Під одну паху одного,
Під другу паху другого
І поважно поманджав.

Вся юрба за ним, мов лава:
«Гарно! Bravo! Слава! Слава!»
Крик, і сміх, і плеск, і плач.
Та борців рідня в більдара
Просить: «Панцю! Вже ж їм кара
Остра! Решту їм пробач!

Хай погодяться тут вдвійку,
Перепросяться за бійку
І поставлять могорич.
А ти, паночку уцтивий,
На халіфський суд страшливий
Не тягни їх і не клич!»

Думає Бассім: «Та й ціло!
І яке мені в тім діло,
Як в тюрму сих двох запруть?»
І нібито неохітно
Він пустив їх незамітно
Драпцювати в божу путь.

Як Бассім їх всіх позбувся,
Аж підскочив, аж крутнувся:
«Жив мій бог! Ще я Бассім!
Ще аллах за мене дбає,
Його ласка шкандибає
По шляхам моїм усім!

Сей випадок — се ж недаром!
Знать, судилось, щоб більдаром
Жив я і вмирав, мабуть.
Гей! до царської палати

Своїх другів повітати
Чимчикую, будь-що будь!»

У халіфа Ер-Рашіда
Звичай був від батька й діда:
Тридцять гайдуків лишень,
А і з них лише десятку
В денну службу по порядку
Кликали щодесять день.

Ось Бассім собі патлатий
Сміло входить до палати,
Де сидить більдарів ряд
В мармуровому підсінню,—
Хто на сонці, хто під тінню,
Ждуть приказів із палат.

Руки фертом, вираз строгий,
Широко розкрячив поги
Та й бурчить собі Бассім:
«Се більдари? Ті хлоп'ятка,
Що цвітуть, мов маку грядка,
Цар наш довіряєсь їм?»

Їм на танці, на зальоти,
Не до царської роботи!
А повбирані! Га-га!
Як паяци! Ні, Бассіме!
Се не твій плац! Тут між їми
Не встоїть твоя нога».

Так бурчить він, і міркує,
І більдарів критнкує;
Ті ж на нього і собі ж
Позирають: що за пика!
Ріст який! Постава дика!
Мов між кріликами їж!

Далі капітан від варти
Шепче: «Хлопці, се не жарти!
Певно, се якийсь більдар
Від багатого еміра,

Що десь із пустинь Алжіра
Тут приїхав на базар.

Нас прийшов він навістити...
Слід би нам його вгостити,
Аби сором нам не був,
Що гостив у нас товариш
І в халіфа жаден бариш
Ні пригістник не здобув».

«Справді, був би се нам сором,—
Мовили більдари хором, —
Але чим його вгостить?
Ти, наш любий капітане,—
В тебе діло се не стане,—
І не нам тебе учить».

Тут капітан від більдарів
Зараз шмигнув між писарів,
Що при царським скарбнику
Їх сиділа повна хата,
І велів їм написати
Резолюцію таку:

«До цукорника Отмана
Наказ: маеш нині зрана
У скарбовий двір прийти
І п'ять тисяч драхм, що винен
Скарбу царському, повинен
В повній сумі принести».

Написавши сю цидулку
Живо, мов з'їв з маслом булку,
Писар підпис скарбника
Сфальшував і ще воскову
Притиснув печать скарбову,—
Се забава в них така!

Капітан папір хапає,
На підсіння поспішає,
Де Бассім все ще стоїть.
«Гей, більдаре! Гей, братище!

Приступи-но, прошу ближче!» —
Загукав на нього вмить.

Б а с с і м

Ти мене гукаєш, пане?

К а п і т а н

Так. Дільце тут непогане...

Б а с с і м

Що прикажеш, я готов.

І, покірно поклонившись,
Чемно в землю задивившись,
Він близенько підійшов.

К а п і т а н

Любий друже, я бажаю,
Щоб про нас ти в своїм краю
Словом спом'янув незлим,—
Тим-то на́ тобі дарунок,
Сей скарбовий форлядунок,—
Слухай, що зробити з ним.

Сей Отман — то мусиш знати —
Се цукорник пребагатий,
А ся картка — то указ,
Щоб у царськую шкатулу
Довг зі звісного титулу
Здав — п'ять тисяч драхм сей час.

Ну, більдарську службу знаєш...
Трошки там купця полаєш,
Та не надто вередуй.
Вже він живо покориться,
А як трохи розщедриться,
Все приймай і не гордуй.

Надіюся, любий брате,
Що не будеш кривди мати, —
Тільки картки не забудь
Від Отмана відібрати
І на куснички порвати!
Ну, прощай же! В божу путь!

Гей, як взяв Бассім ту карту,
Мовби хто його без жарту
На три коні посадив!
Із палати гордо суне,
Через губу вже не плюне,
Руки в пояс вгородив.

Пішки йти? Ага! Як возний?
Він тепера пан вельможний.
«Гей, осла сюди!» — гукнув.
І погонич, що на площі
Із ослом стояв, чимборше
До услуг йому чкурнув.

У Багдаді, хто не мусів
Пішки йти, той омнібусів
Ані ф'якрів не дістав,
А лиш крикнув до віконця,
Мав осла і ще й погонця,
Що провадив і свистав.

П о г о н и ч

Де поїдем, прошу пана?

Б а с с і м

До цукорника Отмана.
Знаеш, де його шукать?

П о г о н и ч

О, най тільки пан сідають!
Його всі тут в місті знають,—
Відси вуличок зо п'ять.

На ослячій худобині,
Мов стіг сіна на драбині,
Гордо їде наш Бассім
Аж до самої цукорні,
Де Отман сидів проворний,
Позір даючи за всім.

«Тут Отманові пороги?» —
Закричав Бассім з дороги,
Не злізаючи з осла.

«Тут», — сказав Отман, хитнувся,
Але з місця не рухнувся,
Річ мов не про нього йшла.

Б а с с і м

Я Бассім-коваль, і править...

Та Отман не слухав навіть,
До пекарні обернувся,
Щось челядникам толкує,—
Се Бассіма аж шпилькує,—
Ось він випрямивсь, надувсь...

Б а с с і м

(піднесеним голосом)

Править я прийшов від тебе
Для халіфської потреби
Довг, що в скарбі винен ти.
Ось візирова цитац'я:
Зараз маеш ти збираться
І п'ять тисяч драхм нести.

Як почув Отман те слово,
З місця схопився раптово,
Страшно випулив баньки,
Потім низько поклонився,
До Бассіма наблизився,
Взяв папір з його руки.

Взяв папір, на знак пошани
Цілував, а там руками
Вище голови підняв,
Прочитав потім тихенько
Й до Бассіма покірненько
Ось які слова сказав:

«Прелюбезніший більдаре!
Бог мене возславив варе¹,
Що тебе тут присила!
Я твій раб, слуга покірний,
Слушаний наказ сей і вірний —
Та, будь ласка, злізь з осла!»

¹ Справді, дійсно.

Зараз вибігли з цукорні
Два челядники моторні,
Щоб Бассіму помагать;
А сей оха, стогне, фука,
Мов бог зна, яка то мука
На ослі чимчикувать.

Потім в чересі пошпортав
І півдрахми, наче лорд, дав
Осляреві за прогін.
А Отман аж потерпає,
Що за пан такий вступає!
Низький дав йому поклін

Він веде його до хати,
Просить ласкаво сідати,
Ставить льоди і шербет.
«Панцю любий, не згордуйте!
Освіжіться, покуштуйте,
Поки вирушимо гет»

Б а с с і м

Друже любий, не в гостину
Я прибув сюди! Причину
Мого ходу знаєш сам.
Дяка за слова хороші,
Та ти зараз лагодь гроші,
Щоб нам швидше бути там.

О т м а н

О найстарший із більдарів,
Дрібку лиш сих божих дарів
Покуштуй, а то, бігме,
Буду думать, що гордуєш,
Рівно з псом мене цінуєш,—
Жаль тяжкий мене візьме.

Б а с с і м

Гов, мій друже чесний-годний,
Хоч і як я неголодний,
Тобі жалю не завдам.

Даром божим не згордую,
І тебе як слід шаную
І люблю — побачиш сам.

Розіслав Бассім сервету,
Взявсь до пляцків, до шербету,
До цукрів, до конфітур, —
Ість і п'є, змітає живо,
А Отман на тее диво
Погляда й стоїть, як мур.

«Боже! Се якась облуда!
Він, здається, і верблюда
З костюмами би зжер!
Треба швидше міркувати,
Як його з своєї хати
Випровадити тепер!»

Він до склепу свого скочив,
У мішечок натолочив
Конфітур сухих, цукрів,
У папірець завиває
Двадцять драхм і поспішає
До Бассіма, аж упрів.

«Пане,— мовить,— капітане!
Будь ім'я мое погане,
Як не правда є сьому!
Хоч печи мене, дри шкіру,
А п'ять тисяч драхм на віру
Я нівідки не візьму.

Кепсько йшли діла в сім тижні...
Не платять довгів ті ближні,
Що ще винні за товар...
Будь мені святим, блаженним,
Підожди з довгом казенним
І прийми сей бідний дар.

Ось тобі мішок цукриння,
Пасталá, кебаб, варення —
Се для діточок твоїх.

А ось двадцять драхм в паперці —
Не відкинь, май бога в серці!
Бідним вигодить не гріх».

Ну, сей тон Бассіму любий!
Та проте, віддувши губи,
Він поважно мовив: «Гум!
Діло, братику, казенне!
Не залежить се від мене.
Може вийти з того глум».

Та проте, поміркувавши,
Він сказав немов ласкавше:
«Щирий муж ти, що й казати!
Ну, візьму сей страх на себе,
Вигоджу тобі в потребі,
Тільки ти себе не зрадь».

Нині-завтра ти з квартири,
Тиждень, два, чи три, чи штири
В місто, брате, не виходь,
А вже там я так покручу,
Що твій довг із книг істручу
І замажу — дасть господь».

Так з Отманом поладнавши
І даруночки прийнявши,
Відійшов Бассім домів.
«Я Бассім! Бог дбав за мене,
Буде знов вино й печені! —
Сам собі він гомонів.—

Тю на мене, дурачину,
Що я думав: дай покину
Пречудовий сей Багдад!
Де ж би інде міг так цупко
Заробить таку купку
Драхм, їй-богу, двадцять п'ять!

Боже, ти мене сьогодні
Випровадив із безодні,
Змусив шлях отсей обрати!

Тож клянусь: се все недаром
Твоя воля: тож більдаром
Хочу жити і вмирать.

А що ти і пізно й рано
Дбав за мене, то погано
І нечесно б я вчинив,
Якби на такий припадок
Свій звичайний розпорядок
Сеї ночі я змінив.

Та на збитки сим драбугам,
Скупарям і волоцюгам,
Що до мене пхають ніс,
Я сьогодні — не жартую,
Вдвое більше накупую
Всіх присмаків, хай їм біс!»

Так собі, додому йдучи,
Міркував Бассім наш ручий,
А як в хаті своїй став,
У буденне перебрався
І на торг собі подався,
Йдучи, весело свистав.

Тут удвое — хлоп силенний —
Понад свій бюджет щоденний
Видав десять драхм, як дріт;
Вже смеркалось, як з думками,
Опакований клунками,
До своїх допхавсь воріт.

ПІСНЯ ОДИНАДЦЯТА

Ніч. Халіфу знов не спиться,
Все Бассім наяві сниться:
«Що то робить неборак?
Як там смакувала кара?»
Ось він кличе Джіафара
І до нього мовить так:

«Як міркуеш, Джіафаре,
У яким настрою варе
Є тепер наш друг Бассім?»

Д ж і а ф а р

Пане, у такому настрою,
Що такого б я порою
Не бажав собакам всім.

Вранці сорому наївся,
В п'яти здорово нагрівся,
Що ще й досі десь пече;
А тепер чуприну чуха,
В темі сидить і тільки слуха,
Як помалу час тече.

Мисль одна у нього старша:
В животі кишки гнуть марша,
Горло страшно пересхло.
Там-то десь бурчить та лає,
Нам на голови бажає
Трясцю, гризь і всяке зло!

Х а л і ф

Справді, так воно достоту!
Аж збудив ти в мні охоту
Ще й сю ніч до нього йти:
Сього тура у берлозі,
В такій прикрості й тривозі,
Хоч разок підстерегти!

Д ж і а ф а р

О володарю всіх вірних!
Хай тобі з скарбниць безмірних
Все добро дає аллах!
Та прошу тебе з сльозами:
Не йди більш до тої ями!
Не наводь на мене страх!

Бо коли сей розбишака,
Грубіян і забіяка,
У добрі таке нам товк,
То чого ж від нього ждати,
Коли буде злий, завзятий
і голодний, наче вовк?

Х а л і ф

Все се так, візире любий,
Та я не боюся згуби,
А бажання не дріма,
Ну-ко, все зладь до дороги,
Се тобі наказ мій строгий,
Сперечатися дарма.

Д ж і а ф а р

То бодай, мій світлий царю,
Нині не ходім без дару.
Адже тямиш, вчора він
Нас як скупарів неславив.
Варто взяти дещо страви
Й занести там на поклін.

М е с р у р

Страви! Сьому ненажері!
Радше вислать до вечері
Його самого к чортам,
Таж три ночі він давився,
Їв, і пив, і веселився,
А не дав ні крихти нам!

Х а л і ф

Добре, Джіафаре милий.
Гей, Месруре! Йди в сій хвили
В нашу кухню й наברי
Щонайліпших страв і м'яса.
А вважай набрати маса,
Щоб наїлись хлопи три.

За годину по тім слові
Страви вже були готові,
А халіф, і Джіафар,
І Месрур знов перебрались
За купців і поспішались
В темне місто на базар.

А з базару далі жваво
Вуличками вліво, вправо
Аж туди, де жив Бассім.

Бачать здалека, і зирять,
І очам своїм не вірять:
ТЬфу! освітлений весь дім!

Наближаються на волос —
Го, Бассімів любий голос
Аж лунає: «Я Бассімі!
Там на небі честь аллаху,
На землі не маю страху,
Дулі тичу в ніс усім!»

Став халіф. «Що за причина?
Сей поганій пиячина
Чи собі жартує з нас?
Я халіф — і бачте диво!
Моїй власті неможливо
Прикрутить його на час!

Слухай, любий Джіафаре,
Я дізнатись мушу варе,
Де він гроші нині взяв?
Бач, потвора та безбожна!
Як співа! Сказितись можна!
Взір для всіх таких роззяв!»

Джіафар не рад тій вісти:
До медведя в гавру лізти
Й до Бассіма — все одно.
Та перечитись — не платно.
Він застукав делікатно
У Бассімове вікно.

«Хто там? — чути крізь віконце
Грубий голос. — Щоб вам сонце
Не світило ні на п'ядь!
Певно, знов ті дамасценці —
Трясця їх поганій неньці! —
Лізуть ніч мені псувать!»

Д ж і а ф а р

Ні, Бассіме, любий друже!
Ти на нас не сердься дуже,
Не ганьби нас і не гудь!

Завтра вже нам в путь збираться,
І прийшли ми попрощатися,—
Тож впусти нас, ласкав будь.

Б а с с і м

Відколи я друг ваш любий?
От ідіть до чорта в зуби,
Ще й візьміть прощання те:
Хай вам голови облізуть,
Пси по смерті марша ріжуть,
Двір будяччям заросте!

Д ж і а ф а р

О Бассіме, чи ж не сором
Нас прощать таким докором?
Ми ж по щирості прийшли
На розмову на миленьку
Й невеличку, й немаленьку
Ми вечерю принесли.

Б а с с і м

Ви вечерю? Як рак чихав!
Щоб ти по тій правді дихав!
Десь би в лісі вовк іздох!
А втім, що мені до того!
В мене нині доста свого,
Накормив би ще зо двох.

Д ж і а ф а р

Ні, Бассіме, даром божим
Так помітувать не можем:
Що для тебе принесли,
Того нам назад не брати,
Се вже мусиш ти прийняти,
Щоб задарма ми не йшли.

А не хочеш нас впустити,
Зволь лиш шнур з вікна спустити,
Ми тобі прив'яжем кіш.
Ну, пристав Бассім, цікавий,
Що приносять сі роззяви!
Певно, огірків за гріш.
Шнур спустив — і тягне живо.

В кіш заглянув: що за диво!
Там фазани, орябки,
Куропатви, мармелади,
Конфітури для принади,
І горіхи, і сливки.

«Що,— гукнув він,— за помана?
Певно, де в якогось пана
Кухню обікрали ви!
Бо платить за все те гроші,
Се вам, скупарі хороші,
Не прийшло до голови».

Д ж і а ф а р

Ні, Бассіме! Коб здорові,
Ми є люди гонорові.
Як прийняв наш хліб та сіль,
Гріх би був тобі незмитий
Нас до хати не впустити
І прогнати геть відсіль.

Сим Бассім наш удобрухавсь.
Трохи ще бурчав і чухавсь,
Далі двері він відпер,
Гостей запросив до хати,
При столі просив сідати.
«Ну, погостимось тепер!

Бачте,— мовив,— любі гості:
Й пес не йде на голі кості,
Суха ложка рот дере,
Як до мене ви голіруч,
Я вам тим же, ще й обіруч,
Сиплю мокре за сире.

А як я сьогодні бачу
Преподобну вашу вдачу,
Що ви люди людяні,
То вже й дурень тее знає:
Сама честь тут вимагає
Бути чемним і мені.

Прошу, сядьте, пийте, їжте!
Щось веселого повійте,

Бо я нині дуже рад.
Випить хочеться в компанії,
Заспівати пісні п'янії...
Ну-ко, шулем! Бий вас град!

Знаєте, сьогодні в мене
Був деньок... Ой рідна нене!
Як жию, в такому не був.—
Я кобеля та за возом,
Я трепався, тратив розум,
Думав: бог мене забув.

Та проте аллах великий
Весь той глум і клопіт дикий
Повернув на благодать.
Головна річ, щоб держаться,
Лихові не піддаваться,
Туск до голови не брать.

Знаєте, сьогодні в суді
Був я у такій паскуді..
В п'яти били... фе, скандал!..
Бачилось; згорю зо стиду!
Бачилось: не вкажу виду,
Десь западусь у провал.

А проте — тут б'ють, кров бризька,
А в вухах, мов муха зблизька,
Пісенька одна дзвенить:
Гарна пісенька, жартлива,
Мов віщує, що ся злива
Зміниться, мене за мить.

І ся пісня, злата муха,
Не вступається з-над вуха
І дзвенить, бринить весь день.
Прошу, іжте! Я ж, як знаю,
Вам сю пісню заспіваю,
Ось послушайте лишень!»

Б а с с і м о в а п і с н я
Десь в далекім краю
Був собі султан,

Для своїх підданих
Дуже добрий пан:
У своїй палаті гуляв дні і ночі,
Ніхто його в краю не бачив на очі,
Крім його дворян.

Та одного разу
Всіх султанів взір
Вийшов погуляти
Трохи на простір;
Ходив вулицями, ходив на базари,
Не йшла з ним сторожа, ні жадні жандари.
Лиш один візир.

На однім базарі
Здибав він купця,
Сей прийняв султана,
Знає, за чужинця.
Привітав їх чемно, проводив часину...
«Прошу вас, панове, на малу гостину
До свого двірця».

Був дворець багатий,
Зала не мала;
От купець приводить
Гостей до стола, —
Свиснув, плеснув, і вже в штири лави
П'ятсот мисок прерізної страви
Служба нанесла.

До купця султан наш
З подивом рече:
«Пане, певно, гостей
Ждеш ти більше ще?» —
«Ні, — купець відмовив, — я не жду нікого». —
«То хто ж для трьох люда страв смачних так
много
Варить і пече?»

Тут купець із місця
Схопився нараз,
Трахнув султанові
Прегіркий ляпас.

«Чи ж я тобі, друже, велю все те з'їсти?
Заживай, що воля, про решту не бійсь ти!
Так ведеться в нас».

Аж свічки заблисли
Султанові з віч.
Каже до візира:
«Справедлива річ!
Я спитав нечемно!.. Мусиш пригадати,
Як би йому чемно той ляпас віддати
Хоч на другу ніч!»

«Пане,— відмовляє
Султану візір,—
Запроси на завтра
Ти його в свій двір
І застав вечерю ще більшу й смачнішу,
А як він здивуєсь, ще йому острішу
Заушку відмір».

На розумну раду
Тут султан пристав
І купця на завтра
К собі запрохав.
Надійшов купчина. Цар до столу просить...
Цар дав знак, і служба носить, носить, носить—
Аж тисячу страв.

«О, хвалити бога! —
Купець промовля. —
От такий достаток
Гідний короля!
У такім достатку дай бог тобі жити!
Він душу підносить, тілу дає сити,
Очі звеселя!»

І прийнявся їсти
Преспокійно всмак,
А як наситився,
То промовив так:
«Хвала господеві, господарю слава».
А султан візиру: «Се погана справа!
Так не йде ніяк!»

Мудро він говорить.
За що ж його бить?
А я конче мушу
Свій ляпас помститись.
Як мені не знайдеш доброї причини,
То от тобі слово: ще сеї години
Підеш в землю гнить».

Рік візир: «Як встанеш
Від вечері, вмиць
Дай рушник і воду
Йому руки вмиць.
Він опресь: «Се ж честь вже маю завелику...»
Ти тоді щосили трахни його в пику:
«Не вам мене вчить».

На розумну раду
Тут пристав султан:
Гостю по вечері
Дав рушник і збан.
«О, спасибі, пане! — мовив гість і вмився.—
Щоб потік ласк божих так на тебе лився.
Чемний з тебе пан!»

Султанові в серці
Аж клекоче злість.
Заставляють каву,—
Сів спокійно гість.
А султан візиру: «Слухай! як в сій хвильці
Не найдеш притоки дати йому по пиці,
То звір тебе з'їсть».

Рік візир: «Він швидко
Схоче геть іти,
Ти раба покличеш
Його провести.
Винайди причину, вихопи тростину,
Бий раба по плечах, торгай за чуприну,
Кров йому пусти.

Гість озветься: «Пане,
Вибач бідаку!
Чим же ж він на кару

Заслужив таку?»
Ти тоді порядно хляп його в лице:
«Се мій раб! Я мушу вчить його! Чи ж це
Вам не по знаку?»

На розумну раду
Знов султан пристав
І раба покликав,
Бить його почав.
А гість каже: «Пане, бий що маєш сили!
Слуги б попсувались, якби їх не били!
Бий, сам бог казав!»

Та тепер візир вже
Довше не стерпів.
«Друже, май же серце! —
Гостю він повів,—
Попроси у пана, щоб змилосердився!
Бач, нещасний хлопець кров'ю вже облився,
Майже помертвів».

Ех, як до візира
Гість простре кулак,
Як в лице талапне,
Аж візир прикляк!
«Як ти смієш, пане, в сюю річ мішатися?
Пан раба навчає добре справуватися,—
Се похвалить всяк».

Тут султан не втерпів,
Реготати став.
«Ну, візире бідний,
Ось і ти дістав!
Ну, подай же руку! А ти, купче, другу!
Прощаю непослух, а тобі наругу,
Бо ти слухність мав».

Не коротко се тривало:
Тішився халіф немало
При Бассімових піснях;
Перші півні вже пропіли,

Зорі блідли й червоніли,
Теплий вітер з моря тяг.

Д ж і а ф а р

Любий друже наш, Бассіме!
Півгодинки ще — і всі ми
Розійдемось, і бог зна,
Чи побачимось коли ще!
Тож прошу тебе, вволи ще
Просьбу, що в нас єсть одна.

Розповіж, які ти нині
Перебув пригоди дивні!
Свою добрість доверши!
Щоб гебе нам не забути,
Добрим словом все спімнути,
В своїм сидячи коши!..

Б а с с і м

Щоб вас радше застовпило,
Ваші очі засклепило,
От що я скажу тобі!
Через ваші клятї очі
Вся біда мене толочить,
Мов собаку у юрбі.

Двадцять літ я жив, як в раю,
Ні про що, було, не дбаю,
Лиш про власне ремесло,—
Аж нараз все щезло к кату,
Скоро вас в мою кімнату
Якесь лихо наднесло.

Ви вrekli мене, пагуби!
Через вас той кривоклубий
Наш халіф мене ганя,
Мов з попівського закляття,
Від заняття до заняття,
Мов піскарського коня.

Але дзусь вам всім у вічі!
А халіфу дзусь і двічі!
Ось я вип'ю! Ось і з'їм!

Всі нещастя і пригоди
На добро мені виходять,
І я все собі Бассім.

От і нині! Таж, їй-богу,
Ще ніколи ні на кого
В одній днині не сплило
Стільки зла і стільки щастя!
Слухайте —наскільки дасться
Розказать, як що було!

І, розсівнився вигідно,
Зуби вмивши відповідно,
Він почав усе казать,
Як спіткала в суді кара,
Як убрався за більдара
І як драхм дістав аж п'ять.

«А таку діставши плату,
Я в халіфову палату —
Будь-що-буде,— почухрав.
От де я навидівсь дива!
Не повіриш, хоч правдива
Буде повість моїх справ.

У великому салоні
Сам халіф сидів на троні,
А від нього блиск аж б'є.
Чемний пан, хоч і мій ворог,—
Перед ним лизати порох —
Ні, се діло не моє.

Джіафар при нім був бравний.
Із лиця собі й постави
Подобав на тебе він.
Звісно, дрібку! Він пан, дука,
А ти голиш, підла штука,
Костогриз і макогін.

І Месрур там вештавсь чорний,
Весь у золоті, моторний,
На устах приязний сміх —
Не такий, як се страшило,

Що лиш би гарахнуть в рило
Й зав'язать, мов чорта, в міх».

Так він плів ім теревені
Про гонори незміренні,
Які там йому були,
Як халіфській більдари
Йому почесні складали
І пригістника дали.

Повідав, як грав роль пана,
Як гостився у Отмана,—
Аж халіф трохи не тріс
Зо сміху; скінчив словами:
«Бог зі мною! Дідько з вами!
А халіфу дуля в ніс.

І се все мені недаром!
Від сьогодні я більдаром
Так і лишусь при дворі.
Най халіф що хоче мовить,
Але тут мене не зловить,
Наче рака у норі».

«Славно, славно, любий друже!
Се придумав зручно дуже,—
Так халіф йому сказав.—
Ну, спасибі! Звеселив нас!
А тепер коб ти пустив нас!
Нам прощатись час настиг».

«З богом! З богом! І без прощі!
У болото, в дебрі й трощі
Йдїть, де ваш проклятий дім!
Най вам бог не дасть потіхи,
На дорогу бід три міхи,
Хай за вами лусне грім!»

Так чемненько попрощались
І, регочучи, забрались
Від Бассіма гості геть,
А він двері ще засунув,
Відвернувся, сильно плюнув:
«Тьфу, щезайте в очерет!»

ПІСНЯ ДВНАДЦЯТА

Достига під серп пшениця,
Дожида дівчина Гриця
Й барвінкового вінця,
Жде рільник на добре жниво,—
Так і пісня ся щасливо
Добігає до кінця.

Наче річка та лугами
Між рясними берегами,
Вона, в'ючися, плила,
Тут глибоко, там плитенько,
Тут шумливо, там тихенько,
Поки до Дністра дійшла.

А Дністер — той час нестійний —
Її вхопить у обійми
І у море понесе.
Як затопить — не дивниця!
Там і всім нам опиниться,
Там з часом затоне все.

Та нам, мушкам однодневим
Над вод дзеркалом рожевим,
Се байдуже. Нумо знов
В танець! Що халіф там творить.
І що Джіафар говорить,
І куди Бассім пішов?

Вийшов цар із-за котари¹.
Против нього всі більдари
Поставали в два ряди.
Глипнув цар: Бассім між ними
Під стовпами кам'яними.
«Тут ти? — мислить.— Ну, пожди!»

Зараз Джіафара кличе,
Сей перед царське обличчя
Вийшов, кинувсь на лице.

¹ В багатих домах на Сході, а також і в царських палатах замість дверей усередині висять багаті килими, або котари.

«Джіафаре, — рік владика, —
Глянь, Бассімова он пика!
Ну, тут він нам не втече!

Клич мені сюди Османа,
Від більдарів капітана!»
Став Осман, схилив лице
І мовчить. Халіф питає,
Кілько він більдарів має?
«Тридцять, пане як усе.

З них десяток по три доби
У палаті варту робить,
Потім другий по черзі».
«Я хочу, — халіф товкмачить, —
Нинішній десяток бачить
І оглянуть наборзі».

Капітан склонився низько,
До більдарів скочив близько,
Мовив голосно до них:
«Гей, більдари, пан всіх вірних
Кличе всіх вас, слуг покірних,
До очей своїх ясных!»

Всі більдари, мов без тями,
В залу рушили рядами,
Мусив з ними і Бассім.
Та жижки його трусяться,
В голові думки вертяться:
«Що то буде нам усім?»

Вчора огляд був у суді,
І скінчилось на паскуді,
Але нині — боже мій!
Чим-то нині се скінчиться?
Адже нині се гірчиця,
А вчорашне — був олій!»

Цар тим часом взяв нашвидку
Першого з ряду на спитку.
«Хто ти?»

Б і л ь д а р

Царю, звусь Ахмет.
Абдаллахом звався мій тато,
І беру за службу плату
Десять золотих монет.

Х а л і ф

А давно ти в службі царській?

Б і л ь д а р

В чесній службі тій більдарській
Батько мій був тридцять літ;
Я по нім настав на сьому
І ось десять літ вже тому
Служу вірно, як і слід.

Х а л і ф

Добре, сину! Не змінився!
Тої правди все держися.
Віри й честі не ламли!
А тепер скажи ти, другий,
Як зовешся, за услуги
Що береш і відколи?

Отже, другий наблизився,
До землі царю вклонився
І говорить, що і як.
Та Бассім уже не чує,
Остовпів, глядить, міркує,
В яку пастку він заляк.

«О аллаху милосердний!
Що то я зроблю, мізерний?
Се ж загиблиця моя!
І не то що з кістями, з салом,
Але з стидом і скандалом
Пропадати мушу я!

Таж як буде цар питати:
«Як зовешся?» — то брехати
Неможливо! «Я Бассім,
Я коваль», — скажу... О боже!

А він скаже: «Гей, небоже,
А чого ти вліз в мій дім?»

Ну, пропасти, то пропасти, —
Але скажуть: «Може, красти
Ти у царський двір заліз?»
Господи! Подай підмогу!
Відверни ще сю тривогу, —
То піду спасатись в ліс».

Ось вже ближче, ближче проба...
А халіф усе спідлоба
На Бассіма погляда
Та аж душиться зо сміху
І сердечну має втіху,
Що така йому біда.

Вже остатнього між всіма
Розпитав і на Бассіма
Спокійнесенько кивнув.
Та сей бідний неборака
Став, затявся, мов ломака,
Наче сам себе забув.

Х а л і ф

Гей, більдаре, що так тужиш?
Як зовешся? Довго служиш?
Кілько маєш ти платні?
Знов Бассім стоїть, як ступа!

К а п і т а н

(стиха)

Ну, ти, смотолоко глупа,
Що стоїш, немов у сні?

Б а с с і м

(немов прокидаючись)

Га? Що? Як?

Х а л і ф

Як звешся, друже?

Б а с с і м

(у великім страсі)

Царю мій, невже так дуже
Рад ти знать мое ім'я? *(Сам до себе)*
Боже, зглянься на розпуку!
Адже ж на смертельну муку
Сам себе тут видам я!

Д ж і а ф а р

Гов, більдаре! Що гадаеш?
Як халіфу одвічаєш?
Ближче приступи сюди!
Просто стій, дивися сміло,
Одвічай як слід про діло,
Бо дограєшся біди.

Б а с с і м

(несміло поступає наперед)

Я... татунцю Джіафаре...
Най мене сам пан біг скаре,
Коли я що або що...
Тут не то що... годі знати...
Що до чого... одвічати
Не бажаю ні за що.

Х а л і ф

Гарно, синку, се сказав ти,
Щиро, мудро, після правди.
То скажи нам ще одно:
Хто був батько твій і дід твій?
Чи більдарами був рід твій?
Сам ти служиш як давно?

Б а с с і м

Рід мій... рід мій... о, їй-богу!
Здавна... мать його за ногу!...
В неперерваній черзі...
Пра-пра-пращур мій Бар-Гарун.
Повідають, був більдаром
Ще у Ноя в ковчезі.

Мій прапрадід був бильдаром,
Також прадід був бильдаром,
Був бильдаром батько й дід,
Бабка тож була бильдаром,
Мати тож була бильдаром,—
Був бильдаром весь мій рід.

Тут, хто був у царській зали,
Реготались дуже стали,
А Бассім немов зомлів:
Чув, що сам язик у роті
Біга по своїй охоті,
Та спинить його не вмів.

А халіф стоїть, не писне,
Хоч і сам трохи не трісне
Зо сміху. Та ось двірня
Стихла; він став знов питати:
«Ти бильдар! а скільки ж плати
Побираєш ти щодня?»

Б а с с і м

(у крайній розпучі)

Пла... пла... плати? Що вже плати?
Кажеш голову утяти,
То байдуже. А в тюрму —
Хай і так. А в міх та в воду,
Навіть сього тобі зроду
Тож за зло я не візьму.

Х а л і ф

Славно, сину! Річно, значся,
Маєш ти дукатів двадцять
І щодня печені фунт.

Б а с с і м

(витріщаючи очі)

Та... дукати... що й казати...
Е, свистати на дукати!
А печеня — ось що грунт.

Х а л і ф

Ну, тепер, мої бильдари,
Хочу бачить, чи для карі
Злим у вас міцна рука.

І швиденько шле трабанта
До темниці коменданта,—
Заповідь йому така:

«Трьох злочинців, що за вбійства,
За розбої і злодійства
Вже засуджені були
І віддавна ждали смерти,
Має зараз тут приперти,
Щоб тут кару прийняли».

Не пройшло хвилин багато,
Аж іде тюремний «тато»
І злочинців страж веде,
Руки ззаду пов'язавши,
Ший геть повідкривавши,
Щоб було рубати де.

Ось перед халіфом стали,
Очі сумно попускали,
А халіф до них рече:
«Чи то ви ті бузувіри,
Що робили зла без міри?
О, та кара не втече!»

З л о ч и н ц і

О, владико правовірних!
До тих злочинів безмірних
Гнав нас, знать, отець змії!
В жалю й скрусі тут ми нині:
Покараєш — га! ми винні,
А простиш, то ми твої.

Х а л і ф

Ні, не ждїть собі пощади!
На те зло немає ради
Іншої, окрім меча.

Гей, Ахмете, ну, щосили
Зараз першому в тій хвили
Голову знеси з плеча!

Злодій клякнув, похитнувся,
Та Ахмет лиш замахнувся,
І скотилась голова.

«Ось, владико правовірних,
Кара злочинів безмірних:
Кров булькочеться жива».

Х а л і ф

Добре так. Життя погане —
Й смерть погана. Ну, Османе,
Ти вчини другому так!
Злодій ще не озирнувся,
Та Осман лиш замахнувся —
Ані пікнув неборак.

Х а л і ф

Ну, а ти, більдаре статний,
Що був на черзі остатний,
Свою зручність покажи!
Вийми з піхви меч без ляку
І отсього розбишаку
Зараз трупом положи.

Якби грім при ньому вдарив
Чи окріп його ошпарив,
Не злякався б так Бассім.

«Матінко моя ти мила!
Ось моя остатня хвиля!
Ну, пропав же я зовсім!

Як же меч мені виймати,
Як розбійника стинати,
Коли се пальмовий бук?
Горенько! Тут хоч розсядься,
То з життям тра попрощатся.
Ще зазнати стиду й мук».

Х а л і ф

Гей, більдаре, що міркуєш?
Чи ти приглухий, не чуєш,
Що я дав тобі приказ?

Б а с с і м

Чую, батеньку... їй-богу...
Та на вічну дорогу
Лагоджусь... та я сей час...

Х а л і ф

Вийми з піхви меч, говорю,
Замахни ним сильно вгору,
Сьому голову зітни!
А Бассім стоїть, мов чіп,
І оглух враз, і осліп,
Винуватий без вини.

Тут Месрур його в бік штуркнув
І до нього стиха муркнув:
«Що ти, хлопе, стуманів?
Слухай царського наказу,
Бо тебе велить відразу
Розідрати пів-на-пів».

Б а с с і м

Га! Що! Батечку владико!
Я би на такеє лико
Обнажав свого меча?
В мене меч страшенно блиска:
Лиш раз блисну, розбійницька
Впаде голова з плеча.

Приклякни ти, лиходію!
Маєш віру і надію
В ласку божу? Говори!
Помолися уостанне,
Нам усім віддай прощання,
Піднеси дух догори!

Злодій кляк, почав молитися,
А Бассім стоїть, мов злиться,
Сам міркує, що робить?
Страшно заверта очима,
Вправо, то наліво блима,
Далі так стає говорить:

«Чоловіче ти безрідний,
Настає твій час послідний,
Що у ад тебе знесе!
Мов, чи що признати маеш?
Говори, чого бажаеш?
Я зроблю для тебе все.

Жадним трудом не згордую:
Як голодний — нагодую,
Як прагнущий — напою,
А як ти невинуватий —
Я гріха не хочу мати,
Я невинного не вб'ю».

З л о ч и н е ц ь

Я невинуватий, пане!

Б а с с і м

Брешеш, сім'я ти погане!
Хочеш вибредхатись? Ні!
На ті штуки сам я сильний,
Маю спосіб неомпльний,
Як кінця дійти бредхні.

«Царю,— мовить Бассімище,
До царя дійшовши ближче,—
В нашім роді є секрет.
Він іде на сина з батька,
А мені небіжка бабка
Сей передала предмет.

Бачиш: меч сей непоказний!
А він свідок є виразний
Силл божої. Досіть
З піхви лиш його добути,
Над злочинцем замахнути,—
Голова його злетить.

Та коли сей нещасливий
Вирок мав несправедливий
І не випел лютних мук,

То сей меч, із піхви взятий,
Замість голову відтяти,
Зміниться в пальмовий бук».

Х а л і ф

(душачи в собі сміх)

Ну, давай робити пробу!
Покарай погану злобу,
А невинність заяви!
Вирви з піхви меч свій сміло
І отесе грішне тіло
Відсічи від голови!

Тут Бассім махнув піхвою
Над злочинця головою,
Потім меч із піхви смик!
«Чудо, царю наш багатий!
Бачиш, він невинуватий.
Із меча зробивсь патик!»

Тут загальний сміх піднявся,
А халіф, так той тримався
Аж обіруч за живіт.
Та Бассім стоїть завзятий:
«Злодій сей невинуватий,
Гпнути йому не слід».

Х а л і ф

Добре, друже, вільний буде.
Та скажи нам, що за люде
Дамасценські ті купці?
Чом до себе їх пускав ти?
Що за діло з ними мав ти?
Як розстався накінці?

Тут Бассім затріпотався,
Всього зразу догадався
Та й додолу грим-бабах:
«Царю мій, я винуватий!
Вели голову відняти,
А то вб'є мене сам страх».

Х а л і ф

Добре, я й на те пристану.
Ну-ко, друже, дай Осману
Свого дивного меча.
Коли винний ти, то з бука
Станесь острая шаблюка,
Голову знесе з плеча.

Регіт, сміх... Осман хапає,
Знов із піхви добуває —
Бук пальмовий. Регіт, сміх...

Х а л і ф

Га, невннен! Та ось кара:
Будеш в мене за більдара,
Поки літ подовжнить біг.

ЕПІЛОГ

І кінець? Велика ласка!
Що ж брати! Арабська казка
Так, як і рутенський дух,
Кращого кінця не знає,
Як коли героя впхає
В мундур, поміж царських слуг.

Ах, бо ж люба річ служити!
Мундур так вигідно шитий,
Пенсія так точно йде!
А ще почесні й гонори,
Хліб готовий до комори,
Ще й авансик далі жде.

Ах, як любо бути лояльним,
Над добром радить загальним,
Знавши, що воно й т в о є!
Але що найкраща новість,
Так се те, що чисту совість
Служба царська дає.

Простий чоловік, звичайний
Трибунал якийсь потайний

Носить у душі раз в раз:
Чи що зробить, чи що скаже,
Вже його сумління враже
Гнобить, мучить кождий час.

Царському слугі чудово!
Кожде діло, кожде слово,
Кождий поступ — не його.
Все він робить по наказу,
Волі власної ні разу
Не потрібно до того.

І спокійний. Кажуть дерти,
Бити, мучити до смерти,—
Він усе зробив — і прав!
Ще й заслугу з того має:
Вірно службу відбуває,
Як цареві присягав.

От в такім-то обичаю,
В мундуровім тихім раю
Опинився наш Бассім.
Казка тут його лишає,
Та мені щось шепче, шпає:
«Ладно се, та не зовсім!»

І почав я міркувати,
По гісторіях шукати,
Поки не набрів на шлях:
Що з Бассімом далі сталось
І чи любо там здихалось
На халіфових хлібах.

Ось що каже літописець:
Був нещасний рік і місяць,
День, сотворений на страх,
Коли в серце Ер-Рашіду
Думку лютюю без стиду
Положив був сам аллах —

Думку люту та жорстоку!
Вислати від свого боку
Джіафара на той світ,

Йому голову відрізать
І з ним враз побить, повішать,
Потопить його весь рід.

Отоді були в Багдаді
Всі бильдари дуже раді,
Бо їх меч не спочивав,
А в невинній крові мився;
Зате кожний збагатився.
Бо з побитих все здирав.

Отже, сталась в тому літі
Річ нечувана на світі.
До царя один бильдар
Наблизився, поклонився,
І стояв, і вниз дивився.
«Що тобі?» — питає цар.
«Царю, — мовить сей, — їй-богу,
Поблагослови в дорогу».

Х а л і ф

Хочеш в Мекку мандрувать?

Б і л ь д а р

Ні, вже...я по іншій части:
На розпуття йду я красти,
Грабувать і розбивать.

Х а л і ф

Що се, ти здурів, небоже?

Б і л ь д а р

Знаю, царю, що негоже
Добру школу покидать;
Та я вже навчивсь доволі,
І кортить мене на волі
Іспит із науки здать.

Х а л і ф

Що за іспит? Що за школа?

Б і л ь д а р

Царю любий, правда гола!
Адже те, що тут було,
Що в більдарській службі взнав я,
Се — інакше б не назвав я —
Розбійницьке ремесло.

Лиш одна різниця скромна:
Збій на шляху — голь бездомна,
Звір, не певний свого дня;
Знає, що, попадєся в руки,
Не мине страшної муки,
Гака, і сокири, й пня.

А більдар твій розбиває,
Мучить, ріже й добре знає,
Що за се й похвалять ще...
Ні... Благослови в дорогу
Або вбить вели! Йй-богу!
Бо твій мундур страх пече.

На таку промову дику
Жалість цар почув велику,
Відвернувся від двораків,
Щось мов жвав, і мняв, і ликнув,
Потім до більдара крикнув:
«Забирайсь до сто дідьків!»

І більдар пішов. Від того
Дня і слід застиг. Про нього
Всякий слух пропав зовсім.
Стільки літописець. Діло
Ясне, й я скажу се сміло:
Сей більдар — то був Бассім.

Радуються бджоли цвіту,
А селянські діти літу,
А п'яниця хапатні;
Рад спочинкові челядник,
Рад авансові урядник,
А виборам всі хруні.

Рад прожора повній мисці,
А мужик розумній книжці,
Тьмі кромішній езуїт;
Рада миш котячій смерти,
Рад жандарм нас всіх заперти,
Рад великодню весь світ.

Радий ярмаркові паяц,
Рад витрішкоокій заець,
Вискочивши із тенет.
Так сю казку закінчивши,
Чесних слухів не вразивши,
Утішається й поет.

МОЙСЕЙ

ПЕРЕДМОВА

Подаючи громаді наших читачів мою поему «Мойсей» другим виданням, вважаю потрібним зазначити поперед усього, що се видання значно дешевше від першого, вже розпроданого, і являється в тексті незмінним, з виїмком кількох дрібних поправок.

Тому, що моїй посмі пощастило настільки, що вона стала предметом лектури учеників та інтерпретації вчителів у деяких руських гімназіях, а також предметом ближчої уваги деяких наших літературних критиків, варто зазначити факт, що, ставлячи не раз питання про джерела сеї поеми, ніхто з тих руських інтелігентів не звернув уваги на властиві і самим змістом вказані її джерела, але майже кождий, як се покажу далі, шукав їх деінде, звичайно, там, відки я не взяв нічого.

Моя поема основана майже вся на біблійних темах, отже, що ж природніше для кожного критика, як пошукати тих джерел у Біблії і порівняти їх із тим, що я зробив із них? Се якраз досі не прийшло на думку ні одному з критиків моєї поеми. Знак, що Біблія лежить далеко поза кругом їх духовних інтересів.

Основною темою поеми я зробив смерть Мойсея як пророка, не признаного своїм народом. Ся тема в такій формі не біблійна, а моя власна, хоч і основана на біблійнім оповіданні. Із біблійних книг Старого завіту про смерть Мойсея оповідає лиш одна книга так званого П'ятикнижжя, що по-грецьки зветься Девтерономіон, а по-церковнослов'янськи Второзаконіє. В тій книзі первісне оповідання про смерть Мойсея розірвано на дві часті: перша міститься в розд. XXXII, зачало 48—52, а друга в розд. XXXIV, зач(ало) 1—8. Ось се оповідання в пере-

кладі з критичного французького перекладу Едварда Райса¹ на нашу мову. В гранчастих скобках подаю свої доповнення до тексту.

«Того самого дня вічний промовив до Мойсея отсими словами: «Вийди на гори Гарабім, на гору Небо, що [здіймається] над краєм проти Моава-Єрихона і позирає на край Канаан, який я даю на власність дітям Ізраїлю. Ти вмреш на тій горі, на яку вийдеш, і будеш злучений зі своїми [предками], так як твій брат Агарон умер на горі Гор і злучився зі своїми [предками] за те, що ви були непослушні супроти мене перед синами Ізраїлю над водами Мерібат-Кадеша в пустині Сін, за те, що ви не вшанували мене посеред синів Ізраїлю. Тому ти побачиш перед собою сей край, але не ввійдеш до нього, до краю, який я даю синам Ізраїлю».

Мойсей вийшов із рівнин Моава на гору Небо, на вершок Пізга, що дає вигляд на Єрихон, і вічний показав йому весь край: Гілегад аж до Дана і всю [околицю] Нефталі, територію Ефраїма та Менаше і весь край Іуди аж до західного моря, і південь, і рівну околицю Єрихона [пальмового міста] аж до Согара. І вічний мовив до нього: «Отсе край, задля якого я поклявся Авраамові, Ісаакові та Якову, мовлячи: «Даю його вашому племені». Я показую тобі його, але ти не ввійдеш до нього».

І Мойсей, слуга вічного, вмреш тут у краю Моава, як се сказав вічний, і його поховали в долині в краю Моава недалеко Бет-Пегора, і ніхто не знає про його гріб аж до сього дня. Мойсей прожив 120 літ до своєї смерті; його очі не слабли, і сила не опустила його тіла. І сини Ізраїлю оплакували Мойсея на рівнині Моава протягом 30 днів, і таким способом відбули по нім повну жалобу».

Із сього оповідання бачимо, що Мойсей умер у неласці ізраїльського бога, який перед смертю докорив йому тим, що він не вшанував його відповідно перед синами Ізраїлю. В моїй поемі се діло поставлено зовсім інакше: смерть Мойсея на вершині гори в обличчі бога мотивована тим, що його відіпхнув його власний народ, зневірений його 40-літнім проводом і сумним станом

¹ Edouard Reuss, *L'histoire sainte et la loi* (Pentateuque et Josué). Tome second. Paris, 1879 (La Bible, traduction nouvelle, avec introductions et commentaires. Ancien Testament, troisième partie), стор. 353—4; 361—2.

обіцяного краю, який треба було тяжкими зусиллями здобувати на численних дрібних канаанських племенах і який надто, як се виказали новіші історичні відкриття, в ту пору, коло 1480 р. пер(ед) Хр(истом), був під протекцією єгипетських царів.

Речення біблійного оповідання про похорон Мойсея в оригінальнім тексті не зовсім ясне, і пізніші жидівські коментатори доповнюють його так, що бог умертвив його своїми устами, цілуючи його, і що ангели поховали його тіло в невідомім місці або, по іншим переказам, перенесли на небо, де воно держиться ціле й незіпсоване так само, як тіло пророка Ілії. Я в своїй поемі полишив хвилю смерті Мойсея за поетичною заслоною.

Те, що сказано в поемі про Авірона й Датана як головних противників Мойсея серед ізраїльського народу, ґрунтується на оповіданні книги Чисел, розд. XVI, у яким, однак, пізніша редакція стягнула до купи два оповідання про події різних часів і різного характеру, а власне, про бунт левіта Кораха та його компанії проти Мойсея й Агарона і про повстання Датана й Абірама з племені Рувима проти Мойсея. Подаю тут текст сього розділу в перекладі на нашу мову за Райсом («Histoire israélite», II, стор. 219—221), кладучи курсивом ті часті оповідання, що відносяться до бунту Кораха, а звичайними буквами ті, що оповідають про Датана й Абірама.

«Корах, син Ісахара, сина Кегатового, сина Левійного, узяв із собою Датана й Абірама, синів Еліаба, а також Она, сина Пелетового, сих [остатніх] Реубенітів, і вони повстали проти Мойсея з 250 синами Ізраїлю, головами громади, людьми визначними, яких кликано до рад. Вони зібралися проти Мойсея й Агарона і сказали їм: «Досить того! Вся громада свята, і вічний серед неї. Чого ж ви підносите себе вище громади вічного?» Почувши се, Мойсей кинувся лицем на землю і промовив до Кораха та його юрби ось які слова: «Завтра вічний покаже, хто належить до нього і хто посвячений приносити йому жертви, а кого він вибере, тому велить зблизитися до себе. Зробіть ось що: візьміть кадильниці, ти, Кораху, і все твоє товариство, і завтра повкладайте в них огонь і кадило перед вічним. Кого вибере вічний, той буде посвячений йому. Досить сього, левіту!» А до Кораха сказав Мойсей: «Слухайте, левіту! Чи не досить вам, що бог Ізраїлю визначив вас із решти громади і ве-

лів вам зближатися до нього, приносити жертви в домі вічного та стояти на чолі громади для сеї служби? А ти і твої брати левіти з тобою, яким бог дозволив зближатися до нього, жадаєте ще бути жерцями? Значить, ти й усе твоє товариство хочете в спілці стати проти вічного? Бо ж Агарон, проти якого ви змовилися, хто він такий?»

І Мойсей вислав покликати Датана й Абірама, синів Еліаба, але вони сказали: «Не підемо! Чи не досить, що ти вивів нас із краю, який опливав молоком і медом, аби морити нас у пустині? Чи хочеш іще зробитися паном над нами? Ти не лише не завів нас до краю, пливучого молоком і медом, не дав нам батьківщини з полями та виноградниками, а ще й хочеш вибрати очі всьому народові? Не підемо [до тебе]!» І Мойсей розсердився дуже і сказав до вічного: «Не приймай їх жертв! Я ж не взяв від них ані одного осла і не зробив нікому з них ніякої шкоди».

Мойсей сказав до Кораха: «Ти й твоя компанія ставтеся завтра перед вічним, стане також Агарон, і кождий із вас візьме кадильницю і вложить у неї кадило, і покладете свої кадильниці перед вічним, ти й Агарон, кождий свою, 250 кадильниць. І кождий візьме кадильницю і вложить до неї огонь і кадило, і постаєте при вході до кивота завіту, так само, як Мойсей і Агарон». І коли Корах зібрав проти них усю громаду при вході кивота, слава вічного явилася перед усею громадою. І вічний промовив до Мойсея й Агарона сими словами: «Відділіться від тої компанії, і я звівечу її у млі ока». І вони кинулися лицями на землю і сказали: «О боже, творче душі в кождім тілі! Коли один чоловік згрішив, чи ж будеш сердитися на цілу громаду?» Тоді вічний промовив до Мойсея отсими словами: «Промов до громади і скажи їй: «Відступіться всі від того місця, де стоїть Корах!»¹

І Мойсей пішов до Датана й Абірама в супроводі ватажків Ізраїлю. І він промовив до громади отсі слова: «Віддаліться від наметів сих злих людей і не доторкайтеся ні до чого, що належить до них, а то пропадете wraz із ними за їх злочин». І вони повідступали від домівки Датана й Абірама геть довкола, а Датан і Абірам поставали при вході своїх наметів зі своїми жінками, діть-

---

¹ Пізніший редактор додає за сим словом іще зовсім невідповідні тут назви Датана й Абірама.

ми та внуками. Тоді сказав Мойсей: «Аби ви пізнали, що бог послав мене сповнити все те, і що се не робиться моєю власною волею,— отсі всі помруть так, як мруть усі люди, а коли їх доля не буде така, як доля спільна всім смертним, то не бог вислав мене. Та коли вічний зробить незвичайне чудо, і земля отворить свою пащечку і проковтне їх самих і все, що належить до них, і вони живі ввійдуть у шеоль [гебрейська назва пекла], ви пізнаєте, що ті люди згордували вічним». І коли він докінчив ті слова, земля розступилася під ними, розкрила свою пащечку і проковтнула їх обох, і їх родини, і всі особи, що належали до них, і все їх майно. І вони живцем пішли в шеоль самі, і все, що належало до них, і земля затворилася над ними, і вони пропали з-посеред громади. І всі ізраїльтяни довкола них розбіглися при їх криках, боячися, аби земля не пожерла їх. *А огонь, кинений вічним, пожер 250 людей, що принесли кадила».*

Як бачимо, сей розділ містить у собі два оповідання, зліплені до купи методом перекладанця і зшиті, так сказати, білими нитками редакційних дописок. Одне й друге оповідання мають на меті укріпити верховенство провідників, уповажнених богом, але коли в оповіданні про Датана й Абірама мова тільки про одного провідника Мойсея, то в оповіданні про Кораха левіти, себто каста духовних, бунтуються проти первосвященика Агарона, домагаючися зрівняння всіх левітів із станом жерців. Коли перше оповідання має виразно політичний характер і б'є на Мойсея як на провідника народу за те, що не додержав своєї обіцянки і не дав народові земельної власності, то друге оповідання зложене, очевидно, в інтересі храмових жерців і для постраху левітів, аби не домагалися рівного права з жерцями. Коли звернемо увагу на історичні відносини, серед яких могли повстати оба ті оповідання, то нам відразу стане ясним, що оповідання про Датана й Абірама мусило повстати в часі племінної незалежності гебрейського племені, коли те плем'я, бідуючи в своїй новій вітчизні, в боротьбі з канаанітами з жалем могло ще споминати свій побут у Єгипті. Натомість друге оповідання веде нас у часи нового храму по повороті гебреїв із вавілонської неволі, і то в досить пізні часи, коли перевага жерців над загальним левітів не була ще так укріплена, як за часів Христа. Те, що я сказав у поемі про Датана й Авірона, ширше

розвиває релігійний і політичний мотиви опозиції загалу ізраїльтян проти Мойсея.

Прочитуючи окремо текст кожного з тих оповідань, можна завважити, що в оповіданні про Датана й Абірама нема початку, де мусило бути сказано, з якої нагоди і яким способом проявився їх опозиційний рух проти Мойсея. З тексту оповідання довідуємося тільки, що Мойсей велів покликати їх, невідомо куди, правдоподібно — на загальний збір старшин ізраїльського народу, а коли вони не захотіли прийти, він із старшинами сам пішов до їх наметів і там божою силою dokonав їх чудесного знищення.

В своїй поемі, не вважаючи потрібним допускати чудесну катастрофу, я представив опозиційну акцію Датана й Авірона на зборах ізраїльського народу і полишив діло їх покарання, пророковане їм Мойсеєм, елементарному вибухові народної свідомості по смерті Мойсея.

Важну роль в моїй поемі відіграє демон Азазель, про якого в т. зв. Мойсеевій книзі левітів, розд. XVI, зач(ало) 5—10, міститься законна постанова, видана з того приводу, що два сини Агаронові померли наглою смертю, ввійшовши до кивота завіту. Се було причиною законної постанови, що нікому не вільно було входити до намету, в яким стояв кивот завіту, крім одного первосвященика Агарона, та й то лише в певних означених випадках і в приписанім обрядовім одязі. Раз до року мав Агарон входити до намету в день покутний, «а від громади синів ізраїлевих мав узяти два козли за відпущення гріхів і одного барана на цілопалення. Від себе ж мав Агарон принести в жертву бика за відпущення гріхів своїх і своєї родини. Що ж до двох козлів, він мав узяти їх і поставити перед вічним при вході до намету. Про них мав кинути жереб для рішення: один із них піде для вічного, а другий для Азазеля. Козла, якого жереб призначить на жертву для вічного, він мав жертвувати, вбиваючи його як жертвний приніс за прощення гріхів, а другого, призначеного жеребом для Азазеля, мав поставити живого перед вічним, доповнити над ним обряду покути, а потім вигнати його в пустиню для Азазеля» (Ed. Reuss, op. cit., II, стор. 146—7). В перекладі Куліша сей уступ перекладено досить неясно, і нема в нім пазви Азазеля (пор. Святе письмо Старого завіту. Мовою русько-україн-

ською. У Відні, 1903, стор. 114). Із наведеного тексту старозавітної книги видно виразно, що Азазель являється демоном, противником Єгови, правдоподібно — персоніфікацією пустині та її страховищ. Сама назва досить загадкова і давала привід до різних толкувань, яких наслідком було те, що в деяких перекладах Біблії се ім'я зовсім не являється, заступлене більш або менше натягнутою інтерпретацією (пор. про се: Dr. Albert Hauck. Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche. Leipzig, 1897, t. II, стор. 321—2). В біблійнім оповіданні сам бог показує Мойсеєві Палестину; у своїй поемі я приложив се до ролі Азазеля з паміром зазначити якнайбільше контраст між пророцькими обіцянками і тим, що дійсно ждало гебреїв у Палестині. Сей контраст я вважав потрібним зміцнити не тільки показом географічного положення та різноплеменності Палестини, але надто ще об'явою про долю, яка чекала гебреїв у тім краю. І се я поклав у роль Азазеля як найсильнішу часть демонської спокуси, що може захитати віру навіть найсильнішого характеру. Але не треба забувати, що ся роль Азазеля в моїй поемі являється тільки поетичним об'єктивуванням власної психологічної реакції, яка мусила відбутися в душі пророка після того, як його відіпхнув його народ. Крайній вислів тої психологічної реакції, що з душі пророка виривається словами: «Одурив нас Єгова!», не був зовсім тріумфом демона-спокусника, який у тій хвилі зо сміхом відступає від Мойсея, але був тільки зазначенням межі людської віри та людської сили, до якої дійшовши, Мойсей почуває слова самого бога, що розкривають йому далеко ширший кругозір від того, який міг розкрити йому Азазель, проясняють йому високу мудрість провидіння, що кермує долею народів, і дають його душі й тілу остаточне заспокоєння.

Для поетичного огляду географії Палестини, який дав я у XVII розділі поеми, я покористувався деякими уступами вступної студії Едварда Райса до його огляду старозавітних писань про історію Ізраїлю (op. cit., I, стор. 14—17), які подаю тут у перекладі на нашу мову:

«Край Канаана не має властивих природних границь, окрім заходу, де його береги обливає Середземне море, і сходу, де його перерізує Йордан. Ся ріка, одинокий неперерваний протік води, що має значення для сього краю, перепливає по черзі через два озера і губиться в тре-

тім, відомім під назвою Мертвого моря. Від півночі земля Канаана обмежена двома рівнобіжними ланцюгами гір Лівану, з яких один тягнеться подовж її боку, а другий відмежовує її від великої арабської пустині. Долина, обнята сими двома ланцюгами гір, була в посідання ізраїльтян лише в деяких рідких моментах їх історії. Зрештою, їх осідки не переходили поза джерела Йордану. Відси аж до південної границі, се значить, до початку широкої пустині півострова Сінайського, можна сказати, до лінії, яку можна потягти від південного кінця Мертвого моря до південно-східного кута Середземного моря, весь край між морським берегом і долиною Йордану творить височину, широку на 12—15 миль, а високу понад морський позем до 2000 стіп, коли тим часом ріка та озера містяться від 600—1300 стіп пониже позему моря. Височина дуже нерівна, але не має ніде значніших гір. На південь вона знижається терасами до пустині. На захід і в північній часті вона доходить аж до моря, але в південній часті вона обмежена рівниною, що, розширюючися, доходить аж до границі Єгипту і називається перешийком Суецом.

У нутрі сього краю міститься тільки одна долина — трохи просторіша. Вона починається від гори Табора, недалеко того місця, де Йордан впливає з Генезаретського озера і кінчиться в затоці Акки і в підгір'ю гори Кармеля; вона має довжини 7 миль, а ширини 2—4. Сама височина через те ділиться природно на північну часть (гори племені Нефталі) і південну, далеко більшу (гори племен Ефраїма та Іуди). Сі дві назви не значать природного розділу, а тільки різницю жильців. Країна взагалі слабо наводнена і дуже висушена від найдавніших часів, а часть її, особливо суміжна з Мертвим морем, не була ніколи нічим, хіба лихим пасовиськом.

По лівім боці Йордану здіймається подібна височина, називана в різних своїх частях, ідучи від півночі на південь, іменами Башад, Гілегад та Пізга. Ті околиці, що ніколи не стояли під пануванням канаанських племен, були в значній часті завойовані ізраїльськими племенами ще перед тим, поки вони завоювали західну височину, але їх посідання тут завсігди було zagrożене чи то кочовими племенами пустині, чи то володарями Сирії. Сама конфігурація землі тут така, що лише фактичне посідання, зрештою, наражене на часті зміни, могло слу-

жити для означення границь. Нарешті сама долина Йордану між двома головними озерами широка на 2—4 милі, се одна з найменш управних частин краю. Спека тут страшенна тому, що долина глибоко врізана в землю між двома вапняковими валами, майже зовсім голими, а в найбільшій часті року численні потоки, що збігають із гір у часі дощової пори, висихають так, що навіть не можуть доплисти до Йордану.

В часі здобуття краю ізраїльтяни, здається, творили конфедерацію дванадцяти племен. Се число дванадцять не треба вважати випадковим. Воно повторюється однаково майже у всіх інших зборищах семітських народів або племен, про які згадує книга Битія: у едомлян, у кананейців, у арамейців та кетурейців. У ізраїльтян се число таке основне та твердо вкорінене в народну традицію, що заховалося навіть у таких часах, коли не мало жадної рації існування і не відповідало нічому в національнім житті, бо племена почасти помішалися одні з одними, а почасти навіть пощезали зовсім, і навіть давніше ніколи не доходило до правильної та постійної номенклатури; цифра лишалася, але реєстр племен змінявся не тільки щодо порядку імен, але навіть щодо самих імен.

Додаймо, нарешті, що ніколи не було навіть питання про рівність між дванадцятьма племенами. Вже легендарна традиція кладе натиск на різниці в гідності сконфедерованих, із яких одні займають упривілейоване, а інші більш або менше залежне становище. Найсильніше плем'я вибирало з-поміж себе ватажка спільних походів, а се давало привід до ривалізації, а далі до роздорів і до домашніх війн. Се нагадує суперечки старинних греків за гегемонію, історію Спарти та Афін. Особливо два племені ривалізують між собою, плем'я Йосифа з племенем Іуди. Кожде з них стоїть на чолі кількох інших підвладних племен, і вони борються за першенство зі змінним щастям, з успіхами та упадками. Вже в самім початку історії перше з тих племен держить керму національних справ, а бодай має претензію до кермування ними і для піддержання тої претензії виступає навіть з оружжям у руках. Пізніше іудеець Давид на якийсь час запевняє першенство своєму племені, та вже по смерті його сина десять племен відриваються

від іудеїв, і повстає розрив, що тривав довгі століття, і якого сліди не затерлися вповні ще й до наших днів».

Полишаю на боці притчу про терен, вложену в уста Мойсея в III розділі моєї поеми, бо не можу тепер знайти її оригінального тексту. Вона міститься в одній із старозавітних книг, та я переробив її досить свобідно і додав до неї виклад (розд. IV), на мою думку, гідний Мойсея і відповідний до хвилі, в якій він оповідає дітям Ізраїлю сю притчу.

В однім випадку я покористувався також грецькою міфологією, а власне, в згадці про Оріона (розділ XVI). Міф про Оріона, зрештою, не чужий також єгипетській та гебрійській традиції, а в переповідці грецького міфograфа Апполодора виглядає ось як: «Оріона вбила Артеміда на Делосі. Його вважають велетнем, сином землі [Геї]; Ферикід твердить, що він походить від Посейдона та Евріалії; принаймні Посейдон дав йому дар ходити по морю. Сей Оріон подружився з Сідою, яку, одначе, Гера вкинула до аду за те, що вважала себе кращою від богині. Стративши першу жінку, Оріон удався на острів Хіос і попросив о руку Мерови, дочки тамошнього князя Ойнопіона (Винопійця). Ойнопіон підпоїв його, і коли він заснув, осліпив його і вкинув у море. Оріон не втонув у морі, а пішов поверх води і зайшов до острова Лемноса до кузні Гефайста. Тут ухопив він одного челядника, посадив його собі на плечі і велів йому вести його до сходу сонця. Дійшовши до домівки Сонця, він від його проміння відзискав свій зір, а тоді поспішив знов до Хіоса, аби помститися на Ойнопіоні»¹.

Отсе вважав я потрібним подати до прилюдної відомості при другім виданні моєї поеми, аби ошадити шановним критикам труду в вишукуванні її джерел та аналогій. Висловлюю тут свою подяку тим критикам, що совісно зайнялися розбором та поясненням моєї поеми, особливо дд. А. Крушельницькому та Я. Яремі. Перший із них у своїй книжці «Літературні характеристики українських письменників. I. Іван Франко (поезія). Написав Антін Крушельницький. (Загальна бібліотека, ч. 12—14), Коломия», без означення року, присвятив «Мойсеєві» досить детальний розбір (стор. 220—242), не

---

¹ Apollodor's Mythologische Bibliothek, übersetzt von Christian Gottlob Moser, Erstes Bändchen. Stuttgart, 1828, crop. 34—35.

вдаючися в пошукування джерел. Натомість проф. Я. Ярема в своїй розвідці «Мойсей», поема Івана Франка. Критична студія. В Тернополі 1912 року», зупинився спеціально на аналогії мого «Мойсея» до поеми Юлія Словацького «Anhelli», написаної біблійною прозою. Розуміється, поема Словацького була мені відома ще в моїх гімназійних часах у Дрогобичі, і, будучи учеником сьомої чи восьмої гімназійної класи, я написав про неї польською мовою досить простору розвідку для мого шкільного товариша Косінського, який, перенісшись з Дрогобича до Кракова, попросив мене листовно написати для нього розбір поеми Словацького для тамошнього вчителя польської мови та літератури. Не знаю, що сталося з тою моєю розвідкою, та у всякім разі аналогія між моєю поемою і Словацького «Anhelli-м» дуже далека, полишаючи вже на боці основну різницю настроїв, який у поемі Словацького меланхолійно-песимістичний, а в мене totaliter aliter ¹.

Писано д<ня> 3—4 падолиста 1912.

---

¹ Цілком інакший (лат.).— Ред.

Народе мій, замучений, розбитий,
Мов паралітик той на роздорожку,
Людським презирством, ніби струпом, вкритий!

Твоїм будущим душу я тривожу,
Від сорому, який нащадків пізніх
Палитиме, заснути я не можу.

Невже тобі на таблицях залізних
Записано в сусідів бути гноєм,
Тяглом у поїздах їх бистроїзних?

Невже повік уділом буде твоїм
Укрита злість, облудлива покірність
Усякому, хто зрадою й розбоем

Тебе скував і заприсяг на вірність?
Невже тобі лиш не судилось діло,
Що б виявило твоїх сил безмірність?

Невже задарма стільки серць горіло
До тебе найсвятішою любов'ю,
Тобі офіруючи душу й тіло?

Задарма край твій весь политий кров'ю
Твоїх борців? Йому вже не пишаться
У красоті, свободі і здоров'ю?

Задарма в слові твоєму іскряться
І сила й м'якість, дотеп і потуга
І все, чим може вгору дух піднятися?

Задарма в пісні твоїй ллеться туга,
І сміх дзвінкий, і жалощі кохання,
Надій і втіхи світляная смуга?

О ні! Не самі сльози і зітхання
Тобі судились! Вірю в силу духа
І в день воскресний твого повстання.

О, якби хвилю вдать, що слова слуха,
І слово вдать, що в хвилю ту блаженну
Вздоровлює й огнем живущим буха!

Літературно-Наукова Бібліотека ч. 153.

ІВАН ФРАНКО.

МОЙСЕЙ

ПОЕМА.

ДРУГЕ ВИДАНЕ З ПЕРЕДМОВОЮ.

ЛЬВІВ 1913.

Загальної Друкарні — Академічна ч. 8.

Ціна 60 сотників.

Титульна сторінка поеми І. Франка «Мойсей» (1913)

О, якби пісню вдать палку, вітхненну,
Що міліони порива з собою,
Окрилює, веде на путь спасенну!

Якби!.. Та нам, знесиленим журбою,
Роздертим сумнівами, битим стидом,—
Не нам тебе провадити до бою!

Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом,

Покотиш Чорним морем гомін волі
І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі.

Прийми ж сей спів, хоч тугою повитий,
Та повний віри; хоч гіркий, та вільний,
Твоїй будущині задаток, слізьми злитий,

Твоєму генію мій скромний дар весільний.

Д<ня> 20 липня 1905.

I

Сорок літ проблукавши, Мойсей,
По арабській пустині,
Наблизився з народом своїм
О межу к Палестині.

Тут ще піски й червоні, як ржа,
Голі скелі Моава,
Та за ними синіє Йордан,
І діброви, й мурава.

По моавських долинах марних
Ось Ізраїль кочує:
За ті голі верхи перейти
Він охоти не чує.

Під подертими шатрами спить
Қочовисько ледаче,

А воли та осли їх гризуть
Осети та будячче.

Що чудовий обіцяний край,
Що смарагди й сапфіри
Вже ось-ось за горою блистять.—
З них ніхто не ймє віри.

Сорок літ говорив їм пророк
Так велично та гарно
Про обіцяну ту вітчину,
І все пусто та марно.

Сорок літ сапфіровій Йордан
І долина пречудна
Їх манили й гонили, немов
Фата-моргана злудна.

І зневірився люд і сказав:
«Набрехали пророки!
У пустині нам жить і вмирать!
Чого ще ждять? І доки?»

І покинули ждять, і бажать,
І десь рвуться в простори,
Слать гінців і самим визирать
Поза ржавії гори.

День за днем по моавських ярах,
Поки спека діймає,
У дрантивих наметах своїх
Весь Ізраїль дримає.

Лиш жінки їх прядуть та печуть
В грані м'ясо козяче,
А воли та осли їх гризуть
Осети та будяччя.

Та дрібна дівора по степу
Дивні іграшки зводить:
То воює, мурує міста,
То городи городить.

І не раз напівсонні батьки
Головами хитають.
«Де набрались вони тих забав? —
Самі в себе питають.—

Адже в нас не видали тогб,
Не чували в пустині!
Чи пророцькі слова перейшли
В кров і душу дитині?»

II

Лиш один з-поміж сеї юрби
У шатрі не дрімає
І на крилах думок і журби
Поза гори літає.

Се Мойсей, позабутий пророк,
Се дідусь слабосилий,
Що без роду, без стад і жінок
Сам стоїть край могили.

Все, що мав у житті, він віддав
Для одної ідеї,
І горів, і яснів, і страждав,
І трудився для неї.

Із неволі в Міцраїм свій люд
Вирвав він, наче буря,
І на волю спровадив рабів
Із тіснин передмур'я.

Як душа їх душі, підіймавсь
Він тоді многі рази
До найвищих піднебних висот
І вітхнення, й екстази.

І на хвилях бурхливих їх душ
У дні проби і міри
Попадав він із ними не раз
У безодню зневіри.

Та тепер його голос зомлів
І погасло вітхніння,

І не слухає вже його слів
Молоде покоління.

Ті слова про обіцяний край
Для їх слуху — се казка;
М'ясо стад їх, і масло, і сир —
Се найвищя ласка.

Що з Міцраїм батьки і діди
Піднялись до походу,
На їх погляд, се дурість, і гріх,
І руїна народу.

Серед них Авірон і Датан
Верховодять сьогодні;
На пророцькі слова їх одвіт:
«Наші кози голодні!»

І на поклик його у похід:
«Наші коні не куті».
На обіцянки слави й побід:
«Там войовники люті».

На принади нової землі:
«Нам і тут непогано».
А на згадку про божий наказ:
«Замовчи ти, помано!»

Та коли загрозив їм пророк
Новим гнівом Єгови,
То йому наказав Авірон
Богохульні промови.

А на зборі Ізрайля синів,
Честь віддавши Ваалу,
Голосистий Датан перепер
Ось яку ухвалу:

«Хто пророка із себе вдає,
І говорить без зв'язку,
І обіщує темній юрбі
Божий гнів або ласку,—

Хто до бунту посміє народ
Накликати, до зміни.
І манити за гори, пастріть
Кінцевої руїни,—

Той на пострах безумцям усім
Між отсим поколінням
Най опльований буде всіма
І побитий камінням».

III

Вечоріло. Поменшала вже
Цілоденная спека,
Над горою край неба палав,
Мов пожежа далека.

Наче дощ золотий із небес,
Полила прохолода;
Починається рух у шатрах
Кочового народа.

Звільна, плавно стунаючи, йдуть
Кам'яними стежками
Чорноокі гебрейки бичем
З глиняними збанками —

Із збанками на головах, ген
Під скалу до криниці,
А в руках їх мішки шкіряні,
Щоб доїти ягниці.

Старші діти по голім степу,
Наче зайчики, грають,
В перегони біжать і кричать
Або з луків стріляють.

Де-де чути квиління з шатра
Або регіт дівочий;
Там хтось пісню заводить сумну,
Наче степ у тьмі ночий.

Та ось старші батьки та діди
Із наметів виходять

І по горах, по голім степу
Скрізь очима поводять:

Чи не видно ворожих їздців
Де за жовтим туманом?
Чи не котить де південний біс
Пісковим гураганом?

Ні, спокій! І розмови пішли
Ті звичайні, сусідські:
Щораз менше в ягниць молока,
І ягнята ось тіцькі!

Навіть що для ослиць не стає
Будякової паші!
Доведеться кудись кочувать
На пасовиська кращі.

Авірон радить край Мадіам,
А Датан іще далі.
А Мойсей? Той замовкне, мабуть,
По вчорашній ухвалі.

А втім, в таборі гомін і рух,
Біганина і крики;
Із шатрів вибігає народ
І малий, і великий.

Що таке? Чи де ворог іде?
Чи впав звір у тенета?
Ні, Мойсей! Глянь, Мойсей виходжа
Із свого намета.

Хоч літа його гнуть у каблук
Із турботами в парі,
То в очах його все щось горить,
Мов дві блискавки в хмарі.

Хоч волосся все біле як сніг,
У старечій оздобі,
То стоять ще ті горді жмутки,
Як два роги на лобі.

Він іде на широкий майдан,
Де памет заповіту
Простяга свої штири роги
В штири сторони світу.

В тім наметі є скриня важка,
Вся укована з міді,
В ній Єгови накази лежать,
Знаки волі й побіди.

Та давно вже не входить ніхто
До намету святого,
Його жах стереже день і ніч,
Мов собака порога.

Але камінь великий лежить
Край намету до сходу:
З того каменя звичай велить
Промовлять до народу.

На той камінь зіходить Мойсей —
І жахнулися люде.
Та невже ж волі всіх на докір
Він пророчити буде?

І прийдеться розбити, розтоптать,
Як гнилу колоду,
Кого наші батьки і діди
Звали батьком народу?

Ось між чільними вже Авірон
Червоніє з досади,
А середнім щось шепче Датан,
Лихий демон громади.

IV

«Вчора ви, небожата мої,
Раду радили глупу;
Се хотів я сказать вам тепер
Замість першого вступу.

Ухвалили печать наложить
На язик мій, на душу,—

Тож тепер вам усім вперекір
Говорити я мушу.

Зрозумійте й затямте собі,
Ви, сліпців покоління,
Що, як зглушите душу живу,
Заговорить каміння.

Вчора ви сприсяглися свій слух
Затикають на промови,
Не мої, не тих глиняних уст,
А самого Єгови.

Бережіться, а то він до вас
Заговорить по-свому,
Заговорить страшніше сто раз.
Як в пустині рик грому.

А від слів його гори дрижать
І земля подається,
Ваше серце, як листя в огні,
Зашкрумить і зів'ється.

Вчора ви прокляли всякий бунт —
І кляли його все,
Бо напроти тих глупих проклять
Ваше серце бунтує.

Бо в те серце Єгова вложив,
Наче квас в прісне тісто,
Творчі сили,— ті гнатимуть вас
У призначене місто.

Вчора ви уважали спокій
Найблаженнішим станом;
Та чи радився ум ваш при тім
З вашим богом і паном?

Чи то він для спокою призвав
З міста Ур та з Гаррана
Авраама і плем'я його
На луги Канаана?

Для спокою їх потім водив
По йорданським поділлям?
Семилітнім їх голодом гнав
Аж над береги Нілю?

Якби хтів вас в спокою держать,
Наче трупа у крипті,
То ви й досі, як сірі воли,
Гнули б шиї в Єгипті.

Тим-то буду до вас говорить
Не від себе, а владно,
Щоб ви знали, що з богом на прю
Виступать непорядно.

Бо Єгови натягнений лук,
І тятива нап'ята,
І наложена стрілка на ній —
І то ви є стріла та.

Як стріла вже намірена в ціль,
Наострена до бою,
Чи подоба стрілі говорить:
«Я бажаю спокою?»

А що вчора ви тут присягли,
На подобу жіноцтва,
Більш не слухать обітниць моїх,
Ні погроз, ні пророчтва,—

То навмисно про все те до вас
Побалакати хочу:
І обітницю дам, що прийде,
Погрожу й попророчу.

І ви мусите слухать, хоч злість
Вб'є вам жало студене.
Рад я знать, чия перша рука
Підійметься на мене!..

V

Зареклися ви слухати слів
Про Єговину ласку,
Тож, мов дітям безумним, я вам
Розповім одну казку.

Як зійшлися колись дерева
На широких роздоллі.
«Оберімо собі короля
По своїй вольній волі.

Щоб і захист нам з нього, і честь,
І надія, й підмога,
Щоб і пан наш він був, і слуга,
І мета, і дорога».

І сказали одні: «Вибирать —
На одно всі ми звані.
Най царює над нами вовік
Отой кедр на Лівані».

І згодилися всі дерева,
Стали кедрів багаті:
«Ти зійди з своїх гордих висот,
Йди до нас царювати».

І відмовив їм кедр і сказав:
«Ви чого забажали?
Щоб покинув я сам ради вас
Свої гори і скали?»

Щоб покинув я сам ради вас
Блиски сонця й свободу,
Бувши вольним — пустився служити
Збиранині народу?

Ви корону мені принесли?
Що мені се за шана!
Я й без неї окраса землі
І корона Лівана».

І вернулися всі дерева,
Стали пальму багаті:

«Ти між нами ростеш, нам рідня,
Йди до нас царювати».

І сказала їм пальма: «Браті,
Що се вас закортіло?
Царювати й порядки робить —
Се мое хіба діло?»

Щоб між вами порядки робить,
Чи ж я кинути в силі
Свої цвіти пахучі та свій
Плід — солодкі дактилі?

Мало б сонце даремно мій сік
Вигрівати щоднини?
Мого плоду даремно шукать
Око звіра й людини?

Хай царює хто хоче у вас,
Я на троні не сяду,
Я волю всім давать свою тінь,
І поживу, й розраду».

І погнулися всі дерева
Під думками важкими,
Що не хоче ні пальма, ні кедр
Царювати над ними.

Нумо рожу благать! Та вона
Всьому світові гожа,
Без корони — цариця ростин,
Преподобниця божа.

Нумо дуба благати! Та дуб,
Мов хазяїн багатий,
Своїм гіллям, корінням і пнем,
Жолудьми все зайнятий.

Нум березу благать! Та вона,
Панна в білому шовку,
Розпуска свої коси буйні,
Тужно хилить головку.

І сказав хтось, неначе на жарт,
Оте слово діточе:
«Ще хіба би терна нам просить,
Може, терен захоче».

І підхопили всі дерева
Се устами одними,
І взялися просити терна,
Щоб царем був над ними.

Мовив терен: «Се добре вам хтось
Підповів таку раду.
Я на вашім престолі як стій
Без вагання засяду.

Я ні станом високий, як кедр,
Ні, як пальма, вродливий,
І не буду, як дуб, самолюб,
Як береза, тужливий.

Здобуватиму поле для вас,
Хоч самому не треба,
І стелитися буду внизу,
Ви ж буяйте до неба.

Боронитиму вступу до вас
Сніжевими шпичками
І скрашатиму всі пустирі
Молочними квітками.

І служитиму зайцю гніздом,
Пристановищем птаху,
Щоб росли ви все краще, а я
Буду гинуть на шляху».

VI

У глибокім мовчанні сю річ
Вухом ловлять гебреї...
«Се вам казка,— промовив Мойсей,—
Ось вам виклад до неї.

Дерева — се народи землі,
А король у їх колі —

Божий вибранець, син і слуга
Господевої волі.

Як народи Єгова создав,
Мов літорослі в полю,
Заглядав всім у душу й читав
З неї кожного долю.

Заглядав їм у душу, яка
Їх удача й причина,
І шукав, кого з них би собі
Обібрати за сина.

І не взяв отих гордих, грімких.
Що б'ють в небо думками
І підносять могутню п'яту
Над людськими карками.

І не взяв багачів-дукачів,
Що всю землю плондрують,
Людським злотом і потом собі
Домовини мурують.

І не взяв красунів-джигунів,
Що на лірах брязкочуть
І свій хист у мармурі, в піснях
Віковічнити хочуть.

Згордував усю славу, весь блиск
І земне панування,
І всі пахощі штук, і усе
Книжкове мудрування.

І, як терен посеред дерев,
Непоказний на вроду,
І не має він слави собі
Ані з цвіту, ні з плоду,—

Так і вибраний богом народ
Між народами вбогий;
Де пишнота і честь, там йому
Зависокі пороги.

Між премудрими він не мудрець,
У війні не войовник,
У батьківщині своїй він гість
І всесвітній кочовник.

Та поклав йому в душу свій скарб
Серцевідець Єгова,
Щоб він був мов світило у тьмі,
Мов скарбник його слова.

На безмежну мандрівку життя
Дав йому запомогу,
Заповіти й обіти свої,
Наче хліб на дорогу.

Але заздрий Єгова, наш бог,
І грізний, і сердитий:
Те, що він полюбив, най ніхто
Не посміє любити!

Тож на вибранця свого надів
Плащ своєї любові,
Недоступний, колючий, немов
Колючки ті тернові.

І зробив його острим, гризьким,
Мов кропива-жеруха,
Аби міг лише сам він вдихать
Аромат його духа.

І посольство йому дав страшне
Під сімома печатями,
Щоб в далеку будущину ніс,
Ненавиджений братами.

Горе тому нездарі-послу,
Що в ході задрімає
Або, божу зневаживши річ,
І печать розламає!

Вийме інший посольство страшне
Лінухові з долоні,

Побіжить, і осягне мету,
І засяє в короні.

Та щасливий посол, що свій лист
Понесе скоро й вірно!
Дасть вінець йому царський господь
І прославить безмірно.

О Ізраїлю, ти той посол,
І будущий цар світу!
Чом не тямиш посольства свого
І його заповіту?

Твое царство не з сеї землі,
Не мирська твоя слава!
Але горе, як звабить тебе
Світова забава.

Замість статися сіллю землі,
Станеш попелом підлим;
Замість всім з'єднать ласку, ти сам
Станеш ласки не гідним.

Замість світ слобонити від мук,
І роздору, і жаху,
Будеш ти мов розчавлений черв,
Що здихає на шляху».

VII

І з'їдливо сказав Авірон:
«Мосціпане Мойсею,
Страх загрів і напудив ти нас
Приповісткою сею!

Між народами бути терном!
За сю ласку велику
Справді варто в Єгові твоїм
Признавати владику.

І послом його бути — се честь!
І в незнане будуще

Запечатані письма носить —
Се манить нас найдужче.

Се якраз доля того осла,
Що зав'язані міхи
З хлібом носить, сам голод терпить
Для чужої потіхи.

Ще гебреї з ума не зійшли,
Долі ліпшої варті
І осягнуть, як честь віддадуть
І Ваалу, й Астарті.

Най Єгова собі там гримить
На скалистім Сінаї,—
Нам Ваал дасть багатства і власть
У великому краї.

Най Єгові колючі терни
Будуть любі та гожі,—
Нас Астарті рука поведе
Поміж мірти і рожі.

Наш уділ — Сенаар та Гарран,
А наш шлях до востоку,
А на захід, у твій Канаан,
Не поступимо й кроку.

Все те ясне, не варто про се
І балакати далі
Та от що нам з тобою зробить
По вчорашній ухвалі?

Бить камінням руїну стару?
Шкода заходу й труду.
Дечим може ще він послужить
Ізраїльському люду.

Майстер він говорити казки,
Милянупускати баньку,
Тож приставмо його до дітей
За громадську няньку».

Так сказав він, і регіт піднявсь,
А з тим реготом в парі
По народі йшов клекіт глухий,
Мов у градовій хмарі.

Та спокійно відмовив Мойсей:
«Так і будь, Авірон!
Що повиснути має колись,
Те і в морі не втоне.

Канаана тобі не видать
І не йти до востоку;
З сього місця ні вперед, ні взад
Ти не зробиш і кроку».

І мертвецька тиша залягла
На устах всього люда,
І жахнувсь Авірон, і поблід,
Сподіваючись чуда.

Але чуда нема! Авірон
В сміх! А з сміхом тим в парі
По народі йшов клекіт глухий,
Як у градовій хмарі.

VIII

І піднявся завзятий Датан:
«Дарма грозиш, пророчиш!
Ось як я тобі правду скажу,
Може, й слухать не схочеш.

Признавайсь: не на тебе ти вчивсь
У єгипетській школі,
Щоб, доріши, кайдани кувать
Нашій честі і волі?

Признавайсь: не на тебе ти ходив
У єгипетську раду,
Щоб з мудрцями й жерцями кувать
На Ізраїля зраду?

Признавайся: було там у них
Віщування старинне,

Що від дуба й дванадцяти гіль
Власть Єгипту загине?

Знали всі, фараон і жерці,
Що той дуб і ті гілі —
Се Ізраїля дванадцять колін,
Розбуялих на Нілі.

І жахались, що мимо всіх праць,
І знущань, і катівань,
Той Ізраїль росте та росте,
Як та Нілова повінь.

Знали всі: як в гебрейській сім'ї
Родить первенця мати,
То в єгипетській мусить в той день
Первородне вмирати.

Та не знав ніхто ради на се,
Не придумав підмоги,
Тільки ти, перекинчик, упав
Фараону під ноги.

І сказав: «Ти позволь їх мені
Повести у пустиню,
Я знесилю, і висушу їх,
І покірними вчиню».

І додержав ти слова, повів
Нас, мов глупу отару,
Фараону на втіху в піски,
Нам на горі і кару.

Скільки люду в пустині лягло!
Ті піски і ті скали
Сотням тисяч Ізраїля синів
Домовиною стали!

А тепер, коли з наших ватаг
Тільки жмінька лишилась
І Ізраїля сила грізна
По пісках розгубилась,

Коли дух наш хоробрий упав,
Мов нелітня дитина,
І завзяття пом'якло в душі.
Наче мокрая глина,—

Ти ведеш нас у сей Канаан,
Мов до вовчої ями.
Адже зверхником тут фараон
Над усіми князями!

Се ж безумство — тисну́тися нам
Самохітно до пастки!
Чи нам тут воювать єгиптян,
Чи просити їх ласки?»

«О Датане,— промовив Мойсей,—
Не журися, мій сину!
Канаана тобі не видать,
Не гнуть гордую спину.

Ще одне повідáю тобі,
Небораче Датане:
При смерті тобі й п'яді землі
Під ногами не стане».

«Гей, гебреї! — Датан закричав.—
Ви ж клялися Ваалу!
Чи ж забули так скоро свою
Учорашню ухвалу?

За каміння! Він кпить собі з нас,
Так, як кпив разів много.
Най загине він краще один,
Як ми всі через нього!»

«Най загине! — кругом загуло.—
І ось тут йому й а́мінь!»
Тільки диво, ні одна рука
Не сягнула по камінь.

І Датан зміркувався як стій:
«Забирайся в тій хвили!

БИБЛІОТЕКА ПЛЪННИКА.
ОБРАЗЦЫ УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
..... Серия I. ... № 1. ....

ИВАНЪ ФРАНКО.

МОИСЕЙ

ПОЭМА

съ предисловіемъ автора.

Присмотрѣнный авторомъ переводъ
со второго украинскаго изданія

П. Дятлова.

ИЗДАНИЕ П. ДЯТЛОВА.

ВЪНА, 1917.

Тверскойя Ад. Пальцманова.

Титульна сторінка поеми І. Франка «Мойсей»
в перекладі російською мовою (1917)

Щоб ми кров'ю своєю під ніч
Своїх рук не сквернили!»

І юрба, мов шалена, ревла:
«Забирайся ще нині!»
І лунав її рев, мов крутіж-
Гураган по долині.

ІХ

Але ось підняв голос Мойсей
У розпалі гнівному,
Покотились слова по степу,
Наче розкоти грому.

«Горе вам, нетямучі раби
На гордині котурні!
Бо ведуть вас, неначе сліпих,
Ошуканці і дурні.

Горе вам, бунтівничі уми!
Від Єгипту почавши,
Проти власного свого добра
Ви бунтуєтесь завше.

Горе вам, непокірні, палкі,
Загорілі й уперті,
Тим упором, мов клином, самі
Унутрі ви роздерті.

Як кропива, ви руку жжете,
Що, мов цвіт, вас плекає;
Як бугай, бодете пастуха,
Що вам паші шукає.

Горе вам, що зробив вас господь
Всього людства багаттям!
Бо найвищий сей дар буде ще
Вам найтяжчим прокляттям!

Бо коли вас осяє господь
Ласки свої промінням,

Ви послів і пророків його
Поб'єте все камінням.

Кожду ж крапельку крові тих слуг
І чад своїх найкращих
Буде мстити Єгова на вас
І на правнуках ваших.

Буде бити і мучити вас,
Аж заплачете з болю
І присягнете в горю чинить
Його праведну волю.

Та як кара жорстока мене,
Знову карк ваш затвердне,
Черга злочинів, кар і жалю
Знов свій закрут оберне.

Горе вам, бо століття цілі
Житимете в тій школі,
Поки навчитесь плавно читать
Книгу божої волі!

Бачу образ ваш: в лісі пастух,
З бука чиру надерши,
У воді мочить, сушить, потім
Б'є й толочить найперше.

Поки губка та зм'якне, як пух,
І візьметься в ній сила,
З-під удару підхопити вмить
Яру іскру з кресила.

Ти, Ізраїлю, чир той! Тебе
Так товктиме Єгова,
Поки зм'якнеш на губку й спіймеш
Іскру божого слова.

Ти підеш до своєї мети,
Як бидля в плуг нераде...
Горе тим, що Єгови кулак
На карки їх упаде!

Ти далеко в минуле глядиш
І в будучі дороги,
Та на близькі терни та пеньки
Все збиватимеш ноги.

Наче кінь той здичілий, летиш
У безодню з розгону
І колись за ярмо ще свою
Проміняєш корону.

Стережись, щоб обітниць своїх
Не відкликав Єгова,
Щоб за впертість на тобі одним
Не зламав свого слова!

І щоб він не покинув тебе
Всім народам для страху,
Як розтоптану красу змію,
Що здихає на шляху!»

Похилившись, слухали всі,
Мовчазливі, понурі,
Лиш у грудях сопло щось глухе,
Наче подихи бурі.

х

Добігало вже сонце до гір,
Величезне, червоне,
І було мов герой і пливак,
Що знесилений тоне.

По безхмарому небі плила
Меланхолія тьмяна,
І тремтіло шакалів виття,
Мов болючая рана.

Затремтіло щось людське, м'яке
В старім серці пророка,
І понизила лет свій на мить
Його дума висока.

Чи ж все будь йому кар вістуном
І погрозою в людях?

І, мов хоре, голодне дитя,
Щось захлипало в грудях.

«О Ізраїлю! Якби ти знав,
Чого в серці тім повно!
Якби знав, як люблю я тебе!
Як люблю невимовно!

Ти мій рід, ти дитина моя,
Ти вся честь моя й слава.
В тобі дух мій, майбутнє моє,
І краса, і держава.

Я ж весь вік свій, весь труд тобі дав
У незламнім завзяттю,—
Підеш ти у мандрівку століть
З мого духу печаттю.

Але ні, не самого себе
Я у тобі кохаю;
Все найкраще, найвище, що знав,
Я у тебе вкладаю.

О Ізраїлю, не тям ти сього
Богохульного слова:
Я люблю тебе дужче, повніш,
Ніж сам бог наш Єгова.

Міліони у нього дітей,
Всіх він гріє і росить,—
А у мене ти сам лиш, один,
І тебе мені досить.

І коли з міліонів тебе
Вибрав він собі в слуги,
Я без вибору став твій слуга,
Лиш з любові і туги.

І коли він для себе бере
Твою силу робочу,
Я, Ізраїлю, від тебе собі
Нічогісько не хочу.

І коли він жадає кадил,
І похвали, й пошани,
Я від тебе невдячність прийму,
І наруги, і рани.

Бо люблю я тебе не лише
За твою добру вдачу,
А й за хиби та злоби твої,
Хоч над ними і плачу.

За ту впертість сліпую твою,
За ті гордощі духа,
Що, зійшовши на глупий свій шлях,
Навіть бога не слуха.

За брехливість твого язика,
За широке сумління,
Що держиться земного добра,
Мов ціпкеє коріння.

За безсоромність твоїх дочок,
За палке їх кохання,
І за мову й звичаї твої,
За твій сміх і дихання.

О Ізраїлю, чадо моє!
Жалься богу Шаддаю!
Як люблю я безмірно тебе,
А проте покидаю.

Бо вже близька година моя,
Та остатня, незнана,
А я мушу, я мушу дійти
До межі Канаана.

Так бажалось там з вами входить
Серед трубного грому!
Та смирив мене бог, і ввійти
Доведеться самому.

Та хоч би край Йордана мені
Зараз трупом упасти,

Щоб в обіцяннім краю лише
Старі кості покласти.

Там я буду лежать і до гір
Сих моавських глядіти,
Аж за мною прийдете ви всі,
Як за мамою діти.

І пошлю свою тугу до вас,
Хай за поли вас миче,
Як той пес, що на лови у степ
Папа свого кличе.

І я знаю, ви рушите всі,
Наче повінь весною,
Та у славнім поході своїм
Не питайте за мною!

Най наперед іде ваш похід,
Наче бистрії ріки!
О Ізраїлю, чадо мое,
Будь здоровий навіки!»

ХІ

А як з табору вийшов у степ,
То ще гори горіли
І манив пурпуровий їх шлях
До далекої ціли.

А ярами вже пільма лягла
І котилася в доли;
В серці вигнанця плакало щось:
«Вже не верну ніколи!»

Ось гебрейська біжить дітвора,
Що по полю гуляла,
Окружила Мойсея, за плащ
І за руки чіпляла.

«Ах, дідусь! Ти куди йдеш під ніч?
Будь, дідусеньку, з нами!

Глянь, який збудували ми мур,
Які башти і брами!»

«Гарно, діти, будуйте свій мур!
Та не час мені ждати;
Пограничний мур смерті й життя
Я їду оглядати».

«Ой дідусю! Поглянь, у яру
Скорпіона ми вбили!
А в тернині аж трое малих
Зайченяток зловили».

«Добре дітки! Вбивайте усіх
Скорпіонів ви сміло!
Хоч неправедне, але проте
Пожиточне се діло.

А неправедне, бо й скорпіон
Жить у світі бажає.
А чи ж винен він тому, що їдь
У хвості своїм має?

Але зайчиків ви віднесіть
Там назад, де спіймали.
Адже ж мама їх плаче! Про се
Ви хіба не гадали?

Милосердними треба вам быть
Задля всього живого!
Бо життя — се клейнод, хіба ж є
Що дорожче над нього?»

«Зачекай ще, дідусю, не йди!
Сядь у нашій громаді.
Оповідж нам пригоди свої!
Ми так слухати раді.

Оповідж, як ти був молодим,
Скільки бачив ти дива,
Як стада свого тестя ти пас
На верхів'ях Хорива.

Як ти корч той терновий уздрів,
Що горить, не згорає,
І як голос почув ти з корча,
Що аж жах пробирає».

«Не пора мені, діти, про се
Говорити широко.
Бачте, ніч вже тумани несе,
Гасне деннее око.

Та прийде колись час і для вас
В життєвому пориві,
Появиться вам куцц огняний,
Як мені на Хориві.

Стане свято в вас, мов у храму,
В той момент незабутній,
І озветься до вас із огню
Отой голос могутній:

«Здійми обув буденних турбот,
Прийди сюди сміло,
Бо я хочу послати тебе
На велике діло».

Не гасіте ж святого огню,
Щоб, як поклик настане,
Ви могли щиросердно сказати:
«Я готовий, о пане!».

Довго ще міркували дітки
Над пророцькою річчю,
Коли сам він нечутно пішов
Ночі й пільмі настрічу.

Довго висів і смуток, і жаль
Над мовчущими дітьми,
Поки темний його силует
Щез зовсім серед пільми.

ХІІ

«Обгорнула мене самота,
Як те море безкрає,
І мій дух, мов вітрило, її
Подих в себе вбирає.

О, давно я знайомий, давно
З опікункою тою!
Увесь вік, чи в степах, чи з людьми,
Я ходив самотою.

Мов планета блудна, я лечу
В таємничу безодню
І один чую дотик іще —
Дивну руку господню.

Тихо скрізь, і замовкли уста,
Запечатано слово,
Тільки ти на дні серця мого
Промовляєш, Єгово.

Лиш тебе моє серце шука
У тужливім пориві:
Обізвися до мене ще раз,
Як колись на Хориві!

Ось я шлях довершив, що тоді
Ти вказав мені, батьку,
І знов сам перед тебе стаю,
Як був сам на початку.

Сорок літ я трудився, навчав,
Весь заглиблений в тобі,
Щоб з рабів тих зробили народ
По твоїй уподобі.

Сорок літ, мов коваль, я клепав
Їх серця і сумління
І до того дійшов, що уйшов
Від їх кпин і каміння.

Саме в пору, як нам би в землі
Обітованій стати!..
О всезнавче, чи знав ти вперед
Про такі результати?

І ворушиться в серці грижа:
Може, я тому винен?

Може, я заповіти твої
Не справляв, як повинен?

О Єгово, я слізно моливсь:
Я слабій, я немова!
Кому іншому дай сей страшний
Маєстат свого слова!

І ось сумнів у душу мені
Тисне жало студене...
О всесильний, озвися, чи ти
Задоволений з мене?»

Так, ідучи молився Мойсей
У сердечному горі,—
Та мовчала пустиня німа,
Тихо моргали зорі.

XIII

Аж почувся притишений сміх
Край саміського боку,
Наче хтось біля нього ішов,
Хоч не чуть було кроку.

І почулися тихі слова,
Мов сичання гадюки:
«Цвіт безтямності плодить усе
Колючки лиш і муки.

А як вийде самому той плід
Донести не спромога,—
То найкраще увесь свій тягар
Положити на бога».

М о й с е й

Хтось говорить! Чи в моїм нутрі
Власне горе шалене,
Чи отут, може, демон який
Насміхається з мене?

Г о л о с

Аж тепер усумнився в своє
Реформаторське діло?
Сорок літ ти був певний і вів
Хоч насліпо, та сміло.

М о й с е й

Хтось говорить! Чом чоло мое
Покривається потом?
Страшно? Ні! Та по серці се йде,
Мов розпаленим дротом.

Г о л о с

У гордині безмежній свій люд
Ти зіпхнув з його шляху,
Щоб зробити, яким сам його хтів,
Чи не пізно для страху?

М о й с е й

Хто ти, дивний? Не бачу тебе,
Та від себе не струшу!
Тільки чую, як зір твій мені
Все вгризається в душу.

Г о л о с

Чи так важно, хто я? Хто зумів
Наказать колись морю,
Тому важно не хто, але що
І чи правду говорю!

М о й с е й

Ні, не правда, що з гордощів я
Розпочав своє діло!
Тільки бачачи люд у ярмі,
Моє серце боліло.

Г о л о с

Бо ти чув себе братом рабів,
І се стидом палило,
І захтів їх зробити таким,
Щоб тобі було мило.

М о й с е й

Так, з низин тих, мрячних і лячних,
Я хотів їх підвести
Там, де сам став, до світлих висот,
І свободи, і чести.

Г о л о с

Та творця, що послав їх там вниз,
Ти не радивсь в ту пору;
Аж тепер, як упав ти, його
Кличеш в своєму горю.

М о й с е й

Ні, на се ж мене пхнуло його
Всемогуче веління,
В темну душу хоривський огонь
Надихнув просвітління.

Г о л о с

Гей, а може, хоривський огонь
Не горів на Хориві,
Лиш у серці завзятім твоїм,
У шаленім пориві?

Може, голос, що вивів тебе
На похід той нещасний,
Був не з жадних горючих купин,
А твій внутрішній, власний?

Адже пристрасть засліплює зір,
А бажання — се ж чари,
Плодить оку і світ, і богів,
Як пустиннії мари.

Те бажання, що, наче шакал,
У душі твоїй вило,—
Лиш воно тебе їх ватажком
І пророком зробило.

М о й с е й

Ах, від слів тих я чую себе
Сто раз більш в самотині!
Хто ти, вóроже?

Г о л о с

Я Азазель,
Темний демон пустині.

ХІV

Було темно. Лиш зорі яркі
Миготіли з простору.
Простував при їх блиску Мойсей
Усе вгору та вгору.

Без стежок. Серед пітьми вели
Його дивнії звуки:
То квиління гієни в яру,
То знов шелест гадюки.

Він ішов, не ставав, мов герой
До остатнього бою,
Та у серці важка боротьба
Ішла з самим собою.

«Те бажання,— кричало там щось,—
Виплід сорому й болю,
Се був куцх огняний, що велів
Вирвать люд мій на волю?..

Те бажання — се був той огонь
І була тота сила,
Що для мене Єгови наказ
І Єгову створила?

Те бажання — братам помогти
І їх сльози обтерти —
Се той гріх, що за нього я варт
І прогнання, і смерти?

«Ні, не те! Бережись і не крив
Сам душею своєю!
Се бажання святе! Та чи гріх
Не підповз там змією?

Чи не був же ти їх ватажком,
Паном душ їх і тіла?

І чи власть та бажання святі
В твоїм серці не з'їла?

Чи новим фараоном для них
І ще тяжчим не був ти,
Бо в їх душу контролем своїм,
В їх сумління сягнув ти?..

Небезпечно ставати всупір
Діл природних бігови!
Легко власний свій забаг подать
За веління Єгови.

Що, як ти сорок літ отсих був
Шалом божеським хорий,
Замість божого, їм накидав
Власний план тіснозорий?

Адже ж, може, в Єгипті вони,
Множачись серед муки,
Могли вирости в силу й забрать
Увесь край в свої руки?

Відірвавши від ґрунту їх там
І завівши в пустиню,
Чи подумав ти: може, отсим
Злочин лютий я чиню?

Що значить безґрунтовій юрбі
Обіцяти свободу?
Чи не те ж, що з землі вирвать дуб
І пустити на воду?

Чи не правду говорить Датан:
Старі гнізда лишили,
А новії здобути нема
Ні охоти, ні сили?

О Єгово, озвися, скажи:
Я чинив твою волю,
Чи був іграшка власних скорбот,
І засліплення, й болю?

О Єгово, озвися! Чи й ти
Здобуваєш дар мови
Лиш у пристрасті нашій, у снах,
У розбурханій крові?

Та Єгова мовчав, лише чуть
Лиховіснії звуки:
То квиління гієни в яру,
То знов шелест гадюки.

xv

Підіймалося сонце над степ,
Мов багровеє коло,
І промінням, мов стрілами, тьму
Прошибало й кололо.

У промінні тім Небо-гора,
Мов цариця в пурпурі,
Над всі гори найвище здійма
Свої ребра понурі.

На найвищому шпилі гори,
Вище зломів і кантів
Хтось недвижно стоїть, мов один
З предковічних гігантів.

Там високо над чвари землі,
Над всі шуми і згуки
Він стоїть і до неба простяг
Розпростертії руки.

У сходовому сяйві небес,
В пурпуровім промінню
Колосальний його силует
Видно геть у пустиню.

І летять із гебрейських шатрів
Затурбовані зори,
Мов гонці, до гіганта того
На осяяні гори.

«Се Мойсей!» — одні одним уста
Промовляють несміло,

Та не вимовлять того, що там
У серцях защеміло.

Се Мойсей на молитві стоїть,
Розмовляючи з богом,
І молитва та небо боде,
Мов полонінним рогом.

Хоч заціплені міцно уста
І не чуть його мови,
Але серце його розмовля
І кричить до Єгови.

Підіймається сонце, пала
Вся небесная стеля,
І стоїть на молитві Мойсей
Нерухомий, як скеля.

Вже полуденний демон степом
Шле знесилля і змору,
Та Мойсея мов руки чийсь
Підіймають все вгору.

І схиляється сонце униз
Вже над Фазга вершини,
І ляга величезная тінь
Від вершин на рівнини.

І паде величезная тінь
Від Мойсея востанне
Аж униз на гебрейські шатри,
Мов батьківське прощанне.

А по таборі пострах ішов:
«Боже, щоб у сю хвилю
Не закликав нас пророк, бо клятьба
Мала б дивную силу!

Від такої молитви тремтять
Земляні основи,
Тають скелі, як віск, і дрижить
Трон предвічний Єгови.

І як він заклене нас тепер,
І як сонечко сяде,
То весь люд і весь край сей вночі
Без полики пропаде».

XVI

А Мойсей борикався, горів,
Добивався до ціли,
А як ніч залягла на горі,
Впав на землю зомлілий.

Захиталася скеля під ним
Із усіми шпилями,
І безтямний лежав він, немов
У колиці у мами.

Якась пісня тужлива над ним
Сумовито бриніла,
І рука колихала його
Пухова, сніжно-біла.

І почулися тихі слова:
«Бідний, бідний мій сину!
Ось що з тебе зробило життя
За маленьку часину!

Чи давно ж я плекала тебе
І водила за руку?
Чи на те ж я дала тебе в світ,
Щоб терпів таку муку?

Скільки зморшків на твоїм чолі!
І зв'ялене все тіло!
І волосся, що гладила я,
Наче сніг, побіліло!

А колись ти від мене притьмом
Рвавсь на бої та герці!
Бач, до чого дійшов! А скажи,
Кілько ран в твоїм серці!

Бідна, бідна дитино моя!
Потерпів еси много!

Ще й сьогодні... на сонці весь день!
І пощо було того?

На молитві! В народу свого
І минуле, й майбутнє
Ти молитвою вникнути рад,—
Ох, дитя невидюче!

Ось я камінь із кручі зіпхну,
І піде він валиться
Від скали до скали, з яру в яр,
І скакати, і битися.

Тут покине шматок, там другий,
І летить, і гуркоче,—
І чи зна хто, де кожний шматок
Заспокоїться хоче?

Я тверджу: і Єгова не зна!
І молись хоч і клінно,
А де мусить упасти шматок,
Там впаде неодмінно.

В нім самім його керма і власть,
В нім самім ота сила,
Що назначує місце йому,
Що його сотворила.

І хоч як твій Єгова міцний,
Він ту силу не змінить
І одного сього камінця
У лету він не спинить.

Ось пилок: ледве зір твій його
Добачає тремтіння,
А Єгова не може його
Повернуть в неісіння.

І не може звеліти йому
Йти по шляху не тому,
Як яким його гонить повік
Ота сила, що в ньому.

Се ж пилок! Що ж казать про народ,
Многодушну істоту,
Де в рух мас вносить кожда душа
Частку свого льоту?

Про Оріона пісню ти чув,
Про гіганта сліпого,
Що, щоб зір відзискать, мандрував
Аж до сонця самого?

А на плечах поводитря ніс,
Сміхованця-хлопчину,
Що показував шлях йому — все
Інший в кожду годину.

«Ти до сонця веди мене, хло!»
Той вів рано до сходу,
А на південь в полудне, під ніч,—
До західного броду.

А Оріон іде все та йде,
Повний віри в те сонце,
Повний спраги за світлом, що ось
Йому блисне вже конче.

Через гори і море свій хід
Велетенський простує,
А не зна, що на плечах його
Хлопчик з нього жартує.

Сей Оріон — то людськість уся,
Повна віри і сили,
Що в страшному зусиллі спішить
До незримої ціли.

Неосяжнеє любить вона,
Вірить в невідоме;
Фантастичнеє щоб осягнуть,
Топче рідне й знайоме.

Строїть плани не в міру до сил,
Ціль не в міру до актів,

І жартує з тих планів її
Хлопчик — логіка фактів.

І, як той дивовижний сліпець,
Що чужим очам вірить,
Все доходить не там, куди йшла,
В те трафля, в що не мірить.

А ти молишся! Бідне дитя!
Де твій розум, де сила!
Ти ж хапаєшся піну благать,
Щоб ріку зупинила!»

XVII

Щось було спочатку в тих словах,
Наче чистої води;
Віяв свіжістю, добрістю з них
Якийсь дух охолоди.

Та помалу душе щось тягло,
Наче самум пустині,
І робилося лячно, немов
В ніч без світла дитині.

І жахнувся Мойсей, і з землі
Підволікся насилу,
І сказав: «Пощо мучиш мене,
Поки ляжу в могилу?»

Ти не мати моя! З твоїх слів
Не любов помічаю.
Ти не мати! О ти Азазель,
Темний демон одчаю.

Відступись! Заклинаю тебе
Тим ім'ям штирочертним!
Я не вірю тобі! Ти брехун,
Хоч ти будь і безсмертним».

І почувися тихі слова:
«Нерозумна дитина!

Ти кленеш мене ним, а я ж сам
Його сили частина.

Що мені твоя вбога клятьба!
Ти б умер із одчаю,
Якби сотую частку лишень
Знав того, що я знаю.

Ти кленеш, як твою сліпоту
Ткнув промінчик пожежі,
В якій я живу й він — понад всі
Часу й простору межі.

Ось розсуну ще крихту тобі
Тіснозорості таму:
Глянь на край той, що він обіцяв
Праотцю Аврааму!»

І заблис увесь захід огнем,
І уся Палестина
Стала видна Мойсею з гори,
Мов широка картина.

А незримий товариш його,
Знай, потихо говорє:
«Бачиш зеркало чорне внизу?
Се є Мертвее море.

А по той бік високі шпилі
До небесної стелі
Простягаються круто рядом,—
Се там Кармелю скелі.

Глянь на північ, де гори Сіон —
Євусеї кочують,
А як крикнути добре з гори,
Амореї почують.

Отся срібная стрічка — Йордан
В Мертве море впадає;
Близько устя його Єрихон
Бродового жадає.

Одинока долина над ним,
Та тісняться до неї
Амоніти по сей бік ріки,
По той бік хананей.

А на заході гори, верхи,
Полонини широкі,
А на північ мале озерце
І знов гори високі.

Ось тобі й Палестина уся,
Край овець і ячменю,
Від Кадеса до Кармеля всю
Мов затулиш у жменю,

Ні шляхів тут широких нема,
Ні до моря проходу!
Де ж тут жить, розвиваться, рости
І множитися народу?»

Та відмовив понуро Мойсей:
«Хто дав з каменя воду,
Той сей край перемінить на рай
Для свого народу!»

ХVIII

Знов почувся притишений сміх.
«Віра гори ворухить!
Та поглянь сей новий ряд картин:
Те, що статися мусить!

Бач, як сунеться плем'я твоє,
Як Йордан переходить,
Єрихон добуває і скрізь
У річках крові бродить.

Ось століттями йде боротьба
За той шмат Палестини:
Амореї, гебреї, хетта,
Амалик, філістини.

Ось гебрейське царство! Що сліз
Коштуватиме й крові!

А заважить у судьбах землі,
Як та муха волові.

І не вспіє воно розцвісти,
Й розлетиться на часті,
Щоб у пащу могутніх сусід
Часть за частю упасти.

Ось поглянь, які хмари летять
Від Дамаска й Галаду!
Се йде Ассур, гебреям несе
І руїну, й загладу.

Ось поглянь, червоніють поля,
Труп на трупі усюди:
Се піднявся страшний Вавілон
На загладу Іюди.

Храм Єгови в огні... А сей тлум...
Мов комахи по полю,
Йдуть по тисячу сковані враз
Недобитки в неволю.

Чуеш плач? На руїнах рида
Одинокий розумний ¹,
Що коритися радив врагам,
Щоб не впасти до трумни.

Як же пустка смердить! Але ось
Мов по пільмі світає...
З тих, що тлумом пішли, подивись,
Як же мало вертає!

Щось дрібненьке ворухиться там,
Коло мурів Салима:
Новий люд, новий бог, новий храм,
Нова сила незрима.

І росте воно, б'ється в біді
І чіпляється ґрунту,

---

¹ Пророк Єремія.

Мов будяк той низький і ціпкий,
Все готовий до бунту.

Понад голови люду того
Йдуть всесвітні бурі,
Панства, царства встають і падають,
Мов фантоми понурі.

Він же в своїм куточку хова
Непохитне завзяття
І ненависть лиш має для всіх,
І незмішне прокляття.

Та ненависть, найтяжча з усіх,
«Задля іншого бога»
Бач, як кублиться біля того
Храмового порога!

Вона плодить ненависть. Ось глянь:
За тиранським велінням
Ідуть сили, щоб плем'я твое
Ще раз вирвать з корінням.

Чуеш стук? Се залізна стопа
Тих страшних легіонів,
Що толочить юдейські поля,
Робить пустку з загонів.

Чуеш плюск? Се ворожі мечі
Кров юдейськую точать.
Чуеш крик? Се юдейських дівчат
Дикі коні волочать.

Онде мати голодная їсть
Тіло свого плоду!
Онде тисячі мруть на хрестах —
Цвіт твого народу.

Іще раз храм Єгови горить,
І сей раз уостанне:
Бо що тая рука розвалить,
Те вже більше не встане.

І ще раз недобитки пливають
У неволю, як ріки —
Та немає вже їм вітчизни,
І не вернуть навіки.

І загасне Ізрайля звізда,
Щоб вже більше не сяти;
Лиш ненависть, що в храмі зросла,
Піде світом гуляти.

Сумніваєшся? Віри не ймеш?
О, ймеш віру, я знаю!
Се той рай, що жде плем'я твоє
У обіцяннім краю!

Ти для нього трудився! Скажи,
Було за що трудиться?
Щоб наблизився він, може, ще
Схочеш палко молитись?»

І поник головою Мойсей.
«Горе моїй недолі!
Чи ж довіку не вирвуться вже
Люду мому з неволі?»

І упав він лицем до землі:
«Одурив нас Єгова!»
І почувся тут демонський сміх,
Як луна його слова.

ХІХ

Гуркнув грім. Задрижали нараз
Гір найглибші основи;
І один за одним понеслись
Передтечі Єгови.

Піднялася до стропу небес
Чорна хмара стіною,
Мов Ніч-мати насупила вид
Ненавистю грізною.

І заморгала бистро у тьмі
Огняними очима,

Забурчала, як мати, що, знай,
На лиху доню грима.

Із тривогою слухав Мойсей
Пітьми й блискавок мови,
Ні, не чути ще серцю його
У них гласу Єгови.

І ревнув понад горами грім,
З жаху їжитья волос,
Завмира серце в груді... та ні,
Не Єгови се голос.

Поміж скелі завили вітри,
Іх сердитії нути
Кліщать душу, мов стогін, та в них
Ще Єгови не чути.

Ось із градом і дощ злопотів,
І заціпила стужа,
І в безсиллі своєму душа
Подається недужа.

Та ось стихло, лиш води дзюрчать,
Мов хтось хлипає з жалю,
З теплим леготом запах потяг
З теребінт і мигдалю.

І в тім леготі теплім була
Таємничая мова,
І відчув її серцем Мойсей:
Се говорить Єгова.

«Одурив вас Єгова? А ти ж
Був зо мною на згоді?
І контракт підписав, і запив
Могоріч при народі?»

Бачив плани мої і читав
В моїй книзі судьбовій?
Бачив кінці і знаєш, що я
Не устоявся в слові?

Маловіре, ще ти не почавсь
В материнській утробі,
А я кожний твій віддих злічив,
Кожний волос на тобі.

Ще не йшов Авраам з землі Ур
На гарранські рівнини,
А я знав всіх потомків його
До остатньої днини.

Вбогий край ваш, вузький і тісний
І багатством не блиска?
А забув, що тісна і вузька
І найбільших колиска.

Прийде час, з неї виведу вас
На підбої та труди.
Так, як мати дитину в свій час
Відлучає від груди.

Тут на полі скупім і худім,
Наче терен на ріни,
Виростаєте ціпки і тверді
До великої зміни.

О, я знаю ту вашу ціпку,
Ненаситную вдачу!
Ви б на житній землі розповзлись
На подобу будячу.

Ви б і тілом, і духом своїм
Присмоктались до скиби,
І зловив би вас Маммон у сак,
Як товстючії риби.

Таж в Єгипті вигнулись в ярмі,
Наїдавшись ласо...
Відригаться вам буде повік
Те єгипетське м'ясо.

І, зірвавшись з сеї землі
Та розбивши всі карби,

Ви розвієтесь світ здобувать,
Його соки і скарби.

Та зарік я положу твердий
На всі ваші здобутки,
Мов гадюку на скарбі, дам вам
З них турботи і смутки.

Хто здобуде всі скарби землі
І над все їх полюбить,
Той і сам стане їхнім рабом,
Скарби духу загубить.

Своїх скарбів невольник і пан,
За ціну сліз і крові,
Щоб збільшити їх, мусить він сам
Руйнувать їх основи.

І як п'явка, що кров чужу ссе,—
Йому лік, сама гине,—
Так і вас золотий океан
На мілізні покине.

В золотім океані вас все
Буде спрага томити,
І не зможе вас хліб золотий
Ані раз накормити.

І будете ви свідки мені
З краю світу до краю,
Що лиш духу кормильців з усіх
Я собі вибираю.

Хто вас хлібом накормить, той враз
З хлібом піде до гною;
Та хто духа накормить у вас,
Той зіллється зо мною.

Ось де ваш обітований край,
Безграничний, блистячий,
І до нього ти людям моїм
Був провідир незрячий.

Ось де вам вітчина осяйна,
З всіх найкраща частина!
Лиш дрібненький задаток її
Вам отся Палестина.

Се лиш спомин вам буде, лиш сон,
Невгасаюча туга,
Щоб, шукавши її, став мій люд
Паном земного круга.

А що ти усумнився на момент
Щодо волі моєї,
То, побачивши сю вітчину,
Сам не вступиш до неї.

Тут і кості зотліють твої
На взірць і для страху
Всім, що рвуться весь вік до мети
І вмирають на шляху!»

xx

Ходить туга по голій горі,
Мов туман по пустині,
Сіє думи й бажання свої
По широкій країні.

Сипле квіти й листки, що давно
Вже зів'яли й пожовкли,
Підіймає в душі голоси,
Що давно вже замовкли

Що ще вчора байдужне було,
Нині любе й шановне;
Що ще вчора топтав, оплював,
Нині святості повне.

У гебрейському таборі ніч
Проминула в тривозі;
Скоро світ, всі глядять: він ще там,
На скалистій віднозі?

Ні, нема! І було те «нема»,
Мов жах смерті холодний.

Чули всі: щезло те, без чого
Житть ніхто з них не годний.

Те незримо, несхопне, що все
Поміж ними горіло,
Що давало їм смисл життєвий,
Просвітляло і гріло.

І безмежна скорбота лягла
На затвердле сумління,
І весь табір мов чаром попав
В отупіння й зомління.

Одні одним у лица бліді
Поглядали без впину,
Мов убійці, що вбили у сні
Найдорожчу людину.

Чути тупіт. Чи вихор в степу?
Чи збуваєсь пророцтво?
Се Єгошуа, князь конюхів,
І за ним парубоцтво.

Гонять стада, кудись-то спішать...
Чи де напад ворожий?
Всіх їх гонить безіменний страх,
Невідомий перст божий,

Голод духу і жах самоти
І безодні старої...
А Єгошуа зично кричить:
«До походу! До зброї!»

І зірвався той крик, мов орел,
Над німою юрбою,
Покотився луною до гір:
«До походу! До бою!»

Ще момент — і прокинуться всі
З остовпіння тупого,
І не знатиме жаден, що вмить
Пристипило до нього.

Ще момент — і Єгошуї крик
Гірл сто тисяч повторить;
Із номадів лінивих ся мить
Люд героїв сотворить.

Задуднять — і пустині пісок
На болото замісять,
Авірона камінням поб'ють
І Датана повісять.

Через гори полинуть, як птах,
Йордан в бризки розкроплять,
Єрихонській мури, мов лід,
Звуком трубним розтоплять.

І підуть вони в безвість віків,
Повні туги і жаху,
Простувать в ході духові шлях
І вмирати на шляху...

Львів, січень до липня 1905.

ТЕРЕН У НОЗІ

*Присвячую пам'яті
Зіновії Бурачинській*

По обіді. Літо. День чудовий.
Усміхається пречисте небо,
Все повітря пахощами дише
З полонин від свіжих перекосів,
Із зрубів від спілої малини,
Із ґрунів з живичної смереки.
З панотцем ми ввійшли у садочок,
На шпилі під яблунею сіли.
Ось під нами Черемош ізвився,
Як гадюка та срібно-зелена;
Він шумить, клекоче, мов скажений,
Під горбком гризе скалистий берег.
Та над ним в святочному спокою
Гріється мале село гуцульське.
Понад берегом стежки стрічками,
На стежках то легіні купками,
То гуцулки в горботках червоних.
Дітвора купається край мосту,
На шкап'ятах їдуть господарі,
Пишно їде дівчина-гуцулка,
Пишно їде і сигаро курить.

Довго-довго мовчки ми сиділи,
Напували легкі тим повітрям
Запахущим, напували душу
Супокоєм, тихою красою.
І промовив панотець старенький:
«Що, любуетесь? Й справді варто!
Інше тут життя, як там, у Львові,
Менше шуму, грому, біганини,
Та проте...» —

«Проте не менше горя»,—
Я домовив, як він зупинився.
«Горя! Ну, се зілля всюди пнеться.
Та не тее я хотів сказати.
Простота тут, первісні ще люди.
Гляньте, ген по горах, по узбіччях,
На верхах, сегельбах недоступних,
Всюди гуцул гніздиться, газдує.
Любить він, як той орел, самотність,
Любить жити сам серед природи,
Так, що інколи півднини ходу
До найближчого бува сусіди.
Можете собі подумать, пане,
Що за люди, погляди та вдачі
Виростають у таким околі,
На гірських вітрах, під шум потоків,
В ненастанному стогнанні лісу,
При маржині вічно та в безлюдді!
Як тут дико пристрасті бувають,
Як тут близько від думок до діла
І які тут скорі переходи
Від високих поривів героїства
Аж до звірства найдикшого шалу!»

Він замовк і голову повісив,
Мов думками десь блудив далеко,
Потім знов заговорив помалу:
«От хоч би про себе вам сказати!
Тридцять літ жию вже тут між ними,
Час було привикнути до всього.
А проте не раз таке побачу
І в такі безодні серця мушу
Заглядать, що жах мене проймає.
Іншим разом знов із уст тих простих
Щось такеє блисне, що, мов світич,
Враз освітить ясно все довкола,
Шлях покаже там, де весь мій досвід
І наука стежки не знаходять.
Ось послушайте одну пригоду,
Що мені притрафилась недавно!»

Тому рік — було так само гарно...
Косовиця. Я лиш пообідав

І збирався йти на он сей груник,
Де якраз докошували сіно.
Аж тут входить гуцул. «Слава!» — «Слава»
«Відки, сину?» — «Я тутешній, отче,
Кочеранюків Олекса». Тут лиш
Я пізнав. Його отець далеко
Жив, аж під верхом Катрафійовим,
Щонайменше шість годин дороги
На коні страшеними пляями.
«Що ж чувати?» — «Та гаразд, панотче,
Лиш нам неньо, бачу, вмерти хоче». —
«Що, твій неньо? Адже тиждень тому
Він ходив ще в Кути на дарабі». —
«Та ходив, а як вернув, панотче,
То почув себе якось недобре,
І як ліг, то не встає й донні.
Та я з шкап'ям прийшов, панотче,
Та просив би-х, неньо так просили —
Сповідатся хочуть. «Руш, Олексо! —
Так казали, — та проси, доконче...
Та не гайтеся...» То вже, панотче,
Якби ласка...» І вклонився в ноги.

«Що ж, — говорю, — сину, тут не ласка,
Тут повинність. Збігай лиш, небоже,
По дяка!» — «Та я вже був, панотче,
Зараз він прийде... Ось вже й надходить».

Швидко ми зібралися в дорогу,
Посідали усі три на коні
Та й побралися пляями в гори.
В нас дорога не для скороходів:
Наче нитка, в'ється понад кручі,
Через зломи, попід облазами,
Крок за кроком, кінь один за другим.
Поганяти їх ані не думай!
Кінь гуцульський тут господар повний,
Тут показує увесь свій розум.
Ти сиди на нім та лиш любуйся,
Як спокійно темно-синім оком
Він безодню мірить обік себе,
Як безпечно, легко, делікатно
Він по стежці йде, на п'ядь широкий,

Над такими дебрями, що в тебе
Дух захопає. Тобі здається,
Що лиш крикни тут, то вже сам голос
І тебе й шкап'я здмухне у провал.

Ось ми мовчки їдем, і міркую
Я про Кочеранюка старого.
Гуцул-богатир, на все около
Найславніший з давніх літ керманич,
Чоловік порядний і статочний,
Всі його за чесність поважають,
Рад його всі слухають охітно, —
Не старий ще, сімдесят, здається,
Не дійшло ще; два сини жонаті
І отсей, ще парубок. І що ж то
Сталося йому, що занедужав?
Адже ж перед тижнем ще здоров був!
«Що ж, — гадаю, — на все божа воля!
В гуцулів-керманичів здоров'я —
Наче та осіння погода:
Тут сміється, а за хвилю — фуга!
Черемош зрадливий. Певно, мусив
Десь перестудитися порядно.
Сто разів не шкодило нічого,
А вкінці таки своє зробило».

Сонце вже за кичеру сідало,
Як ми стали на Катрафійовім.
Під самим верхом у видолинку,
Мов у пригорщі якій великій,
Серед запахущої левади
Кочеранюків лежав осідок.
На нових смерекових побоях
Пурпуром горіло ще проміння,
І тиша стояла скрізь велика,
І спокій, і пахощі літнії.

Ми пустили коні на леваду,
А самі ввійшли в тісне подвір'я.
Тут сиділи вже два-три сусіди,
Пикаючи люлечки спокійно,
А під голим небом, на мураві,
Лиш веренею одною вкритий,

Хорий наш лежав. Лице запало,
Очі дивним полум'ям горіли
І вдивлялися недвижно в небо.

Поздоровив я усіх присутніх,
Підійшов до хорого. «Миколо,
Що ти робиш? Чую, щось жартуєш?» —
«Ні, панотче годний, не жартую,—
Смерть моя надходить, добре чую». —
«Що ж таке болить тебе, Миколо?» —
«Все болить, панотче! В грудях коле...
Ну, та що вже, час, мабуть, додому».

Попросив я всіх присутніх вийти,
Сам засів Миколу сповідати,
Причастив його, святим олієм
Помазав, а там засів з газдами,
Розмовляю та синів питаю,
Чи давно захорував їх дедьо,
Що йому робили, чим лічили?
«Та як з Кут прийшли, то й зараз кажуть:
«Це, синки, остатній раз ходив я.
Вже мені Черемоша не бачить,
Прийдеться, відай, мені вмирати».

Так говорять, а самі нічого,
І не видно так по них, щоб хорі,
Лиш в очах горить щось незвичайне.
Ми собі не в гадці. «От, гадаєм,
Може, дедьо випили де трохи».
Аж вночі взяли стогнати дуже,
Вхопили кольки їх попід груди.
Вже ми всяко їм давали раду,
Привозили й докторя із Жаб'я,
Та, як бачите, не помагає».

«Що ж казав вам доктор?» — «Та нічого!
Подивився, вусами порушав,
Записав лікарство та й поїхав.
А десятку треба було дати.
А як я до Жаб'я з ним вертався,
То сказав: «У твого деді,— каже,
Слабість нестрашна, а хлоп він сильний,
Витримав би ще й утрое гірше.

Тільки щось таке в душі у нього,
Щось його гризе і мулить,— каже, —
Отсе може в гріб його загнати».

Здивувало се мене немало,
Бо на сповіді ніщо такого
Я не чув від хорого Миколи.
«Ну, а що ж,— питаю знов у сина,—
Говорив вам дедьо щось такого?
Скаржився на що чи гризся чимось?» —
«Ні. Лиш те одно ураз говорить:
«Діточки, ви мною не журіться,
І не тратьтесь ні на які ліки,
Бо мені ніщо вже не допоможе,
Бо я знаю, смерть моя приходить».

Отсе все ми стиха говорили,
Сидячи на тесаній колоді
Коло хати, осторонь старого.
Він лежав недвижно все на місці
Із лицем, оберненим до неба,
Не стогнав, лиш звільна важко дихав,
Бачилось, що слав по маслосвяттю.

Втім, рухнувся, пробував устати,
Застогнав і важко головою
Впав на подушку. «Олексо, де ти?» —
Син до нього.— «Панотець ще гезде?» —
«Гезде, дедю, будуть ночувати,
Бо внизу вже пільма западає.
Може, вас занести у хороми?» —
«Ні, небоже, полежу ще гезде.
Панотця поклич!» —

Я наблизився.

«Мучуся, панотче,— рік Микола,—
Мучуся, та ні, не можу вмерти!» —
«Ну, не говоріть таке, Миколо!
Що вам конче нині смерті треба?» —
«Ой, панотче, це я добре знаю,
Та не те гризе мене і мучить.
Але гріх у мене, гріх на серці,
Непрощений, тим-то вмерти годі». —
«Що за гріх такий? Скажи, Миколо!

Адже ж тільки що ти сповідався! —
То хіба ще тайний гріх у тебе?
Що ж, я можу сповідь доповнити.
Вийдіть, люди!» —

«Ні, най не виходять.

Най до мене ближче всі приступлять.
Дивний се у мене гріх, панотче.
Я вже й сам не знаю, що з ним діять,
Як його з душі своєї збути?
Я його вже тричі сповідався.
Задля нього тричі йшов я пішки
До святого Йвана до Сучави,
Мене тричі з нього розрішали,
А проте він на душі й донині,
Ніби камінь, вчеплений до шиї,
Через нього й вмерти я не можу.
Ось лежу й гляджу в святеньке небо,
І мені здається, що хтось гнівно
Заміка його передо мною;
Що там щось, мов темна-темна хмара,
Мені вгору стежку заступає;
Що на мні тут щось тяжкее висить,
Мов торби, каміння й глею повні,
І не можу я ступити з місця.
Радьте що, панотчику поважний,
Поможіте душу облегшити!»

Ну, скажіть, що мав йому я радить?
Гріх якийсь його турбує душу,
Хоч його він тричі сповідався.
Може, сповідався він нещиро,
Затаїв подробиці найтяжчі,
І гризе той гріх його сумління?
«Вияви, — кажу йому, — Миколо,
Вияви свій гріх зовсім по правді». —
«Так, панотче, добре ви сказали, —
Та не тільки вам, і всім присутнім
Виявлю, чей серцю легше буде.
Сядьте, газди, гезде коло мене,
Слухайте, що буду повідати».

Сіли всі ми коло нього близько,
І при ньому також поставали

Три сини — три явори гірській,
Дві невістки — дві гуцульські кралі.
А на небі власне перші зорі
Виринали, тихо миготіли.

«Слухайте ж, панотченьку величний,
Слухайте, мої сусіди любі! —
Так говорить, стогнучи, Микола. —
Сорок літ, а може, й більше тому, —
Я ще парубком гуляв. Як нині
Тямлю: день був літній, як сьогодні,
По левадах бренькотіли коси,
А я гнав із Рабенця дарабу.
Як тепер її ще бачу: чвірка,
Напереді Лесь Гутюк при кермі,
Я при задній. Десь коло полудня
Ймились ми спочити в Ясенові.
На зарінку дівтори багато.
Ми собі дарабу причепили,
До шинку побігли поснідати,
Закусили, тютюну купили
Та й гайда дарабу кочувати.
На дарабі, як звичайно, діти
Бігають, з дараби в воду скачуть,
Плещуться — нам се не вдивовижу.
Най собі! Відбили ми дарабу, —
Діти всі на берег. Ба, дивлюся,
Назаді, коло моєї керми,
Хлопчик скулився... Вже не маленький,
Може, так дванадцять літ, тринадцять.
Скулився, сидить і не вважає,
Що дараба вже на бистру воду
Впливає: «Хло, — кажу до нього, —
Ти куди?» — «Я там!» — сказав недбало
Та й кивнув недбало головою
Вниз на Черемош, на мене навіть
Не поглянув, та й сидить спокійно,
Мов чогось у воду задивився.

Се мені також не вдивовижу.
Думаю: «Хлопчище провезеться, —
Певно, хоче на той бік дістатися.
А як схоче злізти, нам не штука

З бистрини на мілчу воду з'їхать.
Ну, а там нехай бреде сарако».
А вода під нами каламутна,—
Клявзу, бачте, в Шибенім пустили,—
Та проте і я, і Лесь, ми знали
Кожде місце, де злазити можна.

І стою собі, держу за керму,
Десь-колись у воду нею вдарю,
Люльку курю і мовчу, байдуже
Про хлопчище. Та бо мій хлопчище
Мовчки встав, не кажучи ні слова,
Закотив штанята по коліна,
На кінець дараби наблизився
І легенько, мов ніде нічого,
Звісив ноги, сам спустився в воду
І без голосу, без пари з рота
Щез безслідно в каламутній хвилі.

Сталось се так скоро, так неждано,
Так спокійно якомсь і природно,
Що я, глупо витріщивши очі,
Все те бачив, кожний рух хлопчини,
І не встиг сказати ані слова.

Зразу навіть я аж розсміявся,
Думав: хлопець, певно, плавле добре,
Хоче з бистриною побороться.
Та бо бачу: ні сліду хлопчини.
Може, за дарабу де вчепився?
Ні, не видно! Може, так нурця дав
І за хвилю вирине далеко?
Ні, не вирина! Дараба наша
Відплила вже шмат від того місця,
Але хлопця ні сліду, ні духу!
Тут мороз пройшов мені по тілі,
Так мені зробилось якомсь дивно,
Ніби сам я вбив хлопчину того,
Ніби сам зіпхнув його з дараби,
Ніби ніс в руках свою дитину
І нараз її у воду кинув.

І я з жахом позирнув на Леся,
Чи не бачив він, що за плечима

В нього сталося? Ні, Лесь спокійно
Кермою поскрипує своєю.
Потім ще я з більшим жахом глянув
На село, на береги, чи там хто
Не побачив, що тут в мене сталося?
Ні, дрімають береги на сонці,
Верби віття у воді купають,
Де-де з хат ще дим клубами в'ється,
Та на вулицях нема нікого,
Навіть діти з-над ріки побігли.
Відіхнув я, знов гляджу у воду,—
Вже далеко ми від того місця,
Але хлопця ні сліду, ні духу.
Але знов мені на серці стало,
Мовби хто вколов або гарячим
Жигалом до рани доторкнувся.
Страшно так чогось, аж в горлі душить.
Але з середини рівночасно
Преться слово на уста — не слово,
Але крик страшний, немов булькоче
І кипить у горщику замкненім.
Пережив я там таку хвилю,
Повну страху й дикої тривоги,
Яких мало хто переживає.

Перегнали вже ми Устеріки,
Де Черемош Чорний з Білим збігся,
І дісталися на більшу воду,
Де пливе дараба безпечніше.
І мені там стало спокійніше
На душі, я відіхнув глибоко,
Мов тягар який з плечей скотився.
Вчасно доплили ми до Вижниці,
За свій труд одержали заплату,
Накупили дечого для дому
Й досвіта, підночувавши трохи,
Рушили назад у наші гори.
Перейшовши із Вижниці в Кути,
Ми пішли гуртом досить великим
Серед жартів та розмов веселих.
Я в тім гурті був найвеселіший,
Мовбито вчорашньої пригоди
І зовсім зі мною не бувало.

Поки ми дійшли до Ясенова,
Весь наш гурт помалу розійшовся,
І ми з Лесем тільки два зістали.
Та коли ми наближаться стали
До шинку, перед яким учора
Ми свою дарабу припинали,
В мене знов мороз на душу вдарив,
І я боязно зирнув довкола,
Чи не йде хто, хлопця не шукає.
До шинку я ні за які гроші
Не встунив би, бо мені здавалось,
Що там зараз хтось мене пізнає
І питає: «Де мій хлопець дівся?»

А в шинку мені було потрібно
Взяти ще горівки повну фляжку
Косарям. Ось попросив я Леся:
«Ну-ко, мой, візьми у мене гроші,
Йди в шинок, там полишив я фляжку.
Заплати шинкарці за горівку,
А я тут на тебе зачекаю».

Лесь привик мене віддавна слухать,
Гроші взяв та до шинку потюпав;
Та, як лиш від мене відвернувся,
Мене хтось мов прутом ззаду вдарив.
Вдарила така страшна тривога,
Що я, міцно заціпивши зуби,
Натиснув на голові крисаню
І дмухнув дорогою щодуху.
Я не біг, хоч чулося — летів би,
Але йшов і йшов, не оглядався.
Не було думок, ні тямки в мене,
Лиш перестрашу чуття шалене!
І я йшов і йшов, не оглядався,
Аж у груді духу вже не стало.
Аж дійшовши на край Ясенова,
Сів на камені я край дороги
І тут Леся дожидав старого.
Надійшов він десь за півгодини.
«Вибачай,— сказав мені,— небоже!
Трохи там загутався в шиночку,
Лютьку запечи була потреба.

А ось на тобі твою горівку».
Взяв я фляжку, і мене скортіло
Випити її хоч половину,
Аби в серці хробака залляти.
Та як тільки відіткав я корок
І до шийки ротом прихилився,
Щось такеє вдарило на мене,
Що з відразою та жахом мало
Я ту фляжку не пустив на землю.
Та отямившись за хвилину,
Лесеві я дав її й промовив:
«На та випий!» Але більш ні слова
Я не міг тоді йому сказати.
Тільки знаю, що від тої хвилі
Я горівки вже не мав у роті.

Я зарікся того дня ніколи
На Черемош більше не ходити,
Ні дараби більше не гонити.

Так прожив я дві чи три неділі
Дома при роботі господарській.
Та коли в педілю коло церкви
Я почув, що повинь у вівторок
Буде йти, хоч се звичайне діло,—
Щось мене торкнуло в саме серце.
І я, не міркуючи нічого,
В понеділок досвіта зібрався
І з сокирою пішов у Жаб'є.
Там покликав Леся я старого,
І ми вдвох пішли аж на Дземброню
Та й давай дарабу лаштувати.
Злаштували, переночували,
А в вівторок, повені дждавши,
Вниз рікою ми її погнали.

Не було турботи ні гризоти,
Тільки як ми вже до Ясенова
Наблизилися, до того місця,
Де в ріку на бистрині глибокій
Із дараби зсунувся хлопчина,
Знов мене обхопила тривога,
І я пильно в воду став глядіти,
Чи не вирне з неї потопленик.

Але шумно гнала бистра хвиля,
Клекотів Черемош під скалою,
А дараба сунула стрілою,
Та хлопчини ні сліду не видно.

І почав я між керманичами
Де в кого розвідувать помалу,
Чи не бачив хто дня того й того
Втопленого нижче Ясенова.
Та ніхто не міг мені сказати.
А вертаючи із Кут додому,
Я почав також у Ясенові
У шинку чи де-будь на дорозі
Звідувать потроху у прохожих,
Чи в кого тут хлопець не втопився.
Та ніхто не міг мені сказати,
І мій страх помалу став минати.

Та бо не минуло моє лихо!
Як бувало де з ким посварюся,
Жінку вдарю в злості чи дитину,
То ану-ко завше тої ночі
Мені сниться, що плину водою
І сидить у мене на дарабі
Той сам хлопець, скулений і тихий,
І глядить у каламутну воду,
І помалу із кінця дараби
Босі ноги в воду опускає,
Потім, обернувшись на дарабі,
Між ковбками черевом лягає,
За ковбки вчепившись руками,
Звільна в воду тіло посуває.
Тоне в хвилях, тільки з хвиль до мене
Кілька раз руками замахує.
Були ночі ті страшні для мене,
Весь день потім я ходив маркітний,
Щось неначе ссало в мене душу,
Що я гріх свій відкупити мушу.

Вибравсь я до сповіді святої,
Панотцю, що був тут перед вами,
Розповів усю свою пригоду,
Правда, дещо трохи промовчавши.

Панотець, подумавши, говорить:
«Що ж, небоже, я не можу знати,
Чим би тут ти міг бути винуватий.
Адже хлопця в воду не зіпхнув ти.
Що не остеріг його перед водою,
Се не гріх ще, бо не міг ти знати,
Чи він ліпше воду ту не знає.
А що страх тобі такий діймає,
Я на те не вмю ради дати».

Так прожив я рік один і другий,
Часто забував свою пригоду
І не чув уже страху ніколи,
Пливучи побіля Ясенова.
Та ось трафилося мені лихо,
Що я дома за якусь дрібницю
Дуже всердився і в пересерді
Тяжко так побив свою Марічку,
Що водою мусив відливати.
Не заслабла жінка з тих побоїв,
Та я ніч мав після них страшную,
Бо мені приснився знов Черемош
Каламутний, хлопець на дарабі,
Його втоплення у бистрих хвилях
І його лице, таке тривожне,
Мовби помочі благав від мене.

Решту ночі я провів безсонно
І надумався відбуть покуту,
Перейтися пішки до Сучави
Й там з гріха свого сповідаться.
Та не мав я щастя у Сучаві.
Трафив на священика старого,
Що спішився і невважно слухав
Та нерадо сповіді моєї.
Та коли скінчив я свою сповідь,
Він сердито обізвався до мене:
«Глупий гуцуле, се все дурниця,
Що тобі до голови приходить.
Сповідай мені гріхи достотні,
А не привиди та сни п'яницькі!
Певно, ти надміру випиваєш,
Тому й сни такі погані маєш».

Не признався я тому попові,
Що вже кілька літ не п'ю горівки,
Та, не ждучи в нього розгрішіння,
Я перехрестився й віддалився.
І була мені тут довша пільга,
Бо в житті я більше пильнувався,
Здержував свій гнів та пересердя
І з сусідами миром держався.
Аж коли моя Марічка вмерла,
Не проживши й десять літ **зо мною**,
Я побачив знов у сні хлопчину,
Що з води махав мені рукою.
Знов тоді пішов я до Сучави,
Той раз там застав черця старого,
Що, спокійно вислухавши сповідь,
От таке сказав до мене слово:
«Синочку, коли усе по правді
Ти сказав ось тут передо мною,
То даю тобі я розгрішіння
Хоч, їй-богу, сам не знаю за що.
І не завдаю тобі покути,
Бо ти сам себе в грісі не знаєш,
Сам собі покуту накладаєш».

От таке я вніс із Сучави,
І було мені від того часу
Двадцять літ життя у праці й труді.
Двадцять літ тих ви мене, панотче,
Знали, то й не буду вам казати,
Що прожив я без гріха тяжкого,
Хоч то чоловік і не безгрішний.
Але не було й одного року,
У яким би втоплений хлопчина
Ніччю в сні мені не появлявся,
Мов невтишений докір сумління.

Та отсе два тижні тому буде,
Як востаннє плив я до Вижниці
І перепливав попід стрімкії
Скелі, що понижче Ясенова,
Я побачив, як з води брудної
Висунулося щось сніжно-біле,
Мов рука дитяча невелика.

Та рука один раз, другий, третій
Вирнула з води, мов купка піни,
А потім здалось мені, що крепко
Кінець керми моєї вчепила.
Я почув, як керму щось торкнуло,
І мене мов вхопило за серце.
І мені відразу ясно стало,
Що мені не довго смерті ждати».

Отаке нам розповів Микола,
І не знав я, що йому сказати.
Та мовчали також і сусіди,
Не було між ними розговору,
І тиша стояла довгу хвилю.

Аж ось найстарший віком з присутніх,
Юра Рахманюк, от так промовив:
«Не в образі се тобі, Миколо,
Але як зайшло вже на бувале,
Не прогнівайся, коли згадаю,
Як провів своє ти парубоцтво.
Не скажу, аби ти був ледащо,
Але був ти гордий син багацький,
Краса й слава поміж парубками.
Тільки кров була горяча в тебе,
І були надміру дужі руки,
І душа надміру напаслива.
Не було в селі такого газди,
Щоб ти з ним у сварку або в бійку
Не зайшов за будь-яку марницю.
Сам я теж зазнав руки твоєї,
Та нехай се йде з тими часами!
Не скажу, аби ти вдався в дедю,
Бо твій дедьо був спокійний газда,
І не знаю, чи не через тебе
Передчасно він зійшов зо світу.
І не знаю, чи ти вдався в маму,
Бо вона була газдиня чемна
І тебе женила в добрім роді.
Але в тебе щось було з опришка,
Що не знає стриму ані тями,
Аби тільки злість свою зігнати
І на своїм ворозі помститься».

Важко від тих слів зітхнув Микола
І сказав: «Спасибі тобі, Юро,
Що згадав ти ті часи страшнії,
Які я прожив, мов у тумані.
Мало що з них мені досі в тямці.
Те лиш досі добре пам'ятаю,
Як мене перед моїм вінчанням
Моя мати у своїй коморі
На колінах із слізьми благала,
Аби я не збиткував ніколи
Ту Марічку, що вона для мене
За дружини вірну обібрала».

«Не гаразд ти й з нею жив, Миколо,
Перший рік або два перші роки,—
Мовив далі, згадуючи, Юра.—
Так було не раз, що прибігала
Твоя жінка аж до мене сночі,
Від твоїх тікаючи побоїв.
І не раз мені впадала думка:
«Цес, напевно, не добром закінчить!
Знайде смерть собі безчасовую
З топірця або на шибениці».

«Бог з тобою, Юро! — скрикнув з жахом
При тих Юриних словах Микола
І перехрестився, весь тремтячи. —
Знаєш, часом і мені самому
Щось таке на думку приходило.
Та було твердеє серце в мене,
Що не знало стриму ані впину».

Та спокійно мовив далі Юра:
«Прийшов стрим тобі і впин відразу,
Бо відразу ти устаткувався,
Пити перестав та забіячить,
З ворогами яюсь поєднався.
Се мені було навдивовижу,
Бо не знав я про твою пригоду,
Про яку тепер нам розповів ти.
Розумієш ти її значіння?»

«Не в догад мені ще яюсь, Юро», —
Тихим голосом сказав Микола.

«Ось послухай моєї пригоди,
Що мені іще в літах хлоп'ячих
Трафилася,— може, й твоя власна
Тобі стане май зрозуміліша:
Мав тоді я вісім літ чи дев'ять,
А тебе ще не було й на світі,
Як одного теплого літнього
Дня ми, хлопці, із верха свого
Захотіли збігати в долину,
Аби в Черемоші покупаться.
Захотіли, зараз і побігли.
З верха вниз не тяжко було збігти,
Другий верх ми перейшли помалу,
А з верха побачили в долині
Черемош, як срібную гадюку.
Під верхом лісок був невеликий,
Сей ми перебігли дуже живо.
А з ліска вела крутая стежка
Стрімко вниз зеленою лукою.
Потім треба через яр глибокий
Перебраться на другу леваду,
Перелізти кілька перелазів,
Перебігти почерез дорогу,
Перескочити ще два потоки,
А потому з берега стрімкого
На зарінок — тут уже і купіль!

Враз зо мною бігло вісім хлопців,
Майже всі були від мене старші.
Як лиш ми добігли до потоку,
Хлопці, чуючи ріку вже близько,
Закричали і побігли чвалом.
Та я, скачучи через потічок,
Скочив так незручно, що патрафив
На сухий безлистий корч терновий,
Тут я скрикнув від острого болю,
Бо тернова шпичка величенька
Вбилася мені в п'яту порядно.
Зразу я не завважав нічого,
А хотів лише догнати хлопців
І підбіг за ними кілька кроків.
Але тут почув, що від гілляки
Відломалася тернова шпичка

І застрягла у п'яті у мене.
Се була мені не першина вжс.
Я таких тернів уже немало
Мав в ногах, гуляючи босоніж
По ярах та греготах зарослих.
Знав я, що робить в такому разі,
І, не кажучи нікому й слова,
Сів на моріжку посеред стежки,
Вийняв голку, що мені в сорочку
В пазуху встромляла завше мама,
З ниткою, аби, як що подреться,
Зараз міг на собі я зашити.
Я присів, п'яту свою оглянув
І побачив, що тернина влізла
Геть у м'ясо і при самій шкірі
Заломалася зовсім гладенько,
Так що пальцями ніяк не вхопиш.
Тут спокійно я п'яту послинив,
Вийняв голку і продовбав шкіру,
Поки вістрям голки не заважив
За кінець тернини й, розхитавши,
Не підтяг її, щоб було за що
Пальцями вчепить і витягнути.

Кілько хвиль я порався з ногою,—
П'ять чи десять, я не міг і знати,—
Та мої товариші за той час
Перебігли і луку й потоки,
Перелізли через перелази,
Розложилися всі на зарінку.
Сорочки та гачі поскидали
І з веселим криком та сміхами
Плюскотали вже у срібних хвилях.
Плюскіт той я чув уже здалеку
І я, біль забувши невеликий,
Біг щодуху почерез леваду,
Аби лиш до купелі допасти.

Ось уже я вибіг на дорогу,
Коли чую, здалеку, від Жаб'я,
Крик надноситься понад рікою:
«Сокотіться! Геть з води! Рятуйте!»
Се, мабуть, кричали різні люди,

Та не чули окриків тих хлопці,
Що в ріці купалися весело.
Та я, вчувши крики, зупинився,
Глянув у той бік, відки кричали,
І побачив раптом, як рікою
Понад досі чистою водою
Вал котився жовтий, каламутний
Заввишки, здавалося, на хлопа,
Несучи ковбки, тріски й гілляки,
Шумлячи та ревучи страшенно.
Вал котився скоро, наче вихор
Здіймав воду рівно з берегами,
І я, бачачи те дивне диво,
Закричав до хлопців: «Мой, тікайте!»
Та вони за шумом не дочули.
Ще хвилинка, й вал той надкотився
Понад них, і щез увесь зарінок,
І все нимаття і всі хлопці разом,
Ніби їх і не було ніколи.
Я лиш сам-один із них лишився,
І мені відразу ясно стало,
Що, якби не терен той, що в ногу
Мені вбився і спинив на хвилю,
Був би я загинув враз із ними.

От такє й твоє було, Миколо!
Якби не той хлопець в Ясенові,
Що мов на очах тобі втопився,
Був би ти розпився й розпустився,
Був би, може, десь погиб у бійці,
Або в криміналі опинився».

Так оповідав старий той гуцул,
І словам його я здивувався,
Бо здались вони мені мов ясний світич,
Що розсвічує нічну темряву.
Тоді я звернувся до присутніх
І сказав до них такеє слово:
«Чули ми оце такі пригоди,
Які рідко у житті чуваєм,
Хоч трапляються вони нерідко
І дають почути чоловіку,
Що над ним чуває вища сила.

Що той терен у нозі? Дрібниця!
Заскалить собі дитина ногу
Кілька раз на день, як ходить,
Вийме терен та й гадки не має,
А ось бачте, той нікчемний терен
Врятував життя живій людині.
А тобі, Миколо, був той хлопець,
Був той привид, що лиш сам ти бачив,
Пальцем божим, що торкнуті мусив
Твою душу в незвичайній хвилі,
Щоб її від злого відторгнути,
А на шлях спасення навернути».

Вже стемніло, хоч не студеніло,
І сини внесли Миколу в хату,
А нас всіх просили до вечері.
Всі ми там і переночували,
А коли ми рано повставали,
Спав Микола на своїй постелі
Тихо та спокійно, без дихання,
Бо вночі заснув сном непробудним.

Писано до р<ядка> 375 у початку 1907 р., а докін-
чено в Криворівні в д<нях> 5—7 вересня 1913 р.,
а рядки 798—816 дописано д<ня> 15 вересня 1914.

ЛЕГЕНДА ПРО СВЯТОГО МАРІНА

Я Агафангел, раб рабів господніх,
По божій волі і з братів вибору
Ігумен скиту, щоб від юрб народніх
Здалека божу берегти обороу,
Тремтячою, старечою рукою
Пишу отсе в тривозі, не в спокою;
Свій гріх важкий і праведних заслугу
Складаю вірно на отсих листах
На славу богу, людям на потугу,
Хоч сам трясусь, стискає серце жах.

I

Літ тридцять тому ся пустиня вкрита
Була скаженим криком бойовим,
Її орали кінські копита,
Скородили списи, тьмив сонце дим.
Безбожні перси, вороги спокою,
Огнєпоклонники, чортячий плід,
На край сей налетіли сараною,
Пожар гасили кровію людською,
Згубить хотіли християнський рід.
І навіть на найвищюю святиню,
На хрест господній у Єрусалимі,
Свої безбожні руки простягли.
За наш то гріх, розпусту та гординю
Господні руки, сильні, хоч незримі,
Отсей батіг страшенний піднесли.
Та, покаравши нас, і пожалів
Господь, як батько сплакану дитину,

Батіг зламав і геть на землю кинув,
А наші вгору голови підвів.

Наш монастир, хоч близько шляху був,
Якимсь великим, дивним чудом божим
Очей і рук поганців злих минув,
Та не уйшов бісів сітям ворожим.
Напроти нас, відділений лиш яром,
Якийсь безбожник збудував шипок,
Де подорожніх, мужів і жінок,
Вином поїв, троїв розпусти чаром.
Всю ніч не раз музика там гула,
Дудніли танці, гомоніли співи.
Тоді, припавши перед образ діви,
Всю ніч я вверх не підіймав чола,
З братами молився, щоб минула нас
Покуса й грішних щоб піддвигнув спас.

Раз ніч була. Горіли ясно зорі,
В пустині вили шакали прожорі,
І холод дихав від вірменських гір.
Брати не спали ще, якраз вкусивши
Сухого хліба і води попивши,
Усякий в келії звертав свій зір
Душевний у нутро своє, вглиблявся
В ті тайники душі, де з темних нор
Встають бажання, пристрасті і зла вся
Фаланга, тут боровся з злом, скріплявся
Молитвою, найкращою з підпор.

В ту пору ключник наш, брат Митродор,
Прийшов і сповістив мене, що коло брами
Два люди є і стукають шаблями.
Воєнні, знать, бо панцири блищать,
І ранені, бо стогнуть і кричать,
Рятунку просять, бо їм грозить згуба
В степу від стужі чи від звірів зуба.

Перехрестивши божую домівку,
Себе й братів, щоби все зле прогнать,
Я мовив: «Неможливо нам не дать
Недужим помочі і пристанівку.
Воєнні — може, наші се брати,

Що за Христову віру носять рани?
А хоч поганці, слід їм допомгти,
Бо брат наш кожний, хто шука мети,
А вдвое — кожний хорий, безталанний».

І з ключником до брами я подався.
«Хто стукає до монастирських брам?» —
«Рятуйте раненого! — обізвався
Знадвору голос.— Бо прийдеться нам
Пропасти в тій пустині!»

Ми в тій хвили
Замки відперли, браму відчинили.
При брамі лицар молодий стояв
І другого, зомлілого, старого,
В своїх обіймах, плачучи, держав.
«Отці святі, рятуйте батька мого!
Ми християни, царські вояки.
Поганці нині відділ наш розбили,
А нас, що від ворожої руки
Живі втекли, весь день степом гонили,
Аж поки батька тяжко не зранили.
Остатнім ще зусиллям удалось
Нам омилить ворожії погоні,
В яри втекти. Тут сонце й уляглось,
Попадали з утоми наші коні».

Старого рицаря ми бережливо
Взяли на руки, в келію внесли,
Кликнули брата Агапіта живо,
Що силу трав, які кругом росли,
І соків знав таємні переміни
І рани вмів гоїти, біль втишать.
Та головою похитав наш брат,
Побачивши старого. «Ті руїни,
Мабуть, не будуть вже душі житлом!
Вся кров стекла! Тут моїх штук границя.
Се тіло смерть втяла своїм жалом,—
Хіба про чудо богу тут молитесь».

Три дні старий ще в ранах простогнав,
На хвилю не проснувшись із нетямн,
Вкінці в обіймах синових сконав.

Землі віддавши тіло, молодця ми,
Як знали, потішали. Та він був
Неначе травка, що косою втята:
Не впала ще, а в'яне. Мов забув
Про світ, а знав лише свого тата.
Зачудований, слухав наших слів,
Та бачилось, що їх не розумів.
Не плакав, не ридав, о гріб не бився,
Лише з таким переляком глядів,
Мов сам не знав, що з ним, де опинився.
На гробі батьковім день в день сидів,
Мов у тумані, навіть не молився
Німії, блідий, неначе остовпів,
Не пив без сплунання, ані їв
І так ослаб і весь позеленів,
Що вже додолу, наче труп, хилився.

І я пізнав: се сатанові штуки,
Се він, проклятий, в душу молоду
Накапав трути, дикої розпуки,
Накинув вірі чортівську узду,
І своїм списом поразив надію,
І в груді розбудив тривоги дрож.
Та з ним давно боротися я вмію,
То й тут пізнав, що гаяться не мож,
А треба з ним боротися.

Отож,
З усього серця помолвившись богу,
Щоб дав свою мені в сей бій підмогу,
Я к собі парубка велів позвать
І лагідно почав його навчати,
Що нас усіх земля прийме, як мати,
Що всім нам в ній по труді спочивать,
Що кожному господь відмірив міру
І кожному прийде своя черга,
Що він на те закон нам дав і віру,
Щоб в смерті ми не бачили врага.
Щасливі ті, що мруть у божім бою,
Життя своє за інших віддають,
За боже слово жертвують собою,
За хрест господній кров свою пролляють!
Не плакати нам по них, а веселиться,
Що славно так в житті свій шлях пройшли

І будуть в небі госпуду молитися
За своїх любих рідних на землі.

Марін — так звався парубок — стояв
Німий, блідий, схиливши в землю зори,
Не плакав, не корився, не зітхав,
Стояв, мов труп або смертельно хорий.
І бачив я, що власть велику взяв
Над ним наш ворог, на все злее скорий.
Отож, піднявши голос свій немного
Остріше, став я говорити до нього:

«Не забувай, що нам Христос повів:
«Хто не візьме свого хреста на себе
І не піде в мій слід, не буде в небі».
А знаєш, що таке той хрест Христов?
Нести покійно всі земні страждання,
Стояти твердо проти всіх покус,
Тривати в правій вірі до сконання
Без сумніву, песхитно, без вагання,
Як се чинив на приклад нам Ісус.
Бо ворог наших душ не спить ніколи,
Ричить, мов лев, шука, кого б пожер.
Мов кігті, в душу запуска розколи
І силу волі палить, мов костер.
До серця він гадюкою присеться,
І в мозку думкою одною в'ється,
І паразит знесиллям весь твій ум.
І скрутить все нутро твоє тривога,
Не можуть груди ні зітхнути до бога,
Ні здвигнути змору, побороти сум.
І наче птах, в лету стрілою вбитий,
Паде, і треплеться, і на лету кона,—
Так гине дух, розпукою повитий,
І радуєсь тій згубі сатана».

Затріпалося серце у Маріна,
І судорога зціпила уста;
Мойого ока не уйшла та зміна,
Я добре знав: тривога се зміїна
Перед могучим подувом Христа.
І голос свій піднявши, наче гук
Гірського грому, бурі степової,

І чудотворний взявши хрест до рук,
На ворога я вдарив, наче крук,
Словами, повними жаги святої:

«Дух гордості, зневіри й самолюбства
Клубиться в серці твоїм, мов дракон!
Його слова — на всяке зло підкупства,
Його зітхання — всіх огид закон,
Його поради — се огонь пекельний,
А сумніви — пекельная смола.
Він бреше, мовлячи тобі: «Будь вольний»,—
Бо певний, що впадеш ти в сіті зла.
Правдива воля лиш в ярмі Христовім,
Правдива вищість лиш в покорі е!

Як чоловік в одінні азбестовім
В пожежу йде, ногами в грань стає
І полум'я у нього п'яти лиже,
Та шкодити не здужає йому,—
Так дух твій лиш тоді страшную тьму
Покуси сатанинської пониже,
Коли, шкарлущу скинувши пихи,
Одінетесь в веретище покори
І, в небесах свої втопивши зори,
Сльзьми свої змиватиме гріхи».

І бог мойому слову силу дав:
З очей Маріна бризнули рікою
Гарячі сльози, і передо мною,
Мов вітка, збита бурею страшною,
Додолу впав і важко зарідав.
І довго й слова він не міг сказати,
Лиш бився в груди, мов зовсім утратив
Дар мови, хлипав і в якімсь страсі
Довкола так безрадно оглядався,
Мов помочі від когось дожидався,
А врешті ледве-ледве обізвався:

«Мій батько, отче, вмер в тяжкім грісі.
Який се гріх, не вмю вам сказати,
Та ніч у ніч являєсь він мені —
Не знаю, чи наяві, чи у сні,
Бо явища я жду й не можу спати.

Він у дверях стоїть, німий, заклятий,
Блідий-блідий, з хреста неначе знятий;
Вся стаття його — то образ лютих мук;
Всю ніч отак стоїть і не щезає,
Не каже й слова, поглядом благає,
Щоб вирвати його з чортівських рук.
Порадьте ж, отче, що мені робити,
Щоб власної душі не погубити
І ще й батьківський відкупити гріх?»
При тих словах мені зробилось стидно,
Бо вже тоді було доразу видно,
Що ворог підійма мене на сміх.
Та я не хотів сього порозуміти
І забажав появу сам уздріти,
З Маріном ніч у келії провести.
Та парубок страшенно тут змішався,
Весь спаленів і довго не рішався
Сказати слово.

«Сину, бачу, ти
Знов сумніву гадюці піддаєшся!
Знов пазури на ум твій простяга
Той темний дух! І дарма з ним ти б'єшся,
І вір мені, від нього не спасешся,
Допоки хмара душу заляга.
Скажи мені, що там тебе ще мулить?
Нехай я буду друг і батько твій.
Як батько сина любо к серцю тулить,
Осушить сльози, верне супокій,
Так я...»

Та тут схилив чоло Марін
І мовив: «Отче, будь по вашій волі.
Даруйте сумнів сей! На хвилю він
В душі піднявся, мов туман у полі.
Я буду вам послухний».

І пішов,
Мене лишивши в почутті гіркому,
Що до душі його я не знайшов
Дороги, що скриває щось там він,
Чого не важиться сказати нікому.

Настала ніч. У келії Марін
Вже ждав мене. Блідий був, аж зелений,
Та супокійний. До землі поклін

Віддав мені і мовчки, похилений
Став, наче ждав, що я звелю робить.

«Молімось богу, сину!» — я говорю.
І перед скорбним образом Христа
Припали ми, і, тулячи уста
До пилу земного, свій дух угору
Знесли, і гаряче молитися стали.
Та тут ще раз господь свій дивний знак
Послав мені: я промовився так
З годину, як почув, що нагло впали
Душевні крила, згас огонь яркий,
Замкнулись для молитви неба брами
І клонить, клонить сон мене важкий.
Збираю сили, ще часок який
Даремно з ним борюся я думками,
Даремно сонні очі тру руками,
Даремно в тямі найгрізніших слів
Шукаю, щоб прогнати сонну змору:
Чим більш силкуюсь підвестися вгору,
Тим більш вона мене гне вділ і вділ.
І врешті — грішний чоловік — заснув я,
І що там в келії робив Марін,
Чи бачив знов свою появу він,
Чи ні — сього не бачив і не чув я.
Аж як церковні загуділи дзвони,
Збудився я. Марін усе клячав
Перед розп'ятим, плакав, бив поклони,
А далі встав і говорить почав:
«Молитві вашій дякуючи, отче,
Сю ніч мені господь зіслав спокій
І намір утвердив несхитний мій
Ярмо його прийняти найсолодше,
Зректися світу та його утіх,
Життя йому на службу посвятити,
Молитвою і постом батьків гріх
І власні всі провини відкупити.
Ваш монастир най буде мати та,
Що скорбнее, приблукане дитя
Любовно під полу свою приймає.
Прийміть мене! Нехай святий обіт
Сповняю тут, де той зрадливий світ
Ні послуху, ні власті вже не має,

Нехай труджусь і богу милий плід
Приношу тут, де батько мій дримає».

Мов ангельська музика, ті слова
Були для мене. Радо привітали
Іх всі брати. І зараз старці два
Маріна правила навчати стали.
Пройшло півроку. В пості, молитвах
Він був такий гарячий, невтомимий,
І бачилось: надземний світ незримий
Так близько до душі його приляг,
Що я сповнів його палкі бажання,
Загородив йому навіки світ
І вбожества, і чистоти, й мовчання
Прийняв від нього й послуху обіт.
І бачив я, як радісно ступав він
На сей важкий, безповоротний шлях,
Яку незламну в серці віру мав він,
І серце к ньому чар таємний тяг;
І кожний мовив не раз, не два рази:
«Се божий рицар без тривоги й змази!»

II

У коршмаря, що недалеко скиту
Держав шинок, була одна дочка.
Хоч християнин коршмар був, та неситу
Погоню за земним добром, не вкриту
Ніяким стидом, мав він за божка.
І хоч щорана голосно, мов мати,
Серед пустині дзвін наш голосив,
І в душу тугу за святим вносив,
І зблуканих на правий шлях просив,—
То шинкаря й нікого з тої хати
Ми досі в церкву не могли діждати.

Аж ось тепер шинкарська дочка
В одну неділю в церкву завітала.
Я озирнув її: жага палка
З її очей блискучих так і сяла.
З її розкішних, запахущих кіс
До мене демон явно реготався,
Ії чудово гарний прямиї ніс

Був мов вежа, з котрої скритий біс
В серця мужської стрілами метався.
І груди, й стан, і хід її, і зір,
Лице, й уста, і брови — все свідчило,
Що в сьому тілі зрадник, лютий звір
Заклав свою столицю і свій двір,
Що серце тее для добра застило.

І я молився богу, щоб від нас
Він зволив сю покуску відвернути.
Коли на згуби шлях ступила раз
І згуби їй страшної не минути,
То хай бодай в безстидності своїй
Домівки божої святий спокій
Диявольським пожаром не бентежить,
Нехай панує і ясніє там,
Де грішних цар, де зборище скотам,
Де панувать і згинуть їй належить.
Не пом'яни, о господи святий,
Мені колись сього гріха тяжкого.
Премудрий був твій суд і шлях крутий,
Та темний для могó умá мілкого!

І щонеділі відтепер вона
У нашу церкву пильно приходила,
І, хоч побожно вниз лице хилила,
Я чув, що в неї в серці сатана,
Що не молитися вона приходить,
Що потаємно, знай, очима водить
Там, де брати в молитвах і піснях
Стоять. Стискав у мене серце жах,
Грозило щось, мов прочування смерти,
Та я не міг для неї храм заперти.

Аж ось сказав мені брат Митродор,
Що мав повинність пильнувати брами
І зчаства оком окидатъ простор,
Щоб стерегтися перед ворогами,—
Що дівку сю видає він щодня,
Як близ монастиря вона снується:
То на коні степом вона ганя,
То десь в яру співає і сміється,
То мов говорить з ким — такі слова,

Аж кров у жилах від огиди стине,—
То, вдершись на скалу, камінчик кине
В наш монастир, платочком повіва,
То плаче,— ні, не плаче, а ридає
Так важко, голосно, аж серце крає.

Не знав я, що й подумати про те.
Усіх братів став пильно підглядати,
Чи вже не вспіли ті чортівські чати
В твердині божій вилом розпочати,
Чи кукілю не вспіли підмішати
В пшеничне, чистее зерно святе.
Та хоч оба ми з братом Митродором
І день, і ніч довкола пасли зором,
В монастирі ще панував спокій.
Ніхто з братів не блід і не мішався,
На північні відправи не спізнявся,
У божій службі не дрімав важкій.
Аж ось одного дня серед спокою
Стук, стук до брами. Митродор прибіг:
«Коршмар до нас! Не сам іде, з дочкою!
Бажає він розмовиться з тобою».

Було се, наче серед літа сніг.
Яка мені з тим коршмарем розмова?
Та я велів у келію свою
Ввести його. Прийшов, стоїть. Стою
І я, жду першого від нього слова.

«Чи ви ігумен?» —

«Я». —

«Ну, добре ви
Своїх бичків пильнуєте в тій стайні!
Нема що мовить, до дівчат звичайні.
Ось вам дочка єдина моя.
Дитя було невинне, боязливе,
А нині що? Нехай вона сама
Говорить! Я боюсь зійти з ума
І слово вам сказати образливе».

І починає дівчина казати,
Що брат один — ім'я його не зна —
Скрадався ніччю до її вікна,

Вікном добувся до її кімнати
І хитрими словами переміг
Її стидливість, затроїв жагою
І наклонив невинною на гріх,
Приобіцяв з монастиря втекти
В Арменію і взять її з собою.

«З лица його пізнати можеш ти?» —
Спитав я, аж подавшись під вагою
Тих слів страшних. Вона сказала: «Можу».

Піддавшись зовсім на волю божу,
Я попровадив батька і дівицю
Там, де брати в щілині кам'яній
Трудилися, копаючи криницю.
І всіх рядом поставивши при ній,
Я мовив їй: «Скажи, котрий се був?»
І сам очима по братах шибнув.
Стояли всі спокійно, очі вниз,
Один лиш затремтів і зблід дотла —
Марін.
А дівчина лиш раз очима блись,
На нього вказуючи, прорекла:
«Се він».

Коли стріла затрута свисне з лука
І вб'ється в кість, коли вжалить гадюка
І чуєш ти, як в жилах кров твоя
Стинається, як смерть в суглавах бродить
І звільна, звільна к серцю вже доходить,—
Так я здригнув, коли ота змія
Свої слова гадючі просичала,
І в першій хвилі так душа моя
Супроти них уся до бунту стала.
Що, бачилось, я скорше б віри йняв,
Коли б була рекла, що се був я.

Та годі! Я свою повинність знав,
Дав знак Маріну, щоб ішов за мною.
Вів'яну в келію ще раз позвав
І божю правицею страшною
Закляв її, щоб правду говорила,
Марінові до ока посвідчила,

Що, де, коли і як він їй казав.
І тут вона так гірко стала плакати
І, хлипаючи, почала балакати:
«Ще вояком сей муж у нас бував,
Тоді ще я йому у око впала.
Він говорив зо мною, жартував,
Знать, чесноти моєї трібував,
А далі став просити, щоб я ждала
На нього, аж з походу верне він.
Я з усміхом слова його приймала,
Хоча мені сподобався Марін.
Та він, аби в любов мою вбрехаться,
Почав мені божитися, присягаться,
Що любить, любить над життя мене
І що коли, мовляв, в війні не згину,
Коли в поході смерть мене мине,
Візьму тебе за вірную дружину».

І далі, плачучи, розповідала,
Як з тугою й слізьми на нього ждала,
Аж ось четвертий місяць вже мина —
В чернечій рясі пізно серед ночі,
Каптур увесь насупивши на очі,
Застукав стиха до її вікна.
Тут руки не здіймаються старечі
Списать мерзенні, богохульні речі,
Якими б то на гріх тілесний він
Її наклонював, аж поки, п'яна
Підмовою, не піддалась.

Вів'яна

Замовкла. Весь блідий, мовчав Марін.

«Мій сину, чуеш, що вона сказала?
Що ти на се?»

Мовчить, мов та стіна,
Марін, сльоза лиш в оці заблищала.

«Скажи, чи правду мовила вона?
Христом тебе небесним закликаю!»

Він затремтів і наче десь із дна
Душі добув слова на світло дня:
«Ні, я не винен. Я її не знаю».

У мене мов тягар із серця впав.
Та ось коршмар неначе сього й ждав,
У лютості страшенному розпалі
Прискочив і в лице Маріну дав.
Зросились кров'ю шоки ті зів'ялі,
А злий коршмар кричить: «Брехуне клятий!
Ти ще перечиш? Ти її не знав?
Чи я тебе в господі не видав?
Чи хочеш і мені брехню завдати?»

«Мій сину, чуєш, що й отець свідчить
На тебе? Що на се сказати маєш?»

Марін стоїть недвижно і мовчить.
Я до дочки: «Чого ж тепер жадаєш?»

К о р ш м а р

Чого насіяв, най тепер і жне!

В і в ' я н а

Жадаю, щоб за жінку взяв мене.

Я (до Маріна)

Мій сину, справедливе їх жадання.
Коли небачно ти свій шлюб зламав —
Признанням до вини твое мовчання —
То йди у світ! Гріх менший будеш мав,
Зламавши монастирськії обіти,
Ніж жити тут і гріх тяжкий таїти,
А може, й інших зводячи на гріх.

Та тут Марін упав мені до ніг
І скрикнув: «Отче, всяку кару нині
Вкладай на мене, хоч живцем у гріб
Вели зарить, лиш на коршмарський хліб
Не шли, на мужа тій страшній дівчині!
Страшна вона! Не можу й глянуть я
На неї без страху. Пекельна мука
Не може гірша бути, як ся змія!»

Мов рідне щось, мов голос сина, внука,
Взяли мене за серце ті слова,
Та впертая стареча голова
Умом холодним серце заглушила.
«Він винен»,— думка зразу се рішила,
І про одно лише я міркував,
Аби скінчить без зайвого скандалу
Та справу протягти, а там помалу
Склонить Маріна. Я розтолкував
Се коршмареві шептом. Він згодився
Чекати, доки можна, і пішов
З дочкою. Я з Маріном сам лишився.

«Мій сину,— став я промовляти знов,—
Скажи тепер, що сталося з тобою?
Не бійся! Всі живемо боротьбою,
Всім хитрий демон часто бурить кров.
Згрішив ти,— ну, та хто з нас без гріхів?

Господь дав силу нам, щоб гріх минути,
Та грішним дав три шляхи до покути,—
Чи ж ти не знаєш тих святих шляхів?
Вони зовуться: сповідь, жаль, відплата.
Признайся, жалууй і все зло направ
А буде вся провина з тебе знята».

Марін стояв блідий і все мовчав.
І дарма я на нього напирав,
То лагідно, а то й грозить почав,
І стала річ моя гнівна, завзята:
«Безчесний хлопче з серцем кам'яним!
Чи знов ти чорту власть дав над собою?
Чи знов своєю клятою грізьбою
Він заклепив уста твої? Чи з ним
В душі ти хочеш богу ще служити,
Отсе святее місце ще сквернити?
Покайся! Ще три дні тобі даю
До намислу. Як за той час свою
Не зміниш волю, не всмириш гординю,
Не виявиш серед братів усіх
Свій гріх
І не візьмеш за жінку ту дівчину,
То клятву я страшну на тебе кину,

З монастиря навіки прожену
І браму за тобою сам замкну»

Пройшли три дні. Вся братія зібралась
На монастирському подвір'ї. Став Марін
Обвинувачений перед їх збором. Він
Блідий був і мовчав; не обізвалась
Ані одна душа в тій скорбній справі,
Лиш я, серед усіх них ставши на мураві,
До нього тихим голосом озвався:
«Що маеш нам сказати? Уже ти нагадався?»

«Не винен я»,— відмовив він виразно,
І дрожі не було у голосі його.
До братії звернувся я приязно
І запитав: «Не зна хто з вас чого,
Щоби за ним свідчило або проти нього?»
І одноголосно сказали всі: «За ним
Усе його життя, що прожили ми з ним,
А проти нього не свідчить нічого».

Те саме й я обдумав за ті дні,
Бо в чуйності жили ми всі та в згоді
І не було таємної вини
Ні в кого з нас, хіба в отсій пригоді.
Тому лишив я все на божу волю,
Поки не виявиться щось нове,
А сам за той час щиро бога молю,
Аби не затемнилося чуття живе
В моїй душі, аби в тім божім дому
Я кривди свідомо не учинив нікому.

І кождий день я ждав на коршмаря,
Що надійде знов до монастиря
З дочкою та з домаганням своїм
Або з оружною та п'яною юрбою,
Що в нього вчилася розпусти та розбою,
Нападе силою на божий дім.
Але минали дні за днями тихо;
Здавалося, минуло наше лихо,
Та нагло вдарило вопо, мов грім.

Пройшли три місяці від того дня,
Як на Маріна та наскочила пеня,
Коли одного ранку, скоро світ,
Застукано у монастирську браму.
Се був коршмар і з ним чималий супровід:
Кінь віз дочку, за нею йшла услід
Бабуся, що була за повивальну маму;
Вона несла повитую дитину,
При ній ішов коршмар і вів свою дружину,
За ними ж ані дати, ні взяти
Оружних їхало на конях пар із п'ять.

У монастирський двір ми всіх їх не впустили
І перед брамою дитину охрестили,
О що просив коршмар. Як се я довершив.
Маріна він покликать попросив,
До рук йому віддав хрещену дитину
Й сказав: «Твою велику провину
Даруємо і я, й дочка моя,
Але дитина ся нехай буде твоя».

«Амінь!» — сказав Марін і в руки взяв дитя.
Тоді до нього строго мовив я:
«Тепер аж до вітцівства ти признався,
Якого досі так уперто відпирався.
Не проклену тебе за твій великий гріх,
За чесноту твою й задля трудів твоїх,
Та відтепер ся монастирська брама
Для тебе замкнена на весь твій вік,
Мов брама раю для упавшого Адама,
І відтепер не наш ти чоловік».

Сказавши се, до брами я звернувся
І ждав, аж всі брати у монастир ввійшли;
Ввійшов остатній я й назад не озирнувся
На тих, що там за брамою були.
Марін лишився теж з дитиною в руках;
Для мене він немов умер в тій хвили.
Чи з коршмарем до коршми він потяг,
Чи ті оружні його в свій гурт прийняли,
Мені се ані в думку не прийшло.
Нема його віднині вже між нами,
За ним замкнулися вже монастирські брами,
Й моє сумління супокійнее було.

III

Заснув я супокійно тої ночі
І довго спав, і не було мені
Ніяких привидів. Аж геть вже по півночі,
У другім або третім моїм сні,
Мені явився рицар той старий,
Отець Маріна, що помер між нами,
Явився в крові весь, страшний, що боже крий,
Мов підіймається з своєї ями
Й до мене промовля турботними словами:
«Не маю супокою під землею.
Що ти зробив з дитиною моєю?»

Хотів перехреститися я ві сні,
Але рука не піднялася в мене,
І видалось нараз таке мені,
Що домовини віко те студене
Мене прикрило. Не знайшов я слів,
Щоб привидові що-будь відповісти,
Та й що ж би справді я йому повів,
Коли не мав про його сина вісти?

Була мені в ту ніч до ранку зла тривога:
Заснуть не міг, молився, лежачи,
Але не знав, чого просити в бога,
Лише в тім неспокою уночі
Зарікся я весь рік не виходити
Із келії, аби ще більш не поблудити.

І так я рік безвихідно прожив,
На свободу свою сам пута наложив,
А монастирській діла на тім не потерпіли.
Брати, до строгого порядку привичні,
Не причиняли клопотів мені,
А що там поза мурами творилось,
Кому з ким воювалось чи мирилось,
Про те не знали ми та й знати не хотіли,
Аби лиш наш спокійний монастир,
Аби лиш в нім (був) божий лад і мир.

А як прийшла річниця тої ночі,
Яку останне бачив я на очі

Маріна, знов мені той самий сон приснився,
Отець його в труні живий мені явився,
Вже не кровавий, не такий страшний,
Але впер в мене погляд свій сумний
І, мов не можучи піднятися з ями,
До мене мовив знов турботними словами:
«Не маю я спокою під землею,
Що ти зробив з дитиною моєю?»

І знов у мні немов застила кров;
І знов я відповіді не знайшов
На запит той, бо весь рік не займався
Нічим зовнішнім і вистерігався
Навіть за мур монастиря глядіти,
Про що-будь позамонастирське знать,
Чим-будь цікавиться та чого-будь жадіти,
Аби не втратити господню благодать.
І знов я рік безвихідно прожив,
На себе сам нову неволю наложив,
Себе від всякої провни сторожив.

І знов прийшла річниця тої ночі,
Коли Маріна я на свої очі
Востанне бачив, і вже втретє сон
Той сам мені приснився. До вікон
Моїх застукало; я, ніби молодець,
Зриваюся (з) постелі й зазираю,
Хто стукає? Аж се той самий мрець,
Що ще торік лежав у домовині,
Тепер стояв у північній годині
Коло вікна,— Маринів се отець!

І мовив він до мене: «Не вмираю,
Хоча похований давно. До раю
Не можу через тебе я дійти,
Ані розстатися з сею землею.
Чом не відповідаєш мені ти,
Що ти зробив з дитиною моєю?
Даремно ти себе в тій келії неволиш.
Гріха свого ти не відпостиш, не відмолиш.
А виглянь лиш за монастирську браму,
А то душа твоя піде у вічну яму».

При тих словах щез привид від вікна.
Була його поява не сумна
Сим разом, а по-рицарськи хоробра,
І в мене думка зродилася добра:
«Уранці завтра, скоро тільки встану,
Піду й за браму монастирську гляну».

Та думкою-таки зістала:
Уранці неміч сили відібрала,
Мене на кілька днів до ліжка прив'язала.

Прийшов покликаний брат Агапіт,
На неміч свій лікарський дав совіт,
І я почав його розпитувать про світ.

Він більше знав, звичайно, від нас всіх,
Бо для лікарських рад і духових потіх
Його не раз до сіл і міст сусідних,
І до багатих, і до бідних,
То кликали, а то й верблюдами возили.
Про се про тее ми поговорили,
Втім, я, немов могильний камінь захитав,
І про Маріна запитав.

Всміхнувся Агапіт: «Та він собі упрямий.
Там будку збудував в печері коло брами,
Жие з дитиною і трудиться якмога
І хвалить бога».

«Жие з дитиною! Та як же він жие?
Чи хто йому яку там поміч подає?»

«Не знаю,— мовив Агапіт.— Я раз
Усього був у нього для дитини,
Як занедужала, а брат ключар щоднини
Шле глечик молока через дяка,
А там чи поміч ще йому яка,
Крім ласки божої, приходить, я не знаю».
От Агапіта я по хвилі знов питаю:
«А як ти в нього був, то той Марін —
Не мовив що тобі про мене він?»

«Немного мовив,— Агапіт відрік.—
«Ігумен поступив як чоловік,
Замкнув передо мною свій чертог,
Та не відправив мене бог».

І став я з Агапітом міркувати,
Як з тим Маріном поступити нам,
І мовив Агапіт: «Я ради вам не дам,
А братія не сміють вам сказати,
Що раді всі його у монастир прийняти,
Тим більше, що почав він часто хорувати».

Мене немов у серце щось шпигнуло,
Та почуття гірке ще в мене не минуло,
Що винуватий тяжко був Марін
І до вітцівства сам признався він.
До Агапіта рік я: «Буде так:
Мойого прощення йому найменший знак,—
Прийму його в отсю святу обитель,
І буде він найменший наш сожитель,
Без риз чернечих, без чернечої вислуги,
Без вступу в церков, без причастя тайн святих,
Між нами буде він не наш, ні в сих ні в тих,
Ужитий для кухонної послуги,
Аж рік йому скінчиться тридцять другий».

Нічого Агапіт на тее не сказав,
Лиш братії слова ті передав,
Вони ж самі на себе те взяли,
Маріна в монастир з дитиною ввели,
Йому на скромне, затишне житло,
Аби ніде його й видати не було,
Маленьку келію при кухні віддали.

Отак прожив він без малого рік,
А мав ще жити десять літ в тім стані.
Як там внизу життя своє волік,
Я не цікавився, мені незнані
Були його труди, його терпіння.
Сам він про них нічого не сказав,
Ні до чого нас не зобов'язав,—
Так і не знатимуть пізніші покоління.

Та ось учора в південну годину
Брат Агапіт до келії моєї
Ввійшов, Марінову приводячи дитину.
«Сей хлопчик, — каже він, — із келії своєї
Прибіг до мене й стукає завзято
І каже: «Вчора спав весь день мій тато,
І всю ніч спав, не хотів і рано встати
І не казав собі нічого подавати».

Заглянув я до келії тієї
І бачу, неживий лежить Марін;
І, як міркую з практики своєї,
Уже дві ночі й день, як умер він.
Дай доказ добротливості твоєї,
Заглянь туди, де йому стався скін.
Вели покійне тіло чисто вмити,
На похорон прилично нарядити».

До келії малої ми ввійшли,
І не було нам жалю, ні тривоги.
Марін лежав простертий на землі,
На грудях руки зложені і босі ноги.
На нім одежа груба полотняна,
Лице безвусе, мов у молодця,
В руках мала іконка злототкана,
Єдина пам'ятка покійного вітця.

Я зараз зарядив умити тіло,
Та тут страшная нам явилась новина:
Як світло в келії півтемній зясніло
І роздягли його два братчики всеціло,
Ми бачимо, що се не муж, але жона.
Постами й працею зв'ялені лица,
Зів'ялі груди і запав живіт,
Але по всьому видно, що дівця
Безчасно згасла, наче маків цвіт.

І перша думка шибнула у мене
Про коршмаря та про його дочку.
І мовив я: «Лишить так тіло се блаженне
Задля страшного божого знаку!
Самі ж покличте коршмаря з дочкою
Та з гостей їх цілою толокою!

Та не кажіть, що сталось тут у нас,
Лише кажіть: «Ігумен просить вас».
Вборзі прийшов коршмар і Вівіяна,
Не надіючися для себе лиха;
Вона сиділа досі не віддана,
Любилася то з тим, то з іншим стиха.
Маріна вже давно, мабуть, забула,
Раділа, що його в нещастя вперла,
Та як на тіло голее зирнула,
Лиш очі витріщила, раз зітхнула,
Ніби всміхнулася, і тут же вмерла.
Коршмар, що зразу також дивувався,
Чого його ігумен завзива,
Побачивши мерця, відразу догадався,
Що тут якась пропаде голова.
А бачачи, як покотилася мертв'я
Його дочка, не вмлів, не розридався,
А на ігумена наскочив люто:
«Ти, моримухо, мушача отруто!
Ну, що ж ти наробив? Чого ти звав нас?
А я й свою ще потрудив дитину,
Гадаючи, що на якусь гостину
Нарешті запросить надумався та ждав нас.
А тут — на, маєш! Що, се твій Марін?
Ну, та й держав же ти його у ямі.
А, ба! Не муж, але дівиця він?
На, маєш, має внук мій аж дві мамі!
Та й гарно ж ти обі докупи звів!
Ту заморив, мою ж хоч би сирую ззів.
Тепер вона й мені вже не потрібна.
Віддзв вам внука я, лишая й маму.
На моїй доні шовк, на тій сорочка згрібна,—
Відчитуйте ж їх тут та відспівайте здрібна
Та й закопайте їх обі у одну яму!»

Сказавши се, коршмар ще тричі плюнув,
І на чоло завій важкий насунув,
І геть пішов з монастиря святого,
І більше не чували ми про нього.

Початок, рядки 1—567, написано в р. 1897, докінчено
д<ня> 18 вересня 1914.

ОР І СИРЧАН

ПОЛОВЕЦЬКА ІСТОРИЧНА САГА

I

Чотирнадцятим походом
На половців Мономах
Вируша на Дон великий,
Наліта, мов хижий птах.
Хан в неволі, врозтіч військо,
Юрти знищені, мов змив...
Спочиваючи по труді,
Князь шоломом з Дону пив.

Два сини були у хана,
Орленята степові, —
Через Дон вони у човнах
Перехопились живі;
І недобитки тривожні
Позбиралися до них,
Раду радять: «Що робити?
Чи від русичів страшних
Утікати до схід сонця,
Чи піддаться їм зовсім?»
Каже старший: «Ні, не можу
Спротивляться довше їм.
І піддаться не бажаю,
Але з вами чи без вас
Я піду у край обезів,
Ген у гори, на Кавказ.
Там, за скелями сніжними,
Чей долину я знайду
Тиху, певну та гостинну
І забуду всю біду».

Менший каже: «Не покину
Я степів і рідних рік,
Хоч в біді та небезпеці,
Тут прожити хочу вік.
Тут над Доном оселюся,
Ліпших ждатиму часів,
Хоч би князь той по тім боці
Табором на рік засів.
Прийде час, він таки мусить
Геть піти, і знов для нас
Буде воля, а там, може,
Й щастя принесе нам час».

І розсталися ханенки.
Рік за роком тихо плив.
Старший у землі обезів
У долині тихій жив;
Менший над великим Доном,
Рибу ловлячи, тривав,
І на правий бік, на рідний
Степ, глядів і сумував.
Бо там руськая сторожа,
Знай, стояла у степах,
Через Дон не пропускала
Половецьких горопах.
І як довго та сторожа
Там стояла, йшов сей клич:
«Ще у Києві князює
Мономах, половців бич!»

Аж одного дня доносять
Половецькі рибакі:
«Вільні броди й переходи
Здовж великої ріки.
Уступилася сторожа,
І то вже не відтепер;
Поки ми тут бідували,
Князь у Києві помер!»
Скликав молодий ханенко
Рідних, близьких, свояків:
«Тісно нам за Доном жити,
Не здамось на рибаків.
Грає кров у нас куманська,

Кличе вільний нас простір.
Якби ще лиш нам прикликать
Брата старшого з-за гір.
Вмер вже князь, що нас тривожив.
Сила наша не пуста,
Рушили би ми походом
На їх села та міста!»

Відіззався Ор-музика:
«Був у твого брата я,
Та здається, що даремна
Та забаганка твоя.
Оженився він багато,
Має дім і гарний сад,
Має жінку й гарні діти
І життю своїому рад.
То чого ж у дике поле
З того раю йому йти,
Наражать життя щоденно
Для непевної мети?»

Мовив молодий ханенко:
«Ліпше знаю я його.
Що він там надбав для себе,
Не пожалує того.
Се для нього й не пропаще.
А у нас тут інша річ:
День новий нам засвітає,
Як пройшла понура ніч!
А ти ось іди до нього
І скажи йому, що в нас
Наступила переміна,
Для походів добрий час,
Заспівай для заохоти
Половецьких ти пісень,
Розпали в гарячій крові
Богатирський той огонь.
А як не захоче слухать
І покинути свій лан,
Дай йому отсе понюхать
Зілля степове — евшан».
І він пук сухого зілля
Уложив йому в торбан.

II

У півсумерку вечірнім
 Старший ханський син сидів
 Перед своїм гарним домом,
 На верхів'я гір глядів.
 Пурпуром облите небо
 Блиски кидало кроваві
 На верхи, снігами вкриті,
 На провалля синьо-тьмаві.
 Перед ним ріка шуміла
 По зарінку кам'янім,
 Деревя з боків розлогі
 Тінню налягли на дім.

Аж тут дід сивобородий
 Із торбаном на плечах
 Перед ним з землі мов виріс.
 Радість блиснула в очах
 У ханенка. «От нежданий
 Гість рідкий і дорогий!
 Чей недаром в мою хату
 Ти приходиш раз другий.
 Перший раз як був, потішить
 Ти нічим мене не міг;
 З ліпшими чей новинами
 Вдруге ти сюди прибіг?»

Ор ханенкові вклонився.
 «Справді, добра новина.
 Від тих русів переваги
 Вільна наша сторона.
 Вмер у Києві той князь їх,
 Що вбивав нас і гонив,
 Що у нас князів багато
 Й вітця твого полонив.
 Геть уйшли його сторожі,
 Що на Доні стерегли
 Його бродів, переходів,
 Яких, мимо всіх підходів,
 Ми подужать не могли».

«Добра новина, — ханенко
 Відказав, — та що мені,
 Домовитому хазяйну,

По тій добрій новині?
Я не думаю, щоб наші
Знов за Дон хотіли йти:
Для тих вічних війн, розбоїв
Я не бачу ніякої
Ані цілі, ні мети.
Чей же їх над тихим Доном
Ще ніщо не притиска,
Щоб лилась на Подніпров'я
Знов огнистая ріка».

«Притиска, мабуть, — Ор мовив, —
Коли твій молодший брат
З тим прислав мене до тебе
І велів тобі сказати:
«Надійшла пора помститися
За всі кривди та зневаги,
Які Русь нам наносила,
Надійшла пора звитяги.
Вмер вожак їх найчільніший,
Що їх тяг під спільний стяг.
Що рік в рік на наші вежі
Налітав, як хижий птах.
Вмер, і другого такого,
Знать, не буде вже по нім, —
Тож тепер ми руську воду
Сквапно на свій млин горнім!»

«Гарна річ, — сказав ханенко, —
Та се не для мене річ.
Але ось, мій гостю любий,
Настає вже темна ніч.
Годі тут нам розмовляти!
Що бог дасть, то не нападсть.
Прошу до моєї хати,
Будем дещо вечеряти,
А там далі ночувати, —
Завтра ж буде, що бог дасть».

III

«Передумав я докладно, —
Мовив рано ханський син, —
Твоїх щирих слів значіння
І значіння тих новин.

Закликає брат до себе.
В ньому гра куманська кров.
І у мене кров та сама,
Я ще дужий і здоров.
Та мене не вабить ваша
Вічна помста, ні мета,
Бо вона ні справедлива,
Ні доцільна, ні свята.
Ми кочовники, на Русь ми
Нападаєм від віків;
Що їм кривд і страт робили,
Не було в нас і знаків.
А як нас вони побили
Раз або ж і другий раз,
Думка помсти виростає,
Мов свята повинність в нас.
Я пізнав життя осіле
І всі радощі його
І бажав би в нім скінчити
Решту днів життя свого.
Я відстав від свого люду,
І не милий він мені,
Бо не бачу кінця-краю
Тій ненависній війні,
Що не має в своїй цілі
Нові житла здобувать,
Нові засоби для праці,—
Тільки різать, грабувать.
О, таке життя безцільне,
І безцільна боротьба.
Лиш до повної заглади
Допровадить нас хіба.
Чую серцем, що тим шляхом,
Яким ми прийшли зі сходу,
Прийдуть інші, могутніші,
Та в писі ще завзятіші,
І, мов звірі найлютіші,
Знищать цвіт мого народу.
Знищать так, як печенігів
Знищили недавно ми;
Як вони, так ми устелим
Степ той нашими кістьми».

IV

Звісив голову в задумі
Ор-музика від тих слів,
А подумавши хвилину,
Так неспішно відповів:

«Справді, вимовив ти слово,
Зміркував і відчував,
Якого я з половецьких
Уст ніколи не чував.

Справді, ти від нас відбився,
І не сором се для нас,
Та слова твої для твого
Ще народу не указ.

Ти знайшов собі дорогу,
Ти знайшов собі мету,
Але нам ніщо вважати
Ту дорогу за святу.

Нас веде велика сила,
У якій невладні ми,
І, де в бій вона нас кличе,
Ми постоїмо грудьми.

А ти став собі на боці.
Що ж, захочеш, то і стій.
Дух твій іншим духом дише,
І народ твій вже не твій.

Що жде нас, того не знаєм,
Та се знаєм, що мета,
Яку ти знайшов для себе,
Нам нездатна й не свята.

Дім, родина — се по-свому
Також мається у нас,
Але чуем за собою
Щось сильніше ми в сей час.

Тісно нам за тихим Доном,
Не спиняють вороги,
І підем ми в Подніпров'я
Без вагання й без ваги.

Що там жде нас, ми не знаєм,
Але в нас багато сил;
Степовий орел в лету лиш
Вкаже силу своїх крил».

«Все се так, хоч і не зовсім,—
Відповів ханенко знов.—
Вір, і в мні не перестала
Биться ще куманська кров.

І мені не раз тут тісно,
Серд гір отих сніжних,
Тягне туга непоборна
До степів тих запашних

І до моїх близьких рідних,
Тих ласкавих, тих грізних,—
І зітхання підіймає
Грудь, як згадую про них.

Все так, та все те є тільки
Забаг, примха хвилева,
А держить мене повинність
І потреба життєва».

v

«Життєва потреба — кажеш,—
Мовив Ор,— але ж вона
Тут і там однако сильна,
І немає в неї дна.

День у день вона приходить,
День у день бере своє,—
Що хто має, що хто може,
Рад-не-рад, а їй дає.

Але ти свою потребу
На куток сей обмежив:
Аби діти були ситі,
Аби сам здоров і жив.

Але в нас потреби ширші,
Племенні та родові,
І вони тепер на твоїй,
Ханський сину, голові.

Вмер отець твій у неволі,
В грідниці князя того,
Що за Дон усіх нас випер,—
Та не стало вже його.

І на першу вість про смерть ту
Менший брат твій застогнав;
Якби ми не зупинили,
Був би сам за Дон погнав.

Та була в нас ширша рада,
Рішено на тебе ждять
І тобі в поході першим
Зверхній провід передать.

Чи тому, аби в куточку
Тут спокійно проживать,
Не захочеш роду свого,
Брата свого й серця свого
Ти потребу нехтувать?»

Звісив голову ханенко
У задумі у важкій,
Та ще кров його не грала,
Ще манив його спокій.

VI

Та ось дзвінко забриніли
Ясні струни теорбана,
Полилась жалібна пісня,
Наче з серця кров рум'яна:

«Туман поле покриває,
Батько сина викликає:
«Де ти, сину, проживаєш?
Чи не знаєш, не гадаєш,
Що я у чужому полі
Пропадаю у неволі?
Істи, спати я не хочу,
Бо кайдани, знай, волочú
І щоднини та щоночі
Я слізьми постелю мочу».

Х а н е н к о (зітхаючи)

Се ти про вітця мого
Таку пісеньку зложив?

О р

Се зложив мій дід, що в русів
У неволі рік прожив.
Твій отець прожив літ десять,
А як жив — незвісно нам.

Х а н е н к о

Що ж, вмер на чужому полі,—
Визволить його з неволі
Не таланило синам.

О р

Один молодий літами,
Хоч і рвався, та не міг,
А другий за суетами
Світовими нас відбіг.

Х а н е н к о

Се про мене ти?

О р

Та може...
Хоч не перший ти такий!
А от я від тата свого
Чув ще пісню про такого,

Що тікав із краю свого
Ще туди, до Дон-ріки.
І полився з теорбана
Звук чутливий та м'який:

«Прощавай, мій рідний краю!
Вже тебе я покидаю,
Розстаюся я з тобою,
Ситий кроволиття й бою.

Людська кровця не водиця,
Розливати не годиться,
А мені з огню палкого
Захотілося такого,
Щоб у днину хоч годину
В чистих водах холодиться.

Чи дадуть ті чисті води
Мені много охолоди,
Чи знайду тут тихий рай,
Чи й тут невідступне горе
Віднайде мене й поборе,—
Рідний краю, прощавай!»

Х а н е н к о

Так то, так! Як кажуть: горе
Проведе тебе й за море,
Не полишить в чужині.
Та я тут ще не за морем,
Не пізнався з жадним горем,
Не докучило мені.

Ор не відповів нічого,
Та з теорбана голосного
Полилися звуки добрі,
Мов вояки ті хоробрі,
З ними пісня жвава в парі,
Наче блискавка у хмарі.

VII

«Не на тебе ми родились,
Щоб журиться і кориться,
Щоб трудиться і молиться,—
Поки сила, будем битися,
Як і предки наші бились.

Не страшна нам смерть у бою,
Та перемога золота.
Що вперед і за тобою,—
Життєва суєта;
Поборотися з судьбою —
Спільна нам усім мета.

Лиш борються — значить жити;
Мило й згинути в борні.
Не хочуть спільній служити
Справі труси та дурні.
Отак жить, не ворожити,
Хоч би й голову зложити,
Дай же, боже, і мені!»

Х а н е н к о

Се твоя?

О р

Моя, мій хане!
Хай тобі за дар мій стане!

Х а н е н к о

Гарно, нічого й казати,
Вмієш ти слова складати.
Грає кров, а розум чахне.

Але Ор труснув торбан,
Вийняв, дав йому евшан:
«На, понюхай, чим се пахне!»

Лиш нюхнув, жахнувсь ханенко,
Скрикнув: «А! а се дар чий?»

О р

Братів.

Х а н е н к о

Так і знав я!

Й сльози

Ринули йому з очей.
«Справді, краще в ріднім краю

Хоч і кості положить,
Ніж в чужині в супокою,
Хоч би і в достатку, жить.
Ідемо! Ніяка сила
Тут мене вже не вдержить.

В мене жінка половчанка,
Радо з нами вдасться в путь;
І ніщо мені тут тратить,
І ні про що не забудь.
Син один у мене бравий,
Ще недоліток Кончак;
До старої предків слави
Й свій доложимо ми знак.
А те зілля, що збудило
Чуття в мені і сліз потік,—
Хай йому подяка буде
Й пам'ять у людей вовік!»

КОНЧАКОВА СЛАВА

ПРИГОДИ З ЛІТ 1185—87

Коли вожді половецькі
Військо Ігоря побили,
Обступивши, наче стіни,
Решту в морі потопили,
А князів і воеводів
У полон свій полонили,—

Тоді на пиру славетнім
Щодо дальшого походу
Головнії два вата́жки
Половецького народу
Розійшлися в своїх планах
І зчинили злу незгоду.

Перший виступив хоробрий
Хан, Отрока внук, Кончак:
«Рушимо тепер на Київ!
Нам щастить неабияк.
Помстимось за те, що згіб там
Славний прадід наш Боняк».

На те мовив Гза завзятий:
«Рушимо тепер на Сем;
Там жінок, дітей побитих
Ми без захисту знайдем
І полон готов багатий
Безопірно приведем».

Встала мати Кончакова,
Що сиділа за столом,
І таке сказала слово:

«Синку, б'ю тобі чолом!
Мудро радив ти, туди лиш
Веди військо напролом!

Ти здобув велику славу,
Більшу не здобудеш ти,
Як без огляду на Київ
Зможеш військо повести;
Там діб'ешся ти напевно
До найкращої мети.

Тільки пам'ятай, мій синку,
Не займай Переяслава,
Бо там буде тобі шкода,
Хоч не зустрине неслава;
Буде виграна порожня
І пропаде наша справа.

Та найбільше стережися,
Щоб ти не попав у Рим,—
Там попадеш, то пропадеш,
Буде щастю твому стрим,—
Чи здобудеш, чи позбудеш,
Не переживеш двох зим».

Рік Кончак: «Гаразд, матусю!»
І вклонився їй до ніг.
«Віще ти сказала слово!
Жаден би віщун не міг
Так премудро нам сказати,—
Тож за нього спасибіг.

А щодо Переяслава,
То він непотрібний нам;
Як добудем славний Київ,
Переяслав здасться сам,
А за ним візьмем Чернігів
Запівдармо, наче крам.

А Рим, матінко, далеко
За горами, за морями,
В Рим ні кіньми не заїдем,
Ані запливем човнами,

Тож про страх перед тим Римом
Нема й тями поміж нами».

Потягло на захід військо,
І пішов степами гук!..
Тягне день і ніч степами
Під червоними стягами,
А попереду, мов крук,
Провідник, що зна дороги,
На коні, не томить ноги,
Чорний поступа Клобук.

Ідуть три дні і три ночі,—
Ані міста, ні села;
Видивляє військо очі,
Хіть до бою аж пала.
Аж ось чорною стіною
Над піль диких пеленою
Виринає, мов дрімає,
Бач, твердиня немала!

«Київ! Київ!» — гомоніли
Половецької ряди,
Хоч пізнати вони не вспіли,
Чи прийшли якраз туди;
Лиш давай пускати стріли,
Не надіючись біди.

Зараз город обступили,
Мов залізним обручем,
Шатра в коло розложили,
Щоб не мокнуть під дощем,
І давай стрілять щосили,
Острах сіяти кличем.

Міські заборолла густо
Скрізь обсажені були,
І половці, знай, не пусто
Приступом на них ішли.
Відси трупи й відти трупи,
Та половці люд не глупий,
Не бояться жадних страт,
Раз по разу приступали,

Полк за полком підсували;
Бачилось, росла їх сила,
Поки ніч не наступила,—
А ніч, знаєте, не брат;
Боротьбу їх зупинила
І живих поклала спать.

На другий день вранці-рано,
Поки тьмяно — не погано,
Потім заграва кровава
Весь край неба облила.
Тут половців вся орава
Жваво вхопила за зброю,
Зараз до нового бою
Проти міста поплила.
Та ось, наче смерті яма,
Відчинилась міська брама
І з дружиною малою
Вийшов князь з Переяслава.

Князь був молодий і бравий,
Та половці в одній хвили
Полк довкола обступили,
Танець почали кровавий.
Діло, бачилось, не трудне
Малу горстку роздавити,
Хоч би в крові утопити.
Але ось прийшло полудне,—
Мала горстка не маліє,
Тільки трупи сіє й сіє,
А князь, наче бог війни!
Куди ступить — стеле трупи,—
Половчанок то сини,—
А у своїх в тяжкій хвили,
Сам незломний, повний сили,
Ярим словом серце гріє.

Тут Кончак захтів завзятий
Свою силу показати
І князя з коня зсадить;
Він прискочив хижим бісом
І сягнув довжезним списом,
Аби лівий бік пробить.
Та не вдав таку він штуку,

Здужав лиш у ліву руку
Списа вістря запустить.

Скрикнули половці втішно;
Скочив знов один поспішно,
Списом теж князя вколов,
Але князь його негайно
Втяв мечем, і він нечайно
Повалився стрімголов.

Втім, знов, наче смерті яма,
Відчинилась міська брама,
З брами ж, мов кровава мгла,
Вийшла друга часть дружини,
Що зо страху без причини
Вранці враз з князем не йшла,
А тепер, в гарячу хвилю,
Бодрість чуючи та силу,
Йому в поміч надтягла.

Розгорілась кров юнацька.
Вдарили в їх тлум зненацька,
Найгустіший вал знесли
І князя усередині
В найстрашнішій різанині
Зраненого віднайшли.
Він ще на коні держався,
Не подався й не піддався,—
Та тепер його міщани
За його тяжкії рани
Зараз в город повели.

А за містом січ кровава
Аж до вечора тривала,—
Ніч зробила їй кінець.
І Кончак на сон склонився,
Та вночі йому приснився
Мов від матері гонець.

Став при нім, почав казати:
«Докоряє тобі мати,
Чом на Київ ти не йшов?
Нащо Переяслав рушив,

І до втрати люд свій змусив,
І пролив князівську кров?»

«Переяслав!» — іспросоння
Викрикнув Кончак, і втім
Щез гонець, і з сну тяжкого
Пробудився він зовсім.
Тут ватажки половецькі
В його вежу надійшли,
Помовчали добру хвилю
І ось що йому рекли:

«Хане, нам несила далі
Отсей город добувать.
Згигла наших половина,
Й нам біди не минувать.
Наша рада — якнайшвидше
В дике поле мандрувать».

Встав Кончак, не сперечався,—
Ніяко йому було,—
І зняли половці табір,
Поки сонце ще зійшло.
Рушили на схід, як хмара,
Що свій висипала град;
Лиш Кончак мов отягався,
Якось позаду лишався,
Мовби з милим чим прощався,
Й обертався все назад.

Ідуть півдня; невесела
Многих ранених їзда;
Навіть на здорових душі
Сум і туга насіда.
Втім, на полі щось там блиска
На подобу муравлиська
Чи орлиного гнізда.

«Город! Город! — мимоволі
Всі половці гомонять.—
Нумо, вдармо на той город!
Він не буде нас спинять,
Адже впорожні вертаєм!

Що в нім, все позабираєм,
А на решту силу маєм
Із землею все зрівнять!»

І коенди не чекали,
Закричали, загукали,
Жваво рушили до брам,
Та знайшли собі на диво
Те саме кроваве жниво
Тут, як перше було там.

Був се город невеликий,
Без князя і без владики,
Та міщан хоробрих мав;
І лежав він близ болота,
І була комусь охота —
Римом хтось його прозвав.

Не злякалися міщани,
Як половці надтягли;
Самі старші огнищани
Заборола облягли
Та камінням, і корінням,
І палками, та дрюками
Перший напад прийняли.

Та їм сталася пригода:
Не вдержавши тиск народа,
Заборола впали два;
В пролом той половці впали
І тут тільки показали
Хижість тигра й силу льва.
Котрих старших — убивали,
А молодших в полон брали,
Кого здужали спіймать;
Та було їм дивно з того,
Що народу так немного, —
Взяли всього сотень п'ять.

В городі хаток не густо,
Та в хатках тих майже пусто.
І жінок зовсім нема.
І половці зміркували,

Що даремно добували
Те гніздо. Та що ж, дарма!
Добули та й запалили
Й далі валом повалили,
А всіх в'язнів присилили
Душ по десять до ярма.

І пита Кончак одного:
«Що таке, що так немного
Вас у місті тім жило?» —
«Та жило нас трохи більше,
Але все, що здоровіше,
І молодше, і жвавіше,
В комиші он ті пішло».

Став Кончак і здивувався,
Але зараз догадався
І до своїх став гукать:
«Гей же, браві, до одного!
В комишах полону много,—
Комиші перешукать!»

Браві рушили послушно
В комиші та однодушно
Кинулись стежок шукать;
Та котрі в комиш ввійшли лиш,
Тут же всі і потопились,—
Було сотень їх із п'ять.
Решта ж, що була на суші,
К Кончаку прийшла у скрусі,
Аби дати йому знать.

І накинувся на бранця
З лютим вереском Кончак:
«Як ти смів мене дурити,
Стільки душ ввігнати в сак?» —
«Та ви, хане, не питали,
Як у комиші входить;
Було зразу пошукати,
Хто б туди вмів проводить».—

«А як звався той ваш город
Проклятущий, за котрим

Таку страту непочесну
Я поніс і на почесну
Весь пустив його у дим?» —
«Та той город вам не вадив.
Чим він вас до себе знадив?
І вгадати тяжко, чим.
Ніхто досі з ним не знався.
Раді знати, як він звався?
Звався, вибачайте, Рим».

Кончак слуха і не слуха,
Мов важкий удар обуха
Його зразу оглушив.
Далі бранця не питав він,
Всіх половців навертав він,
В кочовища поспішив.

І згадав він по дорозі,
Що у головнім обозі
Там у нього бранців много,
Що забрали край Каяли.
«Всіх поріжем до ноги!
Ігоря і Святослава...
Не пропала наша слава!
Хай погинуть вороги!»

Так дотяг він аж до Дону
І почув тут: «Із полону
Ігор, бранець головний,
Втік на Русь, дарма й шукати,
Й нагло вмерла твоя мати».
Став Кончак зовсім сумний.

Та було рицарське серце
В нього в той час, як і перше,—
Довго плакати не ялось.
Не давав він думці стриму,
Потягло його під зиму
Рушить походом на Русь.

Певну чуючи звітягу,
Своїх немалу ватагу
В пізню осінь він згорнув;

Рушив, як замерзли ріки,
Та з своїми чоловіки
Як пішов, так не вернув.

Вдарила зима нагальна,
Остра, люта, незвичайна,
І морозна, і сніжна.
Хоч пішли вони в кожухах,
Не було ладу в їх рухах,
Тільки воля в них міцна
Десь напасти, трупом класти,
Грабувати, мордувати,
Хоч пустиня самотна...

Хоробро в снігу бродили,
Але швидко заблудили,
Шляху ані руш нема;
Небо вкрила хмара сіра,
Щезла часу й місця міра,
Налягла густа тьма.
«Взад вертати!» — «Куди вертати?» —
«Годі йти! Лягаймо спати!»
І приспала всіх зима.

Писано в днях 27—29 вересня 1914.

ІНШІ
РЕДАКЦІЇ

ПОЕМА ПРО БІЛУ СОРОЧКУ

Ой у вирій журавлі летіли,
Понад Відень ключем простяглися,
Закликали журавля одного:
«Годі, годі на гнізді сидіти,
Ходи з нами у вирій летіти!»

То не в вирій журавлі летіли,
То збирались вої-хрестоносці,
То збирались у похід далекий,
На гріб божий до Єрусалима,
Щоб гріб божий вирвать з рук невірних.

Вже зібрались вої-хрестоносці,
Наче хмара, Відень обступили,
Тут спочинуть між хрещеним людом,
Поки рушать у погану землю.
Закликають із Відня лицарство:

«Годі, годі по дворах сидіти,
На турнірах копії ламати,
Величать в піснях красу жіночу,
В струни брязкать, мед-вино спивати!
Нуте, нуте до святого бою!
Виженімо турка зі Стамбула,
Мамелюка із Єрусалима!
Закріпімо славний хрест Христовий
На Софії в Константинополі!
Відберімо скарби незлічимі,
Що нагарбав турок по всім світі!»

Жив у Відні лицар у ту пору
Олександр, знатний і побожний,
Мав він вірну жінку Юліану,
Жили любо, як голуби в парі.
Аж одної ночі із півночі
Прокидаєсь зо сну Олександр,
Прокидаєсь, тяженько зітхає,
Далі так говорить до дружини:

«Юліано, вірная дружино,
Незвичайний сон мені приснився:
Мов лечу я в криницю безодну;
Поринаю в студену воду,
Поринаю аж на дно глибоке,
Там знаходжу зерно золотее,
Воно ж мене знов наверх виносить.
Тричі вночі я зо сну будився,
Тричі мені сон той самий снівся.
Видко, горе він мені віщує,
Видко, чимсь ми бога прогнівили.
Слухай, люба, на що я наважив:
Почеплю я хрест святий на себе,
Пристаю до воїв-хрестоносців,
Піду з ними до Єрусалима,
Піду з ними бусурманів бити,
Най же буде за гріхи покута!»

Ізлякалась вірна Юліана,
Сльози ронить, тяженько зітхає
І до мужа тее слово мовить:
«Олександрє, господарю любий,
Не ходи до Єрусалима!
Мож і дома господу молиться,
За гріхи покуту відбувати».

Олександр їй на се говорить:
«Люба жінко, не протився тому!
Серцем чую, що се божа воля,
Що бог судить, того не минути.
Ти живи спокійно у господі,
Бережися від усього злого,
Бережи свою жіночу славу,
А за мене не лякайся, люба!»

Юліана тихо сльози ронить,
Сльози ронить, голосно зітхає,
Поки сон їй не склепив повіки.
В сні їй ангел божий показався
І промовив ось яке слово:
«Юліано, не протився мужу,
Тільки зшиє йому сорочку білу,
Хай усе її на собі носить.
Доки будеш вірною для нього,
Доти буде та сорочка біла».

Супокійна стала Юліана,
Прийнялася ту сорочку шити,
А пошивши, мужеві приносить
І словами любо промовляє:

«Олександр, господарю милий,
Ідь із богом, де бог тебе кличе,
Я тут буду за тебе молитися,
Буду вірно тебе дожидати.
А отсе тобі сорочка біла,
Щоб носив її ти у поході:
Поки буде біла ся сорочка,
Поти я для тебе буду вірна».

Тихо, тихо Дунай хвилі котить,
З міста Відня в бусурманські землі,
Як ті хвилі, поплило лицарство
До схід сонця в бусурманські землі,
Із лицарством лицар Олександр.
Проводжала його Юліана
До Дунаю штири милі шляху.
Проводжала, плачучи прощала.
І стояла довго на дорозі,
На шпилечку високого горба,
Поки видно було хрестоносців,
Поки зброї блискали до сонця,
Поки чути, як їх коні ржали.
А як щезли в вечоровій тіні,
Юліана додому вернула,
Цілу нічку молилася богу
І спокійно стала мужа ждати.

Ой рожево сонечко сходило,
Та запало за кроваву хмару.
Коло Варни вої-хрестоносці
Свій остатній табір таборили.
Обступила їх турецька сила,
Обступила, мов галеру море.
Гей, поліг там король молоденький,
Цвіт лицарства поліг обік нього.
Хто не згинув на кровавім полі,
Той кайдани двигав у неволі.
Олександр тож в полон попався.
Ой погнали його турки люті
У тяжких залізах до Стамбула.
А в Стамбулі цар Осман невірний
Не казав тих бранців напувати,
А велів їх у ярма впрягати,
Велів ними переліг орати.

Так минуло ціле боже літо,
Олександр у ярмі хилився,
Плуга тягав, важкі скиби краєв,
Та сорочка все на ньому біла,
Мовби тільки нині рано вбрана.
Здивувались погоничі-турки,
Розповіли султану се диво.
А султан ось так до них говорить:
«Нуте, турки, зараз відпрягайте
Олександра із ярма тяжкого,
Приведіте перед мої очі!»

Став перед султаном Олександр,
Той до нього сеє слово мовить:
«Олександр, бранче-християнине,
Що за диво: робиш ти все літо,
Плуга тягнеш, тяжкі скиби краєш,
Сам зчорнів ти, мов земля святая,
А сорочка в тебе сніжно-біла,
Хоч її ти не скидав ні разу?»

Відмовляє бранець Олександр:
«Ой султане, є тут справді диво.
Є у мене вірная дружина
Юліана в славнім місті Відні.

Як в дорогу мене виряджала,
То дала мені отсю сорочку
І сказала: «Господарю милий,
Ось тобі нова сорочка біла,
Щоб носив її ти у поході.
Поки буде біла ся сорочка,
Поти я для тебе вірна буду».

То султан, почувши тее диво,
Кличе свого бега Галанбега
І такі слова йому говорить:
«Галанбеже, витязю мій вірний,
Ізбирайся в далеку дорогу
Аж до міста Відня над Дунаєм.
Допитайся там до Юліани,
Що є жінка Олександра-бранця.
Не пожалуй золота ні срібла,
Не пожалуй дорогих дарунків,
А найпаче хитрої підмови,
Щоб та жінка шлюб свій ізламала,
Із тобою нічку ночувала.
Коли мудро сее діло справиш,
Дам тобі я срібла, злота много,
Ще й свого коня вороного».

Галанбег не гаявся ні хвилі,
Щоб сповнити волю султанову.
Він до Відня живо прибуває,
В Олександрів двір він заїжджає,
Юліану на розмову просить,

Юліана к гостю поспішає:
«Ой ти гостю з далекого краю,
Що за вісті маєш ти для мене,
Що до мого двору заїжджаєш?»

Відмовляє Галанбег на тее:
«Чи се ти є пані Юліана,
Вірна жінка Олександра того,
Що є бранцем у турецькім краю
І в ярмі там чорну землю оре?»

Защеміло в Юліани серце,
Закрутились у очицях сльози,

Та здержала біль вона у собі
І спокійна бега запитала:
«А скажи по правді, гостю любий,
Чи той бранець, муж мій Олександр,
Має там хоч білу сорочку?»

Відмовляє Галанбег на тее:
«Не зміняв сорочки він від року,
Та як сніг вона на ньому біла.
Ти послухай, пані Юліано,
Що тобі перекажу від нього:
Ізламай ти шлюбную присягу,
Перебудь зо мною сюю нічку,
То кленуся тобі Магометом,
Швидко вийде муж твій на свободу.
А не схочеш тее учинити,
То загине муж твій у неволі,
Не побачиш ти його довіку».

Защеміло в Юліани серце,
Закрутились у очицях сльози,
Та здержала біль вона у собі
І спокійно бегові сказала:
«Гостю любий, пережди сю днину,
Хай сю справу добре обміркую.
Завтра рано я скажу тобі рішучо,
Чи сповню, чи ні твоє бажання».

Юліана цілу ніч не спала,
Сльози ронить, ревне бога молити:
«Боже милий, дай мені пораду,
Що чинити в тім тяжкім припадку:
Шлюб зламати — мужа слобонити?
Мужа втратити — зберегти присягу?»
Аж над раном добре нагадала,
Галанбегу слово відповіла:
«Гостю любий, не дай того, боже,
Щоб твоє я сповнила бажання
І зламала те, що шлюбувала.
Як я вірно додержу присяги,
То сам бог на мене ласкав буде,
Мого мужа виведе з неволі.
А як нині присягу зламаю, . . .

То сама піду в неволю, знаю». З тим лишила бега Галанбега, А сама убралася в дорогу: Роздобула все чернече вбрання, Взяла гуслі й скрипку жалібную, Серед ночі з Відня подалася. А дві милі за містом у гаю Там стояла капличка мала, Там зайшла раненько Юліана, Скинула жіночі пишні вбори, Надягла чернечу довгу рясу, Обтяла жіночі пишні коси, Почепила бороду старечу, Через плечі гуслі почепила, Під пахву взяла прегарну скрипку, Свої вбори в землю закопала І пішла на схід понад Дунаєм. Вандрувала день, другий і третій, Стала третя нічка западати, Бучно їде Галанбег із Відня, Вколо нього двадцять яничарів, А прислуги ще й удвоє більше. Заїжджають на ніч до господи, Засідають до вечері живо. Аж тут чути гуки на рундуці: Плаче скрипка, мов мала дитина, Не то плаче, не то промовляє, Кождим тоном за серце хапає. І гудуть ще гуслі їй до строю, Розбивають тугу, наче хмару, Піднімають веселість у серці. Встали турки, кинули вечерю, Їм музика слух заповонила. Галанбег ось на рундук виходить Поглядіти, хто так дивно грає. Коли бачить — се чернець вандрівний. То до нього чемно він підходить І словами приязно говорить: «Будь здоровий, черче подорожній! А куди се бог тебе провадить?»

Відмовляє черчнк подорожній:
«Будь здоровий, панє мій ласкавий!»

Я мандрую з далекого краю
До святого місця Палестини
На поклони до божого гробу».

Врадувався Галанбег немало
І черцеві тее слово мовить:
«Чесний отче, їдь ураз зо мною!
Будеш ти нам у дорозі грати,
Наші душі грою звеселяти,
За се маеш три заплати в мене:
Першу плату — коня верхового,
Другу плату — страву у господі,
А ще третю — захист у дорозі».

Юліана радо се приймила,
З Галанбегом рушила в дорогу.

Вандрували чотири неділі,
Аж прибули в Іконію-місто.
Тут говорить чернець подорожній:
«Ой мій пане, беже Галанбеже,
Ось тут наші шляхи розійшлися:
Мені вправо, до божого гробу,
Тобі вліво, до султана твого».

Відмовляє Галанбег на тее:
«Чесний отче, вволи мою волю,
Їдь зо мною до султана мого,
Звесели ти грою його душу —
Певне, того не будеш жаліти».

Не перечить черчик подорожній,
Іде з бегом до його султана.
Як до міста доїжджали полем,
То побачив черчик подорожній
Бідних бранців при роботі в ярмах,
А між ними Олександра свого.
У ярмі він аж дугою гнеться,
Звисли руки від тяжкої муки,
Почорніло личенько рум'яне,
Лиш сорочка все на ньому біла,
Мовби тільки в сюю хвилю вбрана.

Прибуває Галанбег у місто,
То султан його до себе кличе
І вітає щирими словами:
«Ой мій вірний беже Галанбеже,
Як щастилося тобі в дорозі?
Як сповнив ти мою волю в Відні?»

Відмовляє Галанбег по правді:
«Ой султане, мій ласкавий пане!
Хоронив нас аллах у дорозі,
Та я в Відні не зробив нічого.
Непохитна Олександра жінка,
А розумна, що нема їй пари,
А що гарна, то й не розповісти».

«Галанбеже,— знов султан питає,—
А се що за чоловік з тобою?»

«Ой султане, мій ласкавий пане,
Се є чесний черчик подорожній,
Що мандрує до божого гробу.
Він музика, пане, пречудовий,
Всю дорогу веселив нам серце,
Розганяв своєю грою тугу,
То я, пане, взяв його з собою,
Щоб почув ти його тонів силу».

І велів султан черцеві грати.
Полилися чародійні тони,
Полонили серце у султана.
І не міг він від них відірваться.
День би слухав і цілую нічку,
Пив би їх, мов спраглий у пустині.

Так минули чотири неділі.
Промовляє черчик подорожній:
«Ой султане, мій ласкавий пане,
Час мені вже далі у дорогу,
У дорогу — до божого гробу».

Відмовляє тут султан черцеві:
«Жаль мені з тобою розставаться,
Та не можна й силою держати,

А за те, що тонів твоїх чаром
Чарував ти моє серце досі,
Розганяв мою тоску так часто,
Веселив мене в тяжких годинах,
Я даю тобі багаті дари:
Срібло, злото, дорогу одежу,
Та й ще гарні коні верховії
І сторожу ще для супроводу».
Відмовляє черчик подорожній:
«Ой султане, мій ласкавий пане!
Не даруй мені ти срібла-злата,
Бо я богу шлюбував на бідність.
Не для мене дорога одежа —
Сеї ряси задосить із мене.
Не даруй мені ти гарних коней,
Бо я богу шлюбував, що пішки
Аж до гробу його помандрую.
І не шли сторожі ти зо мною, —
Бог — моя сторожа найпевніша,
Що він схоче, те зо мною й буде.
А коли твоя султанська воля,
Чим слугу твого вдарувати,
То даруй мені одного бранця
З тих, що там за містом в плузі орють».

Полюбились ті слова черцеві,
Полюбились султанові дуже,
І говорить він до Галанбега:
«Ой мій вірний беже Галанбеже,
Йди на поле з тим черцем у парі,
Дай йому там з бранців до вибору,
Кого схоче, той його най буде!»

І подався Галанбег у поле,
Там, де в ярмах бідні бранці ходять.
І говорить Галанбег черцеві:
«Чесний отче, ось тобі ті бранці,
Кого хочеш, щоб тобі пустити?»

Відмовляє тут чернець розумно:
«Ой мій пане, беже Галанбеже,
Не мое тут діло вибирати;
Кого хочеш, сам пусти зо мною!»

Відмовляє Галанбег черцеві:
«Відпущу з тобою Олександра,
Того бранця у сорочці білій.
Не для нього се зроблю, їй-богу,
А для жінки його Юліани.
Непохитна її вірність, отче,
Її розум, знать, не має пари,
А краса така, що й не сказати».

І зняли окупи з Олександра,
І подався він з черцем в дорогу,
У дорогу до божого гробу.
Як при божім гробі помолились
І святим місцям всім поклонились,
Подалися до рідного краю.
А як стали близько Відня-міста,
Близько міста на дві милі шляху,
Коло тої каплиці в діброві,
То чернець до Олександра мовить:
«Друже любий, треба нам розстатися,
Бо тут наші шляхи розійшлися:
Ти наліво йди, до Відня-міста,
Я направо, в монастир свій мушу».

Гей заплакав Олександр ревно
І черцеві в ноги поклонився.
«Чесний отче, вічне вам спасибі,
Що мене ви з ярма слобонили.
Жити буду чи вмирати буду,
То навіки ваш невольник буду,
Все, що маю, вам готов віддати».

Усміхнувся черчик подорожній:
«Не обіцую, брате Олександре,
Більше того, ніж здержати можеш.
Адже в тебе є сім'я лицарська,
Є дружина вірна, молодая!»

«Чесний отче, жаль мені на неї,
Що, почувши про мою неволю,
Не подбала мене слобонити.
Не хочу я більше жити з нею,
В монастир у черці пострижуся,
Щоб тобі по бозі бути слугою».

Усміхнувся черчик подорожній,
Усміхнувся, стиха промовляє:
«Не кажи так, Олександр-брате,
Коли вірна тобі твоя жінка,
Гріх би мав ти її покидати.
Я ж у тебе попрошу одного:
Дай мені своєї півсорочки,
Щоб я знак мав в монастирі своїм,
Що тебе я визволив з неволі».

Радо сеє вволив Ол(ександер) —
Півсорочки для нього відрізав,
І чернець її сховав до себе.

З Олександром щиро попросився
І подався у свою дорогу,
Та, прийшовши до каплиці, зараз
Зняв із себе все чернече вбрання,
Видобув свої жіночі шати,
Вмив лице криничною водою,
І не стало тут черця старого,
Появилась Юліана-краля.
Помолилась у каплиці щиро
І живенько простими стежками
У свій двір у Відні поспішила.

Там її свекруха зустрічає,
Олександра старенькая мати,
Зустрічає і словами лає:
«Ей красуне, жінко віроломна,
Де се ти так довго пропадала?
Нема в тебе бога ні сумління,
Що таємно ти свій дім лишила,
Цілу зиму безвісті блукала,
Певно, любка іншого шукала».

Відмовляє втішно Юліана:
«Мамко люба, не турбуйся мною!
Вже я знаю, як себе правдати.
Ти послухай, що тобі скажу я.
Маю звістку певну, неохибну,
Що сьогодні верне Олександр,
Любий муж мій, а твій син коханий,
Із неволі з турецького краю».

Та свекруха гнівно їй говорить:
«Волів би він там і пропадати,
Ніж тут має на таке вертати!
Не на радість він тобі явиться
І не радість тут собі застане!»

Та ось чути гомін вулицями,
Здвиг народу валом напливає,
Олександрів двір весь обступає.
І лечуться крики попід небо:
«Олександр повернув з неволі!»

Вибігають його зустрічати
Юліана і старая мати.
Юліана з ним вітаться хоче,
Як подоба шлюбній жінці з мужем,
Та свекруха її відпихає
І словами гнівно промовляє:
«Стій, негідна, жінко віроломна!
Не посмій до нього доторкнуться,
Нема в тебе бога ні сумління.
Ти безстидно шлюб святий зламала,
Цілу зиму з дому пропадала,
Десь за іншим любасом ходила!»

Затремтіла, зблідла Юліана,
До свекрухи жалібно говорить:
«Най вам, мамко, бог не пам'ятає,
Що мене ви так позневажали
Перед домом, перед всім народом!
Олександр, любее подружжя,
Не хочу вітатися з тобою,
Не промовлю до тебе ні слова
І не з'їм з тобою ложки страви,
Поки суд нас правий не розсудить.
Видай завтра пишную гостину,
Запроси всіх кровних і знайомих.
Перед ними я до ока стану
І поставлю своїх свідків радо,
А тоді вже най мене всі судять».

І сховалась у свої покої.
Олександр матір докоряє:

«Мамо, мамо, що ви наробили?
Любий стиду, а мені турботи!
Юліана чесна жінка, мамо,
Я на се найліпший доказ маю.
Ще як з дому у похід ішов я,
То дала мені сорочку білу,
Даючи, ось ті слова сказала:
«Доки буде ся сорочка біла,
Доти, любий, вірна тобі буду».
І я мав на собі ту сорочку
Рік, матусю, і ще три неділі,
І погляньте, вона й досі біла».

Відмовляє Олександра мати:
«Чари, синку, препогані чари!
Ти не вір їм, правди добивайся!»

Ніч минула, другий день зробився,
До полудня сонце вже доходить,
І зібрались в Олександра в домі
Пишні гості, графи та барони,
Свояки, і други, і знайомі.

Час уже би суд розпочинати,
Та немає пані Юліани,
Не виходить із своїх покоїв.
Та ось чути — на вулиці грає:
Плаче скрипка, як мала дитина,
Підтягають гуслі їй до ладу.
І говорить гостям Олександр:
«Гості любі, свояки кохані,
Підождіте хвилечку на мене!
Бо я добре знаю сю музику,
Бо се грає той чернець вандрівний,
Що мене він вивів із неволі.
Хочу його в дім свій запросити,
Хочу його чесно вчистувати».

Олександр із дому виходить
І черцеві кланяється в пояс,
Його руки вдячно він цілує
І до дому його запрошає,
Садовить за стіл праворуч себе,

Віддає йому найбільшу шану.
І говорить той чернець до нього:
«Олександр, пане мій коханий,
Де ж твоя є вірна дружина,
Чом вона при учті нам не служить?»

І говорить мамі Олександр:
«Ідіть, мамо, кличте Юліану,
Чом до гостей вона не виходить?»
Подалася мати у покої
І вертає за малую хвилю:
«Олександр, сину мій коханий,
Всі покої я перешукала,
Та немає в жаднім Юліани».

От тоді встає чернець вандрівний,
Півсорочки білої виймає,
І виймає Олександрів запис,
І султанів лист на безпеку,
І говорить отакее слово:
«Олександр, пане мій коханий,
Чи не є се півсорочки тої,
Що носив ти у тяжкій неволі?
Чи не є се те твоє писання,
Що мені на службу записався?
Чи не є се карта від султана,
Що була нам вірна безпека
У дорозі по турецьким краю?
Ну, я сама, подивись на мене,
Чи не є я твоя вірна жінка?»
Тее мовить, бороду зриває
І кидає геть каптур чернечий,
Відкриває свої білі груди.

Олександр кинувся їй в ноги,
А з ним рядом його стара мати,
І всі гості, графи та барони,
Юліану величати стали.

І пішла по світі її слава,
І не згине, доки світу стане,
Доки в світі є живії люди,
Доки пісня серце їх чарує.

КОМЕНТАРИ

До тому ввійшли поеми і легенди на теми з життя народів світу, написані в кінці 90-х — на початку 900-х років За життя письменника вони друкувалися в збірках творів, у різних періодичних виданнях; деякі побачили світ уже після його смерті. Окремою книжкою поет видав тільки одну збірку поем (І в а н Ф р а н к о. Поеми. Накладом українсько-руської видавничої спілки. Львів, 1899, 129 с.), в яку ввійшли твори: «Істар», «Сатні і Табубу», «Бідний Генріх» (твір друкується у т. IV), «Поема про білу сорочку», «Похорон». Це видання відкривалося авторською «Передмовою», яка вміщена на початку цього тому.

Тексти поем і легенд у томі подаються за найавторитетнішими прижиттєвими публікаціями, які відображають останню волю автора. Твори, що за життя поета не друкувалися, подаються за автографами, які зберігаються у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 3¹.

У творах, вміщених у томі, збережено Франкові круглі і квадратні дужки, якими поет позначав свої доповнення до тексту; в ламаних дужках подаються редакційні ін'єктури.

Українсько-руська видавнича спілка — громадська видавничча організація, заснована в 1898 р у Львові. Існувала до 1917 р. Видала понад 300 книжок. Активно пропагувала здобутки української літератури — твори М. Коцюбинського, Лесі Українки, Панаса Мирного, В. Стефаника. Головними засновниками й редакторами її були І. Франко і В. Гнатюк.

ІСТАР

Вперше надруковано у збірці: І в а н Ф р а н к о. Поеми. 1899, с. 7—24, з передмовою автора.

Поема написана в кінці 90-х років. Подається за першодруком.

САТНІ І ТАБУБУ

Вперше надруковано у збірці: І в а н Ф р а н к о. Поеми. 1899, с. 25—34, з передмовою автора.

Поема написана в кінці 90-х років. Подається за першодруком.

¹ Далі посилання на цей фонд подаватиметься скорочено: ф. 3, №...

ПОЕМА ПРО БІЛУ СОРОЧКУ

Вперше надруковано у журн. «Літературно-науковий вісник», 1899, т. VI, кн. 5, с. 117—140. Того ж року поема з передмовою автора була видана разом з іншими творами окремою збіркою: І в а н Ф р а н к о. Поеми. 1899, с. 59—86.

Поема написана в кінці 90-х років.

У відділі рукописів Центральної наукової бібліотеки АН УРСР (ф. 1, № 7444) зберігається недрукований варіант поеми, який відрізняється від опублікованого тексту. У ньому цілий ряд сцен має іншу редакцію, часто значно стислішу. Так, опис битви хрестоносців з турками і полонення Олександра займає всього 17 рядків, а в друкованому тексті — 57. Розповідь Галанбега про поїздку до Відня відповідно — 6—38. Є й інші відмінності: у рукописному варіанті виведено образ турецького султана, у друкованому тексті він відсутній. Його заступає паша Осман.

Особливо суттєвою є різниця у тій частині поеми, де йдеться про повернення Юліани і Олександра до Відня, зокрема у сцені «суду» над Юліаною. У рукописному варіанті дія розгортається так: прощаючись із «вандрівним черцем» (Юліаною), Олександр на доказ вдячності за врятування з полону віддає йому половину своєї білої сорочки, яка не потемніла за весь час полону. Цей дарунок Юліана і пред'являє на бенкеті, коли свекруха звинуватила її у подружній невірності.

Зовсім по-іншому побудована ця сцена у друкованому тексті. Момент дарування половини сорочки «вандрівному черцеві» тут відсутній. Але сам конфлікт Юліани з свекрухою, її боротьба за своє чесне ім'я змальовується значно глибше і докладніше. Героїні доводиться спростовувати не тільки словесні (як у рукописному варіанті), а й «речові» звинувачення: біла сорочка Олександра, яка не втратила свого кольору за весь час перебування в полоні, на церковному престолі почорніла за одну ніч. Цей факт дає можливість свекрусі переконати сина в тому, що сорочка була зачарована, і тим самим ще більше підірвати його віру у подружню вірність Юліани.

Даний рукопис, очевидно, є первісним начерком «Поеми про білу сорочку».

Подається за текстом збірки «Поеми».

«Літературно-науковий вісник» — щомісячний художній, науковий і публіцистичний журнал. В період, коли до його редакції входив І. Франко (1898—1906), журнал мав демократичне спрямування.

...Чайченкова «Дума про княгиню-кобзаря» — мається на увазі твір Б. Грінченка «Дума про княгиню-кобзаря», Львів, 1891.

ПОХОРОН

Вперше надруковано у збірці: І в а н Ф р а н к о. Поеми. 1899, с. 87—129, з передмовою автора.

Поема написана в кінці 90-х років.

Зберігся чорновий варіант початку поеми під тією ж назвою (ф. 3, № 206, арк. 50—52).

ПОХОРОН

Горіло світло в величезній залі,
У склах іскрилося дощем рясним
І морем мріло в дзеркалів хрустали.

Клубами цигар запахуший дим
Угору вився, мов туман прозорий
Стояв, і швидше дихалось під ним.

Кругом столи, а на столах, мов гори.
Наставлено всього, чого лиш міг
Бажати смак, на все, що ласе, скорий.

А за столами много, много їх
Сиділо: старці, що під літ вагою
Гиуть чола, що присипав білий сніг,

І молоді, що з повною жагою
Ще п'ють життя, і рум'янцем цвітуть,
І тупають могутчою ногою.

А поміж ними й я. Хоч тисла грудь
Яксь грижа нестямна, та сміялись
Уста й шептав ум-зрадник: будь-що-будь!

У залі гомін, сміх, перекликались
З стола к столу знайомі, наче град.
Летіли жарти, дотепи пускались.

Лилось вино, в келішках блискотять.
Мов хризоліти, золоті напої,
Ллють жар у кров, уяву вдаль манять.

Мов тіло сили набира нової:
Старі простуються, руками б'ють
Об стіл, підносять голос, як за свої

Молодості. А молодіж, мов з пут
Зірвавшись кінь, і брикаєсь, і б'ється,
Ірже й про поводи не хоче й чуть,—

Так молодіж гуде, реве, сміється,
І їсть, і п'є, щоб справдити слово те:
Пить, поки п'ється, бити, поки б'ється.

О, справдилось те слово золоте!
Се ж бенкет в честь великої побіди,
Що ворогів, неначе пил, змете!

Ось ті, що тут їдять за два обіди,
Недавно в бою наставляли грудь,
В рядах стояли, наче литі з міді.

Ось ті, що так тепер сердечно п'ють,
Недавно лить збирались кров ворожу
І трупом слать собі до слави путь.

Страшна була війна. Мов помсту божу,
Її заповідали здавна: чернь
Зніметь, законів зломить огорожу!

Мов з жита хопту, мов із ниви терн,
Так виполе всю дармоїдів зграю,
Батьківських сліз і прадідівських скв<ерн>,

І кривд, і ганьб на внуках пошукає.
По всім ладі суспільнім, мов косою,
Пройде, і все в одну стерню зрівняє.

Так песимісти каркали, осою
Бриніли, аж обридло слухать їх,
Аж найсміліших жах проймав порою.

Та ось прийшла пора: з-під темних стріх,
З шинків, із нор, із подиння, із гною
Знялась та чернь. І що ж? Попросту сміх!

Мов листя, гнане бурею страшною,
Вона без зброї, без ладу й ума
Розпирслась. Встид і називать війною
Сю прогулку.

Там же (ф. 3, № 366, 367, 368) зберігаються і три прозові уривки під тією ж назвою. Два з них (№ 367, 368) змістом нагадують початок поеми. Третій пов'язаний з ними лише внутрішньо, темою «зрадництва». Конкретні ж ситуації та характер розвитку дії тут зовсім відмінні. Очевидно, всі наявні уривки були спробами прозової розробки теми, поставленої у поемі.

Всі три уривки вперше були опубліковані М. Возняком у журналі «Радянська література», 1941, № 3, с. 209—215 (передрук: Іван Франко. Твори в двадцяти томах. Т. XII. К., Державне видавництво художньої літератури, 1953). Публікація супроводжувалася статтею, в якій робиться спроба з'ясувати джерела поеми.

Подається за першодруком.

КОВАЛЬ БАССІМ

Вперше надруковано без епілога у львівській тижневій газеті «Свобода» протягом 1900 р. (№ 1—6, 16—18, 21—25, 27—36, 38—40, 47, 49—52).

У № 1 «Свободи» під рубрикою «Новинки» вміщена Франкова «Примітка до казки про Ковалю Бассіма» (без підпису).

«Гаруч Ер-Рашід (правовірний) був п'ятим арабським халіфом з роду Аббанедів. Халіфами називалися ті арабські володарі тому, що, яко наступники Магомета, були рівночасно світськими володарями і головами мусульманської церкви, найвищими суддями і законодавцями в світських і духовних справах. Гарун був сином халіфа Ель-Марді, родився в 763, а вмер у 809 по Христі. Він наступає на панування по смерті свого старшого брата Ель-Гаді, котрого веліла вбити його мати. Його 23-літнє панування над величезною державою, що розтяглась від берегів Іспанії аж до Індії і Китаю, було досить спокійне, хоча зовсім не таке блискуче, як про се говорить в казках. Також і вдача сього володаря не була така гарна, як славлять арабські писателі; новіші історики доказують, що се був візир азійського деспота, примхуватий і змінний у своїх уподобаннях, заздрісний, шорсткий, несправедливий, самолюбний і самохвальний, неситий на розкоші і марнотратний. Свого міністра Джіафара, що найбільше причинився до заведення доброго ладу в державі, він велів зарізати wraz із цілим його родом, а його старого батька Ячію, що поміг Гарунові добитися престолу, велів укинути в суху криницю і заморити голодом. В Європі слава про Гаруна йшла ще з того часу, як він у 807 р. прислав своє блискуче посольство до Кароля Великого. Арабські письменники і поети, котрих Гарун — і сам незгірший поет — удержував при своїм дворі і щедро обдаровував, зробили його героєм багатьох казок і поем. Одну з них, може, найкращу, хочу оце переповісти нашою мовою».

Поема написана в кінці 90-х років

У дещо поправленій редакції з передмовою та епілогом вона вийшла окремим виданням: І в а н Ф р а н к о. Коваль Бассім. Накладом українсько-руської видавничої спілки. Львів, 1901, 139 с. Про характер внесених Франком правок свідчать такі приклади (римською цифрою зазначаємо частину твору, арабською — рядок):

Першодрук у «Свободі»

Львівське видання 1901 р.

I, р. 82—84

Вірить, що їх власть збожна,
А думки, ідеї можна
Вбити тюрмою та багнетом.

Вірить, що їх власть від бога,
А думки, ідеї — змога
Вбити тюрмою та багнетом.

II, р. 101

Слухай, друже, ну, зберімся.

Слухай, друже, не звинімся.

IV, р. 129

Не подамся, пок живю!

Не подамся, поки живі!

IV, р. 132

І вино святее п'ю.

І вино все буду пив.

V, р. 55—56

Через три дні від сьогодні
Мають бути всі голодні.

Відтепер через три днини
Щоб нічого не робили.

VI, р. 24

Се не є приемле річ.

Се куди немила річ.

Розповідж, будемо знать.

Розповідж, коли нам рад.

Подібних виправлень зроблено ще кілька. У шостій пісні (строфа 17) рядок: «Ви тут знов? *Алло*, тікайте...» в першодруці звучить дещо інакше: «Ви тут знов? *Ано*, тікайте...». «*Ано*» більше відповідає змістові фрази, ніж «*Алло*». Очевидно, в збірку вкралася помилка. Виправляємо її за першодруком.

Подається за виданням: І в а н Ф р а н к о. Коваль Бассім. Львів, 1901.

«С в о б о д а» — тижнева газета, орган так званого українського національного об'єднання у Львові, яке мало буржуазно-націоналістичний характер. Газета виходила у Львові протягом 1897—1918 рр. (1915 р.— у Відні).

МОЙСЕЙ

Вперше надруковано 1905 р. окремою книжкою: І в а н Ф р а н к о. Мойсей. Поема. Львів. Накладом автора, 1905, 102 с. Того ж року в журн. «Літературно-науковий вісник» за липень місяць опубліковано «Притчу про терен» з підзаголовком: «Уривок із поеми «Мойсей» — п'ятий розділ поеми без першої строфи.

1913 р. вийшло друге видання поеми: І в а н Ф р а н к о. Мойсей. Поема. Друге видання з передмовою. Львів 1913, 63 с. У передмові Франко дає ключ до розуміння свого твору, розкриває джерела, якими він користувався при написанні поеми. На основі цієї передмови Франко зробив варіанти передмов до польського та російського перекладів твору 1916 р. в Києві вийшло третє видання поеми, спотворене царською цензурою: І в а н Ф р а н к о. Мойсей. Поема. 3-тє видання. К., 1916, 56 с. Франко не брав участі у підготовці цього видання.

Поема написана протягом січня—червня 1905 р.

У передмові до поеми «Мойсей» І. Франко згадує дослідників, які були причетні до вивчення цієї теми:

К р у ш е л ь н и ц ь к и й Антін Володиславович (1878—1941)— український письменник, критик, журналіст. У своїй творчості прощов шлях від буржуазного лібералізму до демократизму.

Я р е м а Яким Якимович (1884—1964) — український літературознавець, педагог.

У відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 3, № 271) зберігається автограф розділів VII—XX поеми з авторськими поправками і додатками. Вони відбивають працю І. Франка над твором. Так, у розділах VII, VIII, XIII, XIV поет замінив у деяких місцях одні строфи іншими, зробив скорочення тощо. Майже в усіх розділах є незначні виправлення смислового та мовностилістичного характеру. Вони стосуються окремих слів, подекуди — окремих рядків. За цим автографом були надруковані названі вище розділи твору.

Доля автографа розділів I—VI невідома.

Наводимо за автографом ті строфи, що їх Франко не включив у перше видання поеми «Мойсей» У розділі VII після шостої строфи є такі рядки, пізніше викреслені рукою Франка:

Що нам той Канаан, про який
Ти балакав нам пусто!
Невеличкий куток, не крайок,
Ще й заселений густо.

Повно в ньому укріплених міст,
Войовничого люду,—
Не здобуть нам його без війни
І кровавого труду.

Голі скелі, скупії поля
Та вузьенькі долини...
І се наше дідицтво, наш рай?
Се лиш глузи та книпи!

Лиш одна в тому краю ріка,
Що тече в Мертве море.
Ні там шляху, ні сплаву нема,
Просто сміх лиш і горе.

Після восьмої строфи цього ж розділу рукою Франка викреслено 17 рядків, що збігаються з останнім рядком п'ятої строфи і трьома наступними строфами (шостою, сьомою й восьмою) та 12-ю. Перший рядок строфи 17 звучить: «Так кричав він і руку підняв». Це перша редакція рядка, що після доопрацювання увійшов до поеми в іншій формі: «Так сказав він, і регіт піднявсь».

Біля цих 17 рядків, на сторінці 11 автографа, рукою Франка зазначено «verte» (перегорни сторінку). На звороті цієї сторінки є ще 16 рядків авторського тексту. Вони надруковані після восьмої строфи поеми. Останньою строфою цього розділу («Але чуда нема!..») поет замінив дві строфи, які викреслив при остаточному доопрацюванні тексту:

О, бо знали усі з давніх літ
Дар пророцький Мойсея,
Як він словом своїм поразив
Злу ватагу Корея.

Але чуда сей раз не було —
Авірон вже регоче:
«Га, га, га! Хоч шумна, та без сил
Твоя злоба, пророче!»

Над даним розділом І. Франко працював багато. Про це свідчить редакція, очевидно, первісна, уривка промови Авірона. Цей уривок разом з науковим коментарем опублікував О. Дей 1963 р. в журналі «Радянське літературознавство», № 3, с. 134—136 («Новознайдені строфи з поеми «Мойсей» І. Франка»). Початок цього розділу (розшукано 51 рядок) звучав так:

VII

Наче з бодні, гукнув Авірон:
«Та досить тої мови!
Чи ще мало ти нас надурив
Заповітом Єгови?»

Мов дурних, ти з єгипетських міст
Вивів нас у пустиню
І водив, наче блуд, сорок літ —
За яку ж то провину?»

Все манив нас тим краєм, де мід
З молоком опливає,
Тим дідицтвом, що ніби для нас
Сам Єгова ховає.

Де воно? Покажи нам його!
Де межа сього ходу?
Та не думай байками дурить
Ум усього народу!

Ми посланців у той Канаан
На розвід посилали;
Ті вернули, та ти їх навчив,
Щоб нам басні брехали.

Та на муках признались вони;
Що дурили нас пусто
І що той Канаан, то крайок
Вже заселений густо.

Повно в ньому укріплених міст,
Войовничого люду,
Не здобуть нам його без війни
І кривавого труду.

Голі скелі, скупії поля
Та вузькі долини —
І се наше дідицтво, наш рай?
Се лиш глузи та кпини!

Лиш одна в тому краю ріка,
Що тече в Мертве море;
Ні там шляху, ні сплаву нема...
Просто сміх лиш і горе.

І для цього кутка покидать
Нам безмежну пустиню?
Та я швидше беззубий твій рот
Булавою зачиню.

Що за щастя ти нам віщував
У дурній своїй казці!
Задля нього чи ж варто нам жить
У Єговиній ласці?

Між народами бути терном,
Що рубає, хто хоче,
І без слави, без блиску вмирать —
Ну, спасибі, пророче!

Ще гебреї з ума не зійшли,
Долі ліпшої варті
І досягнуть, як геть віддадуть...»

Сторінка автографа цього тексту перекреслена І. Франком (Відділ рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР, ф. 28-3, од. зб. 474, арк. 40).

На звороті аркушів 12 і 13 поет написав 22 нові строфи, з яких чотири взято з деякими змінами з першої редакції (строфи 11—13). Доопрацювання стосується образу Датана.

Промова Датана (розділ VIII, арк. 12—13) має дві відмінні редакції. В первісному тексті вона мала 25 строф:

І піднявся завзятий Датан:
«Ось вам слово до ладу!
Я відкрию вам тайну страшну
І пророцькую зраду.

Ви міркуєте: сей наш пророк,
Старець сивоголовий,
Як говорить, віщує, то все
Під вітхненням Єгови;

Що ніяка мета світова
Його словом не править,
Лиш одного він хоче — всіх нас
На путь правий наставить;

Що, з Єгипту нас вивівши, він
Для свого народу
Лиш одну бачить ясну мету —
Незалежність, свободу.

Отже, се, мої браття, брехня!
Наш пророк носить маску:
Він веде нас, і клонить, і гне
У тиранську пастку.

Отже, знайте, що сей Канаан,
Ся чудова цілість,
Що нам буцім Єгова судив,—
Се Єгипту посілість.

Скільки є в нім князів, фараон
Ставить крок на їх спині,
Фараонове військо сидить
У їх кождїй твердині.

Поступити ногою в той край,
То лиш дві нам дороги:
Або впасти, як смирні раби,
Фараону під ноги,

Або визвати гордо на бій
Всю єгипетську силу
І знайти, замість волі, собі
В Канаані могилу.

Чи на те ж по безмежних степах
Сорок літ ми блукали,
Щоб, знеможені, вбогі, назад
У неволю вертали?

Чи на те ж ми з Єгипту втекли
І шукали спокою,
Щоб знесиленим стати тепер
З фараоном до бою?

А тепер запитайте його,
Лжепророка — ехидну,
Що йому обіцяв фараон
За сю зраду огидну?

Він же змалку кайдани кував
Нашій честі і волі,
Він же вчився всіх зрад і підлот
У єгипетській школі.

Як Ізраїль зробився грізним
Многою своєю
Фараону, щоб не завладав
Його всею землею,—

От тоді сей пророк нас погнав,
Мов безтямну скотину,
Фараону на радість кудись
Через море в пустиню.

Кілько люду погинуло в ній!
Ті піски і ті скали
Соткам тисяч Ізраїля синів
Домовиною стали.

А тепер, коли з наших ватаг
Тільки жмінька лишилась
І Ізраїля сила грізна
По пісках розгубилась,

Коли дух наш хоробрий упав,
Мов нелітня дитина,
І завзяття пом'якло в душі.
Наче мокрая глина,—

Він тепер нас веде в Канаан,
Як отару овечу,
Ворогам на зарізі! Я кричу!
Протестую, перечу!

Я Датан...
Підіймаю свій голос:
«Зупинися, Ізраїлю! В той бік
Не підходь ні на волос!

Тим фальшивим пророцтвам не вір,
Бо ярмо в них погане!
В краю ложних обітниць твоя
Хай нога не постане!»

І жажнувся Ізраїль. Невже
Се мета його праці?
Лиш в очах щось зловіще горить,
Наче блискавки в мряці.

Та з мертвої тиші вирина
Ось Мойсееве слово:
«О бездонна підлота й брехня!
Чи ти чуєш, Єгово?»

О, ти чуєш і бачиш усе,
Хоч нічого не кажеш,
І заплату за сю клевету
По всій правді відважиш.

Лиш в одному ти правду вгадав,
І так буде, Датане:
В хвилю скону твогого — землі
Під тобою не стане».

У розділі XIII після першої строфи йшли такі рядки:

І почувися острі слова:
«Самодурство діточе!
Що сам глупства робив, а тепер
Їх на бога здать хоче!

Як розвіялось пилом його
Підприємство шалене,
Він Єгову питає: чи ти
Задоволений з мене?»

Зупинився Мойсей, затремтів,
Чоло вкрилося потом,
І по серці його мов пройшов
Хто розпаленим дротом.

«Хто говорить, хто думи мої
Розбиває обухом?
Хоче знать, чи говорю отсе
З чоловіком чи з духом?»

Перекресливши їх, автор написав одну строфу. Одночасно переробив і перший рядок наступної строфи. Замість: «І хтось мовив: Самсону вже, бач» поет створив рядок: «А як вийде самому той плід?»

У розділі XIV Франко викреслив першу строфу:

Підіймалося сонце над степ,
Мов багровеє коло,
І промінням, мов стрілами, тьму
Прошибало й кололо.

В передмові до другого видання поеми (1913) Франко зазначив, що воно «являється в тексті незмінним, з виїмком кількох дрібних поправок» (ст. III). Друге видання, на відміну від першого, має передмову. Подекуди Франко також поставив наголоси. Крім того, він зробив у ряді місць деякі правописні й мовностилістичні правки. Діалектну форму в рядку: «Мов дві блискавці в хмарі» (с. 18 першого видання) виправив на «Мов дві блискавки в хмарі» (с. 12 другого видання). Слова *против*, *пахучі* замінив на *проти* й *пахуці*. Заміну, що має смисловий характер, зроблено лише в одному випадку. 37-й рядок розділу XVI поеми: «Ох, дитя нетямуше!» поет виправив на «Ох, дитя невидюше!».

Крім того, в другому виданні поеми випущена така строфа:

Тут удариться він о зубець,
Розіб'ється на часті,
Там з собою ще камінь порве,
Щоб з ним нижче упасти.

Наведена строфа відсутня у польському та російському перекладах поеми, які авторизував Франко. Не маючи вірогідних доказів, що ця строфа пропущена випадково, механічно, не вводимо її до основного тексту поеми.

За текстом другого видання поеми «Мойсей» зроблено переклад твору польською мовою: Iwan Franko. Mojżesz. Poemat. Tłómaczył z ukraińskiego przy współudziale autora Włodzimirz Kobryn. Lwów, 1914, 99 s.

Франко брав участь у підготовці до друку цього видання: читав і правив переклад, написав до нього передмову (варіант передмови до другого видання поеми «Мойсей»). Порівняно з українським текстом у польському виданні передмова має децю інший характер: автор додав до неї новий вступ, в якому говорить про те, чи можна вважати Мойсея постаттю історичною, визначає ті моменти в ле-

гендарній біографії цього пророка, які його зацікавили насамперед, а також висловлює деякі думки про характер свого твору, подає короткі дані з історії його написання й публікації. Тільки після цього наводиться «з деякими скороченнями й доповненнями» (з передмови Франка до видання поеми польською мовою) в перекладі поета передмова з українського видання. В польській передмові є, зокрема, таке звернення до читачів: «Даючи в руки польської громадськості мою поему в польському перекладі українця Володимира Кобрин, відчуваю потребу висловити йому подяку за старанне виконання перекладу, як і за не менш старанне врахування тих багатьох поправок, які я при порівнянні перекладу з оригіналом вважав за потрібне зробити, і висловлюю надію, що польська громадськість прийме цей твір як доказ, що поляки від українців, принаймні на полі літератури й науки, можуть сподіватися не лише на роздори й неприязнь».

Збереглися документальні матеріали, що проливають деяке світло на творчу співпрацю І. Франка і перекладача його поеми, дрогобицького юриста Володимира Кобрин, зокрема є сім листів В. Кобрин до автора поеми «Мойсей». У першому листі від 24 жовтня 1913 р. Кобрин пише: «Хотячи пошанувати ювілей Вашої громадянської і літературної 40-літньої діяльності, зладив я переклад Вашого «Мойсея» на польську мову віршем, тому прошу ласкаво високоповажного автора о дозвіл на видрукування перекладу <...>. Сам переклад є зладжений стихами із задержанням складу вірша оригінального. Если би високоповажаний пан доктор хотіли попередньо переглянути переклад, то сейчас служу мунускриптом, але думаю, то опізнило би появу поеми в мові польській, тому прошу прислати мені письменно заяву, яка давала би мені уповноваження до накладу «Мойсея» в польським перекладі» (ф. 3, № 1631, арк. 49—51).

З наступного листа від 27 жовтня 1913 р. довідуємось, що В. Кобрин на прохання І. Франка вислав йому рукопис перекладу. Франко мав вирішити: дати дозвіл на видання перекладу чи ні. У цьому ж листі В. Кобрин говорить про свою працю таке: «...Хоч великі труднощі були до поборення, старався я в своїм перекладі по можності вірно держатися краси оригіналу і віддати її такою віршовою формою, як в оригіналі. Буду дуже вдячний, если високоповажаний автор схотіли би деякі можливі похибки ще перед друком поправити» (ф. 3, № 1631, арк. 55 і зворот).

Очевидно, Франка не повністю задовольнив переклад, тому він зробив деякі поправки й уточнення. 10 листопада 1913 р., відповідаючи на лист І. Франка, В. Кобрин пише: «Дуже ся тішу, що завдяки Вашій помочі переклад «Мойсея» дістає в кождім взгляді ошліфування, гідного високої ідеї провідної в незрівняному оригіналі» (ф. 3, № 1631, арк. 57). Одночасно свій переклад за другим примірником автографа ще раз переглядав і Кобрин, надсилаючи доопрацьовані розділи Франкові. Про це свідчить цитований вище лист від 10 листопада 1913 р.: «Переконуюся, що я подекуди замало прикладався або й спішився, а вірш вимагає основнішої праці. Пересилаю переписані початкові розділи, причім я ще в деяких місцях позмінював дещо, тому прошу не гніватися, що ще раз повторю мою просьбу — щоби високоповажаний добродій ласкаво, шануючи, однак, дороге здоров'я, переглянули манускрипти і можливі ще уваги поробили». Далі перекладач повідомляє поета, що він звернувся до

відомого німецького художника-ілюстратора Лілієна, який ілюстрував єврейське видання Біблії, з проханням зробити «віньєту і пару образів до тексту «Мойсея», який, без сумніву, буде в силі побудити його талант артистичний».

З листа від 12 грудня 1913 р. видно, що В. Кобрин перед цим особисто зустрічався з Франком у Львові, що, крім поеми «Мойсей», він переклав вірш «Каменярі» й почав перекладати поему «Лис Микита». В. Кобрин запитує Франка: «Як поступає друк «Мойсея»? Сподіваюся, що сього місяця повинен вийти рішучо» (ф. 3, № 1631, арк. 51 зв.).

З наступного листа від 20 грудня 1913 р. можна зробити висновок, що Франко в цей час працював над передмовою до перекладу поеми «Мойсей» польською мовою.

Разом з цим листом В. Кобрин прислав для апробації переклад першої пісні поеми «Лис Микита» (ф. 3, № 1638, арк. 227—229).

Врешті з листа від 16 квітня 1914 р. дізнаємося, що переклад поеми «Мойсей» уже вийшов з друку (поема друкувалася у львівській «Друкарні повшехній»), що В. Кобрин безкоштовно передав Франкові для розпродажу 1000 примірників книжки. В. Кобрин повідомляє також, що перекладає вже восьму пісню поеми «Лис Микита» (ф. 3, № 1631, арк. 65—67).

Останній лист В. Кобрини до І. Франка від 25 квітня 1914 р. безпосередньо не стосується історії перекладу поеми «Мойсей», а розповідження видрукованої вже книжки.

На жаль, листи І. Франка до В. Кобрини невідомі.

Збереглися фрагменти автографа перекладу поеми «Мойсей» польською мовою (ф. 3, № 428, зв. арк. 1—7). Це такі сторінки: п'ята (починається рядком «Dziś Abiron i Datan wśród nich»), шоста — десята, тринадцята; закінчується фрагмент шостою строфою розділу V поеми. Рукою Франка в кількох місцях в уривок внесено незначні поправки. Зберігся й інший фрагмент з перекладу твору (ф. 3, № 669, арк. 109—128, 133—159, 163—183, 187—189, зв. чистий). Однак скласти ці фрагменти перекладу в єдине ціле нема змоги, оскільки Франко автограф перекладу після виходу «Мойсея» порізав на менші шматки й на зворотному (чистому) боці написав новий текст (без поміток), зробив іншу пагінацію.

Збереглися скупі відомості ще про один переклад польською мовою поеми «Мойсей», який, очевидно, не був закінчений (ф. 3, № 1634, арк. 191—193).

За другим виданням поеми (1913) був зроблений її переклад російською мовою: И в а н Ф р а н к о. Мойсей. Поэма с предисловием автора. Просмотренный автором перевод со второго украинского издания П. Дятлова. Издание П. Дятлова. Вена, 1917, 85 стр.

Дятлів (Дятлов) Петро Юрійович (1883—1933) — активний діяч революційного руху на Україні, один з перших перекладачів творів В. І. Леніна українською мовою. Перекладав також з чеської на українську, а з української на російську (твори О. Кобилянської, І. Франка). З 1918 р. — член Компартії Австрії, з 1921 — член КПЗУ, з 1926 — член ВКП(б).

Франко авторизував цей переклад, додав до нього передмову, що є варіантом передмови до другого видання поеми. Наводимо її скорочено, опускаючи ті частини, що дослівно повторюють відповідні частини передмови до другого видання поеми «Мойсей».

ПРЕДИСЛОВИЕ

Вопрос о том, историческое явление Моисей или нет, не решен до сих пор за недостатком действительно исторических свидетельств, посторонних древнееврейскому преданию. Это предание, состоящее главным образом из пяти книг, приписываемых самому Моисею, служит с конца XVIII столетия и до сих пор предметом усиленной критической работы, которая не может окончательно решить даже вопроса, существовал ли действительно Моисей или не существовал, хотя и решила окончательно, что Моисей не был автором так называемого «Пятикнижия».

Несмотря на это, Моисей все-таки является самой грандиозной фигурой древней истории человечества, фигурой, обставленной таким множеством глубоко правдивых и часто удивительных подробностей, что если не для историка, то, по крайней мере, для человеческого воображения и для его поэтического воспроизведения представляет неисчерпаемый источник тем и вдохновений. Моисей, рожденный в рабстве и возвышенный в юности до пребывания в царском дворце; Моисей — убийца и изгнанник; Моисей — пастух, получающий божее откровение; Моисей, вопреки своей воле, народный вождь, увлекающий свой народ из плодоносной египетской земли в пустыню и вместе с тем из рабства на свободу; и в конце концов — Моисей — непризнанный пророк, сорок лет кочующий со своим народом в пустыне и не могущий в продолжении этого времени пройти небольшое пространство между Египтом и Палестиной, которое тогдашние путешественники проходили в течение нескольких дней, — вот ряд удивительных сюжетов для поэта.

Я воспользовался последней из этих тем и попытался в своей поэме представить Моисея на склоне лет, в глубокой старости, когда он уже близко подошел к обетованной стране, но тщетно старается склонить свой народ к вступлению в эту страну и в конце концов уходит от него, чтобы хотя самому дойти до границы обетованной отчизны.

Этот краткий, но высоко трагический момент я разработал отчасти на основании библейского предания, отчасти же на основании психологического анализа в 20 песнях своей поэмы, представив в них обострение натянутых отношений между пророком и народом до полного разрыва и затем возвышение души пророка рядом искушений и откровенный до непосредственного общения и единения с наивысшим существом, Иеговой.

Понятно само собою, что, кроме исторического и психологического интереса, поэма имеет и символическое значение, а как произведение украинца не лишена также и национальной окраски, неизбежной всегда, когда международный сюжет проходит сквозь призму индивидуального темперамента и обогащается при этом живыми впечатлениями и картинами его личного воображения.

Моя поэма была написана в первой половине 1905 года и напечатана в моем собственном издании в конце того же года. В начале 1913 г. она вышла вторично в издании «Українсько-руської видавничої спілки» с моим предисловием, которое я и привожу здесь в переводе на русский язык с некоторыми сокращениями и дополнениями <...>.

Для изображения (в строфах — первой и девятой XIX песни)

предшествовавших Иегове явлений я воспользовался библейским рассказом об явлении Иеговы пророку Илье в первой книге Царств, гл. XIX, ст. 9—13, где читаем вот что:

«Илия вошел в пещеру и провел там ночь. И он услышал голос бога, спросивший его: «Что делает Илия?»»

И он ответил: «Я усердно и пламенно потрудился для вечного, бога звезд, ибо сыны Израиля оставили союз твой, разорили твои жертвенники и удалили твоих пророков. Только я один пережил их, и вот они посягают на мою жизнь, дабы отнять ее у меня».

И голос сказал: «Изыди и взойди на гору пред лицом вечного, ибо он придет сюда».

И вот поднялся сильный и ужасный, потрясающий гору и разбивающий камни, предшествующий вечному ветер, но вечного не было в том ветре. А после ветра наступило землетрясение, но его не было в землетрясении. После движения земли явился огонь, но и в огне не было вечного. А после огня зашелестел легкий ветер, и в этом ветре явился вечный».

И, почувствовав это, Илия закрыл свое лицо мантией и остановился у входа пещеры» (Ed <ou a r d> R e u s s, op. cit., I, c. 493)

Предлагая русский перевод своего произведения, я должен выразить полную признательность г. переводчику за его старание подойти как можно ближе к оригиналу при переводе поэмы на русский язык. Это стоило, конечно, довольно много труда. Надеюсь все же, что он не пожалеет о затраченной им на перевод энергии.

Не могу предвидеть, как примет русская публика мою поэму, так непохожую на то, что предлагают ей обыкновенно почти все современные русские поэты. Но мне кажется, что она будет лишней и привнесет кое-что новое в течение русской поэзии <...>.

Львов, 14 декабря 1913 г.

Д-р Иван Франко.

Деякі важливі сторінки виникнення російського перекладу поеми, як і творчої співпраці автора й перекладача, розкривають листи П. Дятлова до І. Франка (ф. 3, № 1638, арк. 151—167).

У першому листі (недатований, очевидно, з серпня — жовтня 1913 р.) Дятлів просить Франка прочитати переклад поеми «Мойсей» російською мовою і, коли він того заслуговує, дати дозвіл на публікацію твору. «Чи не згодитеся Ви тоді написати ще ввід до російського видання?» — запитує перекладач. Він виявляє готовність перекласти й передмову до твору.

Другий лист Дятлова датований 9 жовтня 1913 р. З нього випливає, що на той час Франко вже ознайомився з перекладом, але він його не зовсім задовольняв. Поет висловив думку, що переклад треба виправити, доопрацювати. «Я вельми радий, що Ви признаєте можливим виправити «Мойсея». Сподіваюся, що, перечитавши його до кінця, Ви не зміните сього свого назору». Дятлів далі пише: «Тож пропоную Вам, коли буде Ваша ласка на це згодитися,— перекреслити усі місця, котрі не задовольняють Вас, з поміткою: зміст (смысл) або форма, щоб я знав, на що звернути більшу увагу, справляючи (доопрацьовуючи.— *Ред.*) свій переклад. Виправивши, я ще раз надішлю його Вам. Як він знову не задовольнить Вас, полишимо цю справу або назавжди, або до мого майбутнього приїзду до Львова Праці своєї я не жалію: вона не пропала задарма; я дечому все ж

навчився на ній Без Вашого дозволу не друкуватиму» (ф. 3, № 1618 арк. 151).

У цьому ж листі П. Дятлів зауважує: «Сюди, до Праги, збирається приїхати в грудні місяці М. Горький. Я хотів би мати до цього часу готовий переклад, щоб показати Горькому та запропонувати видрукувати його в «Сборниках «Знання» або в журналі «Просвещение» (т а м ж е, арк. 153).

З наступного листа від 16 грудня 1913 р. видно, що Франко надіслав П. Дятлову змінену передмову до українського видання поеми «Мойсей» разом із спеціальним початком і кінцем, написаним до російського перекладу (вставні частини Франко продиктував комусь із львівських знайомих П. Дятлова, оскільки сам, через параліч, писав тоді дуже мало). П. Дятлів у листі говорить: «Спішу заслати Вам передмову. Я в дечім змінив продиктовану Вами часть її. Тому надсилаю Вам оригінал з проханням повернути мені його, коли не потребуватимете його самі. Виправляючи передмову, я дбав про те, щоб не змінити смислу сказаного Вами. Коли ж проти моєї волі це сталося, справте, прошу Вас, мої хиби. Зверніть увагу на кінець» (ф. 3, № 163, арк. 155).

Передмови Франка з помітками П. Дятлова в архіві письменника не виявлено.

Що ж до перекладу самого тексту поеми, то цей лист свідчить про схвалення Франком другого, виправленого його варіанта. «Дуже радий, що Ви нашли мій виправлений переклад вартим надрукування. Жалю, що не можу виправити знову помічених Вами слабих місць, бо Ви надіслали мені чорновий список без поміток. Але сподіваючися, що значних хиб тепер небагато та що Ви їх виправили або виправите самі, прошу Вас надіслати переклад з передмовою М. Горькому на адресу: М. Gorki, Capri, Italie. Зашліть разом і оригінал». П. Дятлів радить Франкові: «Запропонуйте Горькому надрукувати «Мойсея» в «Просвещении» або в «Сборниках «Знання», а потім випустити поему окремо, в дешевій серії того ж видавництва» (т а м ж е, арк. 156—157).

Однак з різних причин переклад не вдалося видати 1914 р. Та перекладач не втрачав надії познайомити з ним російських читачів. Переїхавши з Праги у Відень, він робить спроби опублікувати поему «Мойсей» для російських військовополонених, які перебували в австрійських таборах.

14 серпня 1915 р. П. Дятлів знову звертається до І. Франка з листом, в якому запитує: «За сей час так багато змінилось, що я вважаю потрібним знов запитати Вас, чи смію я видати свій переклад. Коли так, то чи не були б Ви ласкаві написати відповідне передслово до читачів. Читачами тепер будуть майже самі полонені росіяни» (т а м ж е, зворот арк. 161).

І, нарешті, останній лист П. Дятлова від 23 жовтня 1915 р. розкриває ще одну сторінку творчої історії цього перекладу. П. Дятлів зауважує: «Я переглянув ще раз переклад й буду таки друкувати його». Далі він пише: «З Вашого передслова посилаю Вам ще раз кінець. Може, Ви знайдете можливим чи навіть і необхідним змінити що в нім». Кінець передмови (під нею стоїть дата написання: «14 декабрия 1913 г.»), останні два абзаци, що безпосередньо стосуються перекладу, Франко в одному місці змінив. Фразу: «Это стоило, конечно, довольно много труда. Надеюсь все же, что г. Дятлов не по-

жалеєт о затраченній на зтот перевод енергии» — замінив іншою, точнішою за своїм змістом: «Это стоило довольно много труда, и успел ли он совершенно одолеть все трудности — не мое дело судить. Мне кажется, что одолел таки довольно и что перевод стоит печати» (там же, арк. 169).

Та закінчення передмови з пією суттєвою поправкою Франко чомусь не вислав П. Дятлову. У російському перекладі закінчення передмови подано без уточнення.

За життя Франка з його відома, а частково, очевидно, й за його допомогою були зроблені ще два переклади поеми «Мойсей». Про них маємо лише окремі згадки (ф. 3, № 1635, арк. 451; ф. 3, № 3098).

Поема має й цензурну історію. Цей твір, зокрема його друге видання, царська цензура заборонила ввозити до Росії. У висновку київського окремого цензора, відомого реакціонера С. Шоголева, поданому Центральному комітетові іноземної цензури в Петербурзі 5 травня 1913 р., зазначалося, що в пролозі до поеми поет закликає українців в Росії «к бунтовщическим деянням». Цензор вважав, що можна дати дозвіл на ввезення частини тиражу цього видання лише в тому разі, коли буде вилучено пролог. Цей же цензор заборонив книжку М. Возняка «Життя і значення Івана Франка». Основним мотивом заборони було те, що М. Возняк широко цитує рядки з прологу до поеми «Мойсей».

Про цензурну історію твору див. збірник: «Іван Франко. Документи й матеріали» К., «Наукова думка», 1966, с. 296—297, 309.

Крім цих матеріалів, у Центральному державному історичному архіві УРСР в Києві зберігаються й інші документи, що свідчать про переслідування поеми І. Франка царською цензурою (ф. 295, оп. 1, спр. 477, арк. 13 а).

Поема І. Франка має велику громадсько-культурну біографію. З цим твором поет неодноразово виступав на зборах громадськості 1910 р., а також пізніше. Вже будучи хворим, Франко читав поему в місті Станіславі (тепер — Івано-Франківськ) у залі культурно-освітнього товариства «Руська бесіда» (нині вул. Чапаєва, 24; 1966 р. на цьому будинку встановлено меморіальну дошку), 1912 р. — в Чернівцях, в Коломиї, Тернополі. Виступи Франка викликали великий резонанс серед широких кіл громадськості Галичини й Буковини (див. спогади О. Кобилянської, а також колишнього викладача Чернівецького університету І. Василяшка, М. Чайковського — сина письменника А. Чайковського, та інших у книзі: «Іван Франко у спогадах сучасників». Львів, 1956).

Текст поеми і передмова до неї подаються за виданням: Іван Франко. Мойсей Поема. Друге видання з передмовою Львів, 1913.

«Пр о с в е щ е н и е» — щомісячний легальний суспільно-політичний і літературний журнал, теоретичний орган більшовиків. Виходив у Петербурзі протягом 1911—1914 рр. Художньо-літературним відділом журналу керував М. Горький.

«С б о р н и к и «З н а н и я» — літературно-художні збірники, започатковані М. Горьким 1904 р., об'єднували прогресивних письменників Росії. Збірники відіграли велику роль у розвитку реалістичної літератури ХХ ст. Крім «Сборников», товариство «Знание» видавало ще й «Дешевую библиотеку».

ТЕРЕН У НОЗІ

Вперше надруковано М. Возняком у збірнику «За сто літ», 1927, кн. 1, с. 266—273. Публікацію поеми здійснено за авторизованим списком. У поясненнях до рядка: «Що розсвічує нічну темряву» з прикінцевих строф поеми М. Возняк зауважив, що далі в авторизованому списку «є знак пропуску, але пропущені рядки або недописані, або, написані на окремій карточці, загубились». Вони таки були написані Франком. Це рядки від: «Тоді я звернувся до присугніх» і до: «А на шлях спасення навернути», тобто ті дев'ятнадцять рядків, що їх не мав у своєму розпорядженні М. Возняк і які упорядники т. XIII творів І. Франка (К., 1954) подали як додаток у примітках. Вставляємо їх після рядка: «Що розсвічує нічну темряву», тобто на місці знака пропуску (V). Вставлені рядки й будуть за нумерацією 798—816, як це вказав Франко у дописці під твором.

Зберігся неповний автограф поеми (останній рядок — «І кипить у горщику замкненім» (ф. 3, № 311, арк. 1—11) та авторизований список всього твору, за яким М. Возняк зробив публікацію (ф. 3, № 312, арк. 1—26). Крім того, до списку належить додаток-вставка (автограф) на одній сторінці, що не потрапила до першодруку. На деяких сторінках авторизованого списку Франко зробив мовностилістичні виправлення. Так, рядок: «Дітвора купаєсь коло моста» подав у новій редакції: «Дітвора купається край моста»; форми *его*, *гляжу* замінив на *його*, *гляджу*. Подекуди автор виправив неточності (наприклад, пропуски окремих букв, слів), перекручення, допущені переписувачем. У рядку: «І ми вдвох пішли аж на Замброню» останнє слово замінив правильною назвою гуцульського села — «Дземброню». Наприкінці поеми, після рядка: «Або в криміналі опинився» викреслив таку строфу:

Я гадаю, що не був то хлопець,
Але був лише тобі самому
Видний та діткливий палець божий,
Що відвів тебе від злої стежки
І поміг тобі життя своє направить.

Між неповним автографом поеми і авторизованим списком цього твору є незначні мовностилістичні відмінності.

Поему «Терен у нозі» присвячено пам'яті Зіновії Бурачинської (1848—1909) — знайомій І. Франка з Криворівні. З. Бурачинська добре знала життя і побут гуцулів, збирала народну творчість. Деякі з її записів Франко опублікував у «Літературно-науковому віснику».

Тему поеми «Терен у нозі» І. Франко опрацював 1902 р. в одноіменному оповіданні. В перекладі німецькою мовою воно вперше надруковане 1904 р. у віденському тижневику ліберально-буржуазного напрямку «Die Zeit», № 527—532.

Подається за авторизованим списком.

ЛЕГЕНДА ПРО СЯТОГО МАРІНА

Вперше надруковано М. Возняком у книзі: «Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник третій. 1951—1952». Харків, Вид-во Харківського державного університету ім. О. М. Горького, 1952,

с. 31—53. Публікація супроводжується невеликою вступною статтею під назвою «Викриття реакційної суті християнської моралі в «Легенді про святого Маріна» Ів. Франка», де поема зіставляється з текстом релігійної легенди на цю тему. В основі легенди лежить «Житіє святої Марини дъвици, иже в мужеском образѣ спасеся», яке стало відомим І. Франкові з рукопису XVIII ст.

Текст житія під назвою «Життя святої Марини-монаха» Франко опублікував у т. V «Апокрифів і легенд» (с. 288—293), а 1910 р. разом з двома іншими апокрифами надрукував його окремою книжечкою під назвою: «Три святі грішниці. Старохристиянські легенди. Переклад з передмовою Івана Франка». У передмові зазначається, що легенда про Марину-монаха, «очевидно, західноєвропейського походження і вводить нас у атмосферу монастирського життя середніх віків».

Роботу над «Легендою про святого Маріна» І. Франко розпочав ще 1897 р., але завершив її лише у 1914 р., про що свідчать авторська примітка під автографом твору (ф. 3, № 233, арк. 54—78). Дописуючи легенду, І. Франко вносив незначні стилістичні поправки в частину, написану 1897 р. Зокрема були поправлені рядки 43, 119, 122. У варіанті 1897 р. вони мали таку редакцію:

р. 43 — Покуса й грішник сих господь щоб спас

р. 119 — Що швидко в землю, наче труп, хлився

р. 122 — Накапав трутн, щоб завдать їй муки

Три рядки викреслено зовсім (два після рядка 314, один — після 366). А рядки 51—91 мають ще й інший варіант, який подаємо нижче (ф. 3, № 233):

Нараз почувся гострий стук копит
При самій брамі, і чийсь-то руки
Застукали рукояттю шаблюки.
Брат-воротар у той час ще не спить.
І спить, не роздягаючися, він звичайно.
Ось чую, він на стук устав негайно,
Ліхтарню взяв, що на столі стояла,
І вийшов з келії. Заведено у нас
На стук дверей не відчиняти сей час,
Не відзиватися, — придверному наука,
Яку нам обережність піддавала, —
А виглянуть віконцем, хто там стука.

Іздців панцирних пара там стояла.
Іх бачачи, придверний запитав:
«Хто ви, і що вас в божий дім приводить
У пізню ніч?» На се з іздців один
Сказав: «Ми християни. Не приходить
Із нами жадне зло, а господин
Могутній нас пригнав, велика є потреба.
Отець мій тяжко ранений у лютім бою
З огнепоклонників невірною юрбою,
І завела сюди, мабуть, нас воля неба».

Не мусив брат-ключар мені се доносити,
Бо всю розмову чув я крізь вікно.
Я вийшов і не дав себе просити,

Та й братія пізнала те одно,
 Що треба поспішать, прийняти подорожніх,
 Їх примістити в келіях порожніх,
 А раненому порятунок дати,
 Який в монастирі лиш міг дістати.

Він на коні вже ледве лиш держався,
 На наші запити зовсім не відзивався.
 А як брати прийшли його з коня зсадити,
 Почули, що він весь був кровію облитий.

Подається за автографом.

ОР І СИРЧАН

Половецька історична сага

Вперше надруковано у львівській газеті «Діло», 1915.
 № 100—105 (20—25.XI).

Автограф поеми (ф. 3, № 233) порівняно з першодруком має деякі стилістичні відмінності, а також іншу назву: «Євшан-зілля. Половецька пригода з р. 1126».

Наводимо різночитання автографа і першодруку.

Автограф	Першодрук
	I, р. 8
Князь із Дону воду пив	Князь шоломом з Дону пив
	I, р. 92
Се для нього й не пропаде	Се для нього й не пропаще
	II, р. 31
Що князів багато наших	Що у нас князів багато
	II, р. 44
Ненастанних війн, розбоїв	Для тих вічних війн, розбоїв
	III, р. 19
Зараз мститися виростає	Думка німсти виростає
	III, р. 29
Що не має собі цілі	Що не має в своїй цілі
	VI, р. 59
Не відмовив Ор нічого	Ор не відповів нічого
	VII, р. 14—15
Спільній справі послужити Не хтять труси та дурні	Не хочуть спільній служити Справі труси та дурні
	VII, р. 49
В мні чуття та сліз потік	Чуття в мені і сліз потік

У кінці автографа є авторська примітка, в якій зазначено дату написання твору: «Початок цієї поеми до рядка 56 написано в р 1899, решту в днях 19—22 вересня 1914».

Зберігся також чорновий автограф перших 56 рядків поеми (ф. 3, № 288), у якому остання строфа має дещо іншу редакцію:

І як довго та сторожа
Там стояла, знали всі:
«Ще у Києві князює
Мономах, половців бич».

В архіві Франка (ф. 3, № 289) зберігся і детальний коментар до літописного тексту, датований 1915 р., який ліг в основу поеми «Ор і Сирчан». Тут Франко висловлює припущення, що легенду про ханських синів літописець запозичив з якогось давнішого «поетичного джерела», і пояснює причини, які спонукали його взятися за поетичне опрацювання літописного оповідання: «Та коли мати на увазі, що автор, який писав у р. 1201, не міг знати так докладно, що робив Володимир Мономах перед роком 1113 — по тім році наш літопис не згадує вже ані про один похід на половців, а було їх, як можна зрозуміти з Володимирового «Поучення дітям», більше як 20 <...> і коли додати до того, що про похід, після якого половецькі ханенки Отрок і Сирчан розійшлися, не списаний докладно в літописі, ані не згаданий окремо в Володимирським поученні, то мусимо прийти до заключення, що автор літописної записки з р. 1201 мав під руками давніше джерело до історії часів Мономахових. З того, по всій правдоподібності, поетичного джерела взята також половецька сага про половецьких ханенків <...>. Рядки 18—32 — се незвичайна щодо свого складу, походження й поетичної вартості половецька сага, захована в нашій письменстві...»

Подається за першодруком.

«Д і л о» — газета ліберально-буржуазного напрямку, згодом буржуазно-націоналістична. Виходила у Львові з 1880 р. до 1939 р.

КОНЧАКОВА СЛАВА

Пригода з літ 1185—1187

Вперше надруковано в газеті «Діло», 1916, № 43, 45—47 (14—18. II).

Зберігся чистовий автограф поеми (ф. 3, № 233, арк. 7—17) з кількома поправками автора та історико-літературний коментар до неї (ф. 3, № 260, арк. 1—3).

Порівняно з автографом, першодрук має незначні відмінності; читаючи верстку твору, автор, очевидно, зробив деякі поправки Найважливіші з них:

Автограф

Нам премудро так сказати...
Жар до бою аж пала...
Хоч пізнать вони не вміли

Першодрук

р. 53 — Так премудро нам казаги
р. 76 — Хіть до бою аж пала
р. 83 — Хоч пізнать вони не вміли

Для розуміння джерел твору важливе значення має Франків історико-літературний коментар до поеми, який гут наводимо повністю. «Отсе поетичне оповідання основане на записках Київського літопису, розуміється, з додатком поетичного вимислу, в значній мірі нав'язаного вдуманням в оповідання літопису. Не подаю тут усіх записок наших літописів XII в. про Кончака, бо се буде зроблено в моїй статті «Літописна основа «Слова о полку Игоревѣ», написаній у головному при кінці 1914 р. та досі ще не викінченій. Тут подаю лише деякі уступи з літописних записок, що відповідають подекуди головним мотивам моєї поеми. І так під р. 1179 читаємо: ¹

Того же лѣта мѣсяца августа
Придоша иноплемьнщи на рускую землю,
Безбожнии измалтянѣ, окаянннии агаряне,
Нечистии исчадья [половецкия]
[И с ними вождь их] именовемъ Концак,
Злу начальник правовѣрнымъ крестьяномъ
Дѣломъ и нравомъ сотонинымъ,
Паче же всимъ церквамъ [злѣйшии враг].
Идеже имя божие славиться,
Сими же погаными хулиться.

То не реку единомъ крестьяномъ,
Но и самому богу врази,
То аще кто любить врази божия,
То сими что примуть от бога?

Сий же богостудный Концак
Со единомыслеными своими
Приѣхавше к Переяславлю
За грѣхы наша много зла створи крестьянимъ:
Онихъ плѣниша, а иныя избиша.
Множайшия же избиша младенѣцъ (ст. 414—5).

Пропускаю кінець сеї записки, де сказано, що проти половців виступив великий князь київський Святослав та інші князі:

Вѣсть же примше, половци
Яшася бѣгу опять своєю дорогою.
А князи воротишася во свояся.

Ся записка важна була для мене головно як малюнок настрою та морального почуття літописця, можна допустити, що не самого літописця, а й значної часті тодішнього руського загалу, з яким

¹ Тут і скрізь у моїх статтях подаю літописний текст у його, на мій погляд, первісній віршованій формі з моїми поправками та доповненнями (вони скрізь покладені в гранчастих скобках), покликаючися, в браку фотолітографічного видання, яке для Київського та Галицько-Волинського літописів уважаю першим вимогом науки, із видання: «Літопись по Ипатскому списку, издание Археологической комиссии, Санктпетербург, 1871», тим ліпше від інших, що має книжковий формат вісімки та покажчики імен власних, географічних назв та важніших речей, хоч ті покажчики не скрізь бездоганні.

слухано звісток про напади половців та про вчинки Кончака. В такій настрої при живій вірі народу в «сотонинську» силу, що може проявлятися в чоловіці, легко постають саги вроді тих, які я вивів у своїм оповіданні.

Другий, важний для мене, поміщений у просторім оповіданні про пораження Ігоря при Каялі 1181 р., виглядає ось як:

Поганни же половци побѣдивъше Игоря с братьею
И взяша гордость велику,
И съвокупиша всь язык свой на рускую землю,
И бысть у них котора.

Молвѣшет бо Кончак: «Пойдем на киевскую
сторону,

Гдѣ суть избита братья наша
И великий князь нашъ Боякъ». сторону,
А Кза молвѣшет: «Пойдемъ на Семь,
Гдѣ ся осталъ жены и дѣти
Готов нам, полоц собран,
Емлем же города без оласа».

И так раздѣлишася на двое:
Кончак поиде к Переяславлю
И оступи город и бишася ту всь день.
Володимер же Глѣбович бѣше князь в Переяславлѣ,
Бѣше же дерз и крѣпок к рати.
Выѣха из города и потче к ним
И по нем мало дерзнув дружинѣ,
И бѣся с ними крѣпко.

И обступиша мнози половцѣ;
Тогда прочин, видивше князя своего крѣпко бьющеся,
Выринушася из города,
И тако отѣяша князя своего,
Язьвен суца трети копыи.

Сий же добрый Володимер язвен,
Труден вѣха во город свой,
И утре мужественного поту своего
За отчину свою.

На вість, що великий князь і інші руські князі йдуть на відступ Володимирові:

То слышавше половци и возвратишася от
Переяславля
Идуци же мимо и приступиша к Римови.
Римовичи же затворишася в городѣ
И возлѣзше на забороль [бѣяшася крѣпко].

И тако божим судом летѣста двѣ городници
С людми тако к ратным,
И на прочая гражаны найде страх.
Да которыи же гражанѣ выйдоша из града
И бѣяхутся ходяще по римському болоту,

То тѣи избыша плѣна;
А кто ся осталь в городѣ, и тѣ вси взяти быша.

Половци же вземше город Римов.
И ополонившесе полона и пойдоша во свояси.
(ст. 435—6)

Пробуваючи в полоні, Ігор довший час, хоч мав намір утекти, не міг зважитися задля трудності втеки. Нарешті, як читаємо в літописі,

Возвратишася от Переяславля половци
И рекоша Игореву думци его:
«Мысль высокоу и угодну господеву имѣешь в собѣ,
Ты ищещи няти мужа и бѣжати с ним,
А о семъ чему не разгадаешъ,
Оже приѣдутъ половцы с войны?
А се слышахом, оже избыти ум князя
И вас и всю Русь
Да не будетъ слава тобѣ, ни живота».

Князь же Игорь приим во сердцѣ съвѣтъ их
Оупольшася приѣзда их
И возыска бѣжати. (ст. 437—8).

Остатня літописна записка про Кончака коротка та не ясна, як припадкова смерть, міститься під р. 1187:

В тоже лѣто воева Концакъ по Р[у]си с половци;
По семъ же потиша часто воевати по Р[у]си
В Черниговской волости
И на ту осень бысть зима зла вельми,
Такои же в нашу память не бывало николи же
(ст. 439—440)

Що природніше, як уявити собі в таку зиму й Кончакову смерть у часі походу?

Писано д<ня> 14 червня 1915 р.»

У відділі рукописів (ф. 3, № 259) зберігаються вирізки поеми з газети «Діло» (без закінчення), на яких є кілька правок рукою І. Франка. Окремі рядки поет подав у новій редакції. Проте повністю прочитати правки І. Франка не вдалося.

Подається за першодруком.

ІНШІ РЕДАКЦІЇ

ПОЕМА ПРО БІЛУ СОРОЧКУ

Це неопублікований варіант поеми значно коротший і відмінний від опублікованого тексту (див. примітку до «Поеми про білу сорочку»). Зберігається у відділі рукописів Центральної наукової бібліотеки АН УРСР (ф. 1, № 7444).

Подається за автографом.

ПОЯСНЕННЯ СЛІВ

Абнега́ція — самопожертва

Аспр — дрібна монета

Басару́нок — тут «чайові» гроші

Ба́тяр — гультяй, волоцюга

Безгрунто́вний — непідготовлений (без «грунту»-основи).

Бидля́ — худоба

Бродо́в — плата за проїзд через брід

Бу́тний — гордовитий, бундючний

Вереня́ — рядно

Виго́дити — догодити

Відно́га — гірський відріг

Вілабу́датися — вилізти, викрутитися з чогось

Віпу́лив — вип'ялив, витріщив

Ві́торочити — викласти, з'ясувати

Га́вра — логовище, лігво

Гала́й — дурень

Галь-паль — не роздумуючи

Га́чі — штани із доморобного сукна

Ге́зде — тут, осьдечки

Гир — тут: лихо, нещастя

Гне́ть — негайно

Го́рботка — запаска, частина жіночого одягу

Гра́нь — жар

Гре́гіт — скелясте провалля

Гри́зь, гри́жа — журба, клопіт

Гу́тірка — розмова

Да́ктиль — плід дактилевої пальми

Досто́тний — певний, гочний

Драбу́га — волоцюга, ледар

Дре́гіт — судорога, тремтіння

Жирандо́ля — свічник

Зака́зувати — забороняти

Закапа́рїти — тут: зіпсувати, змарнувати

Закасува́ти — відхилити, відкинути

Зашкру́їти — зашкварчати

Збі́тки — тут: жарти

Зо́пнха́ти — тут: розповісти

Ільща́ — світлячок

Інвести́ційний — від інвестиція — капіталовкладення

Ідь — отрута

Каму́з — дрібне бадилля.

Стерти на камуз — потрошити

Кі́чера — верх гори

Клѣвець — молоток
Клігь — комора
Клявза — гать
Кляйстер — клей
Коббок — колода
Ковткй — сережки
Консеквѣтно — послі-
довно
Кпйти — кепкувати
Кра́са (змія) — плямиста
Крйпта — заглиблення у пе-
черах-катакомбах для гроб-
ниць

Ла́баз — тут: бур'ян
Лагомй́на — ласощі
Ландара — віз
Ла́пка — клітка, мишоловка
Луп'я́р — здирник, шкуролуп
Лю́ка — прогалина

Ма́й — дуже, більше
Манджа́ти — мандрувати
Манліхе́р — рушниця систе-
ми Манліхера
Маркітний — зажурений,
сумний
Маслосвѣття — церков-
ний ритуал над хворим під
час причастя
Мбздір — металева ступка,
невеличка гармата
Мой — вигук при звертанні до
рівних або нижчих
Мбрес — порядок, лад

Наббрі — швидко
Навстріть — назустріч
Нанашко — дядько; також —
хрещений батько
Насмарувати — намазати
Натолочи́и — накласти
На уряд — на замовлення
Нѣньо — батько
Неялося — не личило, не
випадало
Ну́та — нота, мелодія

Обарінок — бублик
Осет — рід бур'яну
Ості — риб'ячі кісточки
Остенъ — батьківський

Па́дкувати — бідкатися,
жалкувати
Пастала́ — солодощі, повид-
ло
Пеня́ — тут: лихо
Перепѣрти — перемогти
Пйкати — курити, смоктати
люльку
Підповідати — підказу-
вати
Плястер — скибка, шматок
Пляцок — корж
Пбдіння — горіще, дно
По́ліка — слід, знак
Поманджа́ти — піти, по-
чвалати
Порядно — міцно, глибоко
Посольство — доручення,
обов'язок
Пра́жити — лупцювати
Прем — так, наприклад
Пригістник — подарунок
Публі́ка — сором
Пуга́р — склянка
Пястр — грошова одиниця

Ре́курс — скарга до суду
Респѣ́кт — шана
Рѣтязь — завіса для дверей
Риваліза́ція — суперни-
цтво
Рінь — дрібне каміння

Са́рака — бідолаха
Сегельби — урвища, про-
пасті
Сінедрі́би — рада старій-
шин
Сит — сна, міць
Сікутбр — виконавець при-
суду
Слобо́нйти — визволяти,
звільнювати
Смото́лка — телепень,
дурень
Снйчі — вчора ввечері
Соко́тйтися — стерегтися
Спйж — бронза, дзвін
Строп — небесна вись

Та́ма — загата, заслона
Та́мки — там

Т а н д і т а — мотлох, «попрямує на гандиту» — піде торгувати мотлохом

Т а р і ф а — заборона

Т е п е н і т и — розтоплювати

Т е р е б і н т — назва дерева

Т е р т и ц я — дошка

Т і ц ь к и й — малесенький

Т р а б а н т — посланець, охоронець

Т р а ф л я т и — потрапляти, поціляти

Т р і б у в а т и — випробовувати

Т р о щ а — тут: трясовина

Т у с к — туга, журба

Ў б о — так, бо

Ф а н т о м — привид

Ф а н т — застава, щось заставити

Ф а б у л а — пройдисвіт

Ф е р т — подібний до букви ф

Ф о р л я д у н о к — виклик до суду

Ф р и к а с и — м'ясна страва

Ф у н д у в а т и — пригощати за свій кошт

Х в а л а б у — хвала богу

Х л я п — ляпас

Х о п т а — бур'ян

Х о с е н — користь

Х р і я — неприємність, клопіт

Х р у н ь — зрадник, ренегат

Ц а л ь — міра довжини

Ц е н ь — дзенькіт

Ц в і г а т и — вдаряти, бити

Ц и т а ц і я — веління, бажання, наказ

Ц і л е ц ь — тут: очищене біля могили місце

Ц ю п а — тюремна камера

Ч е й — мабуть

Ч е р е с — широкий шкіряний пояс

Ч и р — губка-гриб, що росте на дереві

Ч у р а — джура, паж

Ч у х р і й — тюхтій, роззява

Ш в а б а підпустити — збрехати

Ш е р б е т — напій з овочів

Ш л я х т у з — тут: кінець

Ш л ю б у в а т и — присягати

Ш п а д а — шпага

Ш п а с — жарт

Ш п а я т и — нашіптувати сумнів

Ш п у н т — тут: до решти

Ш у л е м — будьмо

Ш у с т в а л ь — ковальський фартух

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

1. І. Франко. Портрет роботи художника З. Павлюха. 1893 . . . . . 4—5
2. Обкладинка збірки І. Франка «Поеми» (1899) 9
3. Сторінка автографа чорного варіанта поеми І. Франка «Похорон» 56
4. Титульна сторінка поеми І. Франка «Коваль Бассім» (1901) 101
5. Титульна сторінка поеми І. Франка «Мойсей» (1913) 213
6. Титульна сторінка поеми І. Франка «Мойсей» в перекладі російською мовою (1917) 233
7. Сторінка автографа поеми І. Франка «Терен у носі» 283

ЗМІСТ

ПОЕМИ

Передмова [до збірки «Поєми»]	7
ІСТАР	10
САТНІ І ТАБУБУ	24
ПОЕМА ПРО БІЛУ СОРОЧКУ	31
ПОХОРОН	54
КОВАЛЬ БАССІМ. Арабська казка	90
МОЙСЕЙ	201
ТЕРЕН У НОЗІ	265
ЛЕГЕНДА ПРО СВЯТОГО МАРІНА	287
ОР І СИРЧАН. Половецька історична сага	310
КОНЧАКОВА СЛАВА. Пригоди з літ 1185—87	323

ІНШІ РЕДАКЦІЇ

ПОЕМА ПРО БІЛУ СОРОЧКУ	335
------------------------	-----

КОМЕНТАРІ

ПОЯСНЕННЯ СЛІВ	378
СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ	381

Академия наук
Украинской ССР
Институт литературы
им. Т. Г. Шевченко

**ИВАН
ФРАНКО**

**Собрание сочинений
в пятидесяти томах**

**Художественные
произведения**

Томы 1—25

Том 5

Поэзия

(На украинском языке)

*Друкується за постановою
Президії АН УРСР*

Редактори

О. Я. Безпальчук, С. І. Забужко

Художній редактор

С. П. Квітка

Оформлення художника

С. Г. Комяхова

Технічний редактор

М. А. Притикіна

Коректори

М. Т. Кравчук, Г. І. Цибенко

Здано до набору 24 ІІ 1975 р. Підписано до друку 6.ІІ 1976 р. Зам. 6-408. Видавн. № 289. Тираж 50 000. Папір № 1, 84×108¹/₃₂. Друк. фіз. аркушів 12,0+1 вкл. Умовн. друк. аркушів 20,27. Обліково-видавн. аркушів 20,08. Ціна 1 крб. 45 коп.

Видавництво «Наукова думка»,
Київ, Репіна, 3.

Надруковано з матриць Книжкової фабрики імені М. В. Фрунзе республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР, Харків, Донець-Захаржевська, 6/8 на Харківській книжковій фабриці «Комуніст» республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР, Харків, вул. Енгельса, 11.